ספרי מוסר

ואנכי עפר ואפר - מעלות הענווה

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

ואנכי עפר ואפר - מעלות הענווה

מקור הטקסט: אור ברסלב

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/ואנכי-עפר-ואפר-מעלות-הענווה/
הקובץ נוצר ב־19 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 5
שלא לדבר בפני גדולים 6
חשיבות הלב 6
הכל קשור בענוה 7
לענוים יתן חן 8
שער הענוה 9
באלו שישה דברים נכרת הענוה 11
מה היא ענוה? 15
להסתכל על מעלות חברו 17
ואנכי עפר ואפר 18
האם יש צורך בהקצנת הענוה? 18
דוד המלך - משיח בזכות הענוה 20
ענותנותו של דוד 21
והאיש משה 21
גסות הרוח 22
גסות הרוח מרחיקה מהאמת 23
הקושי לאדם גדול להיות עניו 23
לבלתי רום לבבו 23
גאוה היא תוצאת התאוה 25
קנאת סופרים 26
התרחקות מן הגאוה 31
גם לענוה יש גבול 31
אין מחילה על עון רביעי 32
העניו נחשב לו שהקריב כל הקרבנות כולם 32
ענשם של בעלי גאוה 33
הענוה אינה תלויה במה שמקבלים 36
גדלות הענוה 37
שפלות הרוח 38
מלבוש האדם 40
ערך הענוה 40
העניו נכנס לגן עדן מיד 41
הווה מתלמידיו של אברהם 42
ירבעם איבד עולמו מפני הגאוה 43
עין טובה 43
שכר ההולכים בדרכו של אברהם 44
דברי תורה מתקיימים בעניו 45
מעלת החכם על הגולם 46
משה חלק כבוד לאהרן 46
בני אהרן חולקים כבוד למשה 46
משה אינו מדבר בפני אהרן 46
ענשו של המזלזל בכבוד רבו 47
חכם אינו נכנס לתוך דברי חבירו 47
מידת הענוה גם כשלומד תורה 48
מחברי ספרים צריכים לעיין גם באחרונים 49
רק חכם יכול ללמוד ממי שאינו הגון ... 49
קטנות האדם לעומת העולם 50
להתרחק מגאוה עד קצה האחרון 51
ענותנותו של משה מכל הענוים 51
גאותו של בלעם הטעתו 51
זכות הענוה 52
התורה נקנית באש ובמדבר 53
האדם צריך להיות כמדבר וכסיני 54
הגאותן סומך על עצמו ולא על יחוסו . . 55
העניו יעמוד לעולם וסופו לנצח 55
העניו נחשב גדול בשמים 56
להתרחק מהגאוה אפילו במחשבה 56
גאוה מחמת עושר 57
רוח נשברה 58
חסרון הוא היתרון 58
תפילה היא הכנעה 59

וילמד ענוים דרכו 59
הרחקת הילדים ממידת הגאוה 60
מתגאה בענותנותו 61
יש מתרושש והון רב 61
שועת עניים אתה תשמע 62
ענותנותו של הלל 62
ענותם של גדולים 67
מאד מאד הוי שפל רוח 67
מצטער מן הכבוד 68
ענותנותו של רבי עקיבא 68
ענותנו של רבי יצחק בלאזר 69
למדנות מופלאה 69
ונפשי כעפר לכל תהיה 69
הכנעה - יסוד התשובה 71
הגאוה מובילה לכל המידות הרעות 71

הוכן מתוכנת תורת אמת, מותר להפיץ בכפוף לתנאי רשיון CC BY-NC-SA 2.5 - אסור בשימוש מסחרי

בס"ד - כל הזכויות שמורות (c) ל הרב דוד גבריאל שליט"א

הרב דוד גבריאל שליט"א

ילקוט נפלא במעלת הענווה וגנות גסי הרוח - ליקט וערך בעזרת החונן לאדם דעת - דוד גבריאל

הקדמה

כתוב [במדבר לב, ה]: "לענוים יתן חן", חן מיוחד שה' יתברך משפיע על המתנהגים במידת הענוה. והיא יסוד בעבודת ה', שזכו בה האבות הקדושים ומשה רבנו ודוד המלך, ועוד, ולמרות שגדולים אלו לא היו חסרים במצוות אחרות, בכל זאת התורה שיבחה אותם במידה זו, ללמדך שהיא החשובה במידות, והיא נוהגת בכל מקום ובכל זמן, בין עם אנשים בין לבד, בין עם קטנים בין עם גדולים, ואפילו עם בני ביתו.

ולפעמים מפסידים דברים גדולים כמו ירבעם בן נבט שהפסיד חיי נצח בעולם הבא, בגלל שהיה נגוע במידת הגאוה שהיא הפך הענוה, וכן ישנם בתים שנהרסים בגלל שלא נוהגים במידת הענוה, ובתים אלו נהרסים וילדים נחצים בין ההורים, בגלל שאין הכנעה של בני הזוג, ונציין כאן משל על תיש אחד שהיה מסתבך בעצי היער בקרניו, ראו אותו חביריו, התחילו לכרות את ענפי היער, לאחר ששיחררו אותו, נסתבך בעצים אחרים. ראה אותם השועל כורתים עצים בקצה השני של היער, אמר להם: בזמן שאתם קוצרים פה - גודל שם, אתם קוצרים שם - גודל פה. אמרו לו: ומה נעשה? אמר להם: תקצרו את הקרניים...

כך מידת הגאוה, לא יעזור לאדם שום דבר, אלא רק שיהיה מבוטל, רק אז יזכה לחן המיוחד שה' יתברך יתן לו.

שמח לבי ללקט חומר על מידת הענוה כדי להתעורר ולעורר את דורשי ה' ולהחדיר בליבנו את החיוב לעבוד על מידה זו, ולא משום חסידות אלא חובה כמו שכתוב [תהלים כה, ט], "ידרך ענוים במשפט", וצריך להבין מה הקשר בין ענוה למשפט?

ונראה להסביר שנקט לשון משפט לפי שעל מידה זו ואמרו חז"ל במסכת סוטה [דף ה.] שמי שהוא גס רוח כאילו עבר על כל המצוות כולם.

וכדי להוציא מדעת החושבים שזה רשות, אמר הפסוק משפט שגם על ענוה חוסר עתיד האדם להישפט כמו על כל עברה, ועוד שהגאוה גורמת לאדם להיכשל מהר בעברה כמו שאמרו בעלי המוסר שבזקנתו האדם עייף מעברות, גופו נחלש והוא תשוש וקשה לו מצד העברה, מה שאין כן בגאוה שהוא מזדקן ומדה זו מתגברת אצלו. ה' יצילנו אמן.

יהי רצון שספר זה יהיה לתועלת הרבים אמן.

שלא לדבר בפני גדולים

הענוה היא מידה חשובה עד מאוד ומקומה בכל זמן ובכל מקום, בין עם אנשים קטנים, בין עם אנשים גדולים. הגמרא מספרת במסכת ברכות [דף מה:] איך חכמי התלמוד כיבדו זה את זה בברכת המוציא, וזו דוגמא לנו כיצד צריכים לנהוג במפגשים עם אנשים, לדוגמא: יושבים בסעודת שבע ברכות, ויושבים שם חכמים, והנה נוטל אחד האנשים את המיקרופון ומתחיל לדבר בלי רשות הרבנים, ורוצה להראות את חכמתו ברבים. דבר זה חמור מאוד ואדם כזה רק מראה את חסרונותיו. לפעמים הרב ממהר, והוא בא לכבד את האדם בדברי תורה והוא מתעכב, ויוצא שבעל השמחה אינו מרגיש בנוח במצב כזה. הענוה היא מידה שיש לשקול אותה במצבים שונים, למרות שאדם רוצה להגיד דברים יפים אבל הזמן אינו מתאים והדבר הראוי הוא לשתוק. וזה שאמר התנא [אבות א, יז]: "כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה".

ועוד אל יחשוב שאם שתק במקום שהיה צריך לשתוק הפסיד דבר, לא כך, אלא יצא מרווח, כמו שמובא בחז"ל [יבמות סה:]: "כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע". ולא יחשוב אדם שמדובר בדברים בטלים, אלא בדברי תורה הכתוב מדבר.

ויש להעיר על דרשנים שמאריכין את הדרשה בגלל שעלה להם חידוש תורה או סיפור יפה ששכחו לאומרו, וכשהיו צריכים לסיים נזכרו, ואז ממשיכים את הדרשה וגורמים לטורח על הציבור. דבר זה נובע מגאוה שאדם רוצה לרצות את עצמו. לא כך הם פני הדברים אלא העניו אפילו שזה יראה פחות יפה, אבל זה יהיה לרצון הציבור, יעשה זאת, בקיצור, לא יחשוב על כבודו אלא על כבוד שמים, ועל זה אמרו, ה' יהיה בעזרנו אמן!

חשיבות הלב

כתוב במשלי: [טז, ה] "תועבת ה' כל גבה לב". יש להסביר מדוע אמר שלמה המלך תועבת ה' כל גבה לב? כי הלב חומד ואחריו נמשכים כל חלקי הגוף, ומידה זו של הגאוה אינה יכולה להתקיים אלא באדם שליבו טהור, וכל העבודה צריכה להיות בליבו. אמנם אדם נמשך אחר החיצוניות ואמרו בעלי המוסר שהחיצוניות משפיעה על הפנימיות, בכל זאת אם הלב חושב בגאוה אז תנועות חיצוניות אינן מועילות, והפך זה בא ממידת הגאוה כדי להטעות את האנשים שיש לו עוד מעלה על כל המעלות שלו, וזה שאמר

דוד המלך [תהלים קלא, א]: ''לא גבה ליבי ולא רמו עיני'', קודם הלב ורק אחר כך העין, שזה החיצוניות.

הכל קשור בענוה

מעשה בארבעה זקנים שהיו יושבין בבית שער של רבי יהושע ואלו הם: אלעזר בן מתיא, חנינא בן חכינאי, שמעון בן עזאי ושמעון התמני, והיו עסוקין במה ששנה להם רבי טרפון. אמר להם רבי עקיבא: מפני מה זכה יהודה למלכות? מפני שהודה במעשה תמר. הוסיפו הם מעצמם: [איוב טו, יח - יט] ''אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם. להם לבדם נתנה הארץ'' [ראובן שהודה במעשה בלהה ויהודה שהודה במעשה תמר זכו לנחול חלקן ולא גורשו מנחלתן בעוונם מאחר שהודו, ויהודה זכה למלכות נצח].

אמר להם: ''וכי נותנין שכר על העבירה?'' [כלומר, אף על פי שעשו תשובה, דין הוא שלא יהו חשובין ממי שלא חטא כלל].

אמרו לו: ''אלא מפני מה זכה יהודה למלכות?''

מפני שהציל את אחיו מן המיתה, שנאמר: [בראשית לז, כו - כז] ''ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרג את אחינו וכסינו את דמו. לכו ונמכרנו לישמעאלים וידנו אל תהי בו''.

אמר להם: ''דיה להצלה שתכפר על המכירה''. אלא מפני מה זכה יהודה למלכות? מפני הענוה. שנאמר: [שם מד, לג] ''ועתה ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדני''.

אף שאול לא זכה למלכות אלא מפני הענוה, שנאמר: [ש''א ט, ה]: ''פן יחדל אבי מן האתונות ודאג לנו'', [השוה את עבדו אליו שאמר ''ודאג לנו'' לשנינו כאחד]. אבל שמואל אמר כן: [שם י, ב]: ''נטש אביך את דברי האתונות ודאג לכם לאמור מה אעשה לבני''.

וכשהוא בורח מן השררה, מהו אומר? ''וישאלו עוד בה' הבא עוד הלם איש, ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים'' [שם, כב.].

אמר להם רבי עקיבא: ולא ערב הוא? [יהודה על בנימין], וסופו של ערב לצאת ידי ערבותו. אלא מפני מה זכה יהודה למלכות?

אמרו לו: ''למדנו רבנו''!

אמר להם: מפני שקדש שמו של הקדוש ברוך הוא. שכשעלו השבטים ועמדו על הים, זה אומר אין אני יורד, וזה אומר אין אני יורד. קפץ שבטו של יהודה וירד בתחילה וקדש שמו של הקדוש ברוך הוא. ועל אותה השעה הוא אומר: [תהילים סט, ב]: ''הושיעני אלוקים כי באו מים עד נפש... '' [שהגיעו המים עד צוארם, ואחר שגילו מסירות נפש נקרע להם הים].

וכן הוא אומר: [שם קיד א, ב]: "בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לעז. היתה יהודה לקדשו" יהודה קדש שמו של הקדוש ברוך הוא על הים, ולפיכך - "ישראל ממשלותיו" [לפיכך זכה שמזרעו משלו בישראל].

ונראה לי בס"ד שכל הדברים קשורים למידת הענוה של יהודה, שהודה על מעשה תמר. לכן אין אדם יכול להודות על האמת אם אין לו מידת הענוה כי העניו אינו פועל לפי התוצאה, אלא אומר את האמת, ומקבל את התוצאה.

וכן מסירות נפש קשורה לענוה, כי המוסר נפש אינו מחזיק מעצמו כלל, והפך מי שאינו מוסר נפש. זה בגלל שהוא חושב שהוא חשוב מאוד, ואם הוא ימות אז העולם לא יסתדר בלעדיו וזהו הפך הענוה.

לענוים יתן חן

ענוה היא מדה טובה שאין כמותה, כמאמר רז"ל [עבודה זרה כ:]: 'ענוה גדולה מכולם': והיא אב התורה ומידות הטובות, וקנינה מביא אחריה אהבה ואחוה, שלום ורעות עם כל אדם, ואינו כועס כלל ומעביר על מידותיו, ורוחו רוח נשברה וליבו לב נשבר ונדכה, ואינו מקפיד על דבר, ובורח מן הכבוד, ואינו מבקש גדולה, ואינו חומד כבוד, ואינו מחזיק טובה לעצמו. וכהנה רבות מידות טובות וישרות הן נגררות מן הענוה באמת, ולפי שבחה וטובתה קשה מציאותה, וצריך האדם להתגבר על יצרו כאיש במחשבות טהורות תדירות תדיר שיחשוב "אדם להבל דמה" ובתחבולות יעשה מלחמה נגד יצרו שמפתהו שיגבה ליבו ויהיה תועבת ה'. ואל ילוז מפיו וממחשבתו לאמור - מה אנו ומה חיינו ומה צדקתנו? הלא כל הגיבורים כאין, ואנשי השם כלא היו, וחכמים כבלי מדע, ונבונים כבלי השכל כי כל מעשינו תוהו וימי חיינו הבל.

ואף אם כביר מצאה ידו תורה ומצוות כמשה רבנו עליו השלום מה טובה אם יגבה לבבו?! מאחר שהוא תועבת ה' הרי הוא כאחד הריקים והנבלים, ולמה לו חיים כאשר הקדוש ברוך הוא אומר עליו [סוטה ה.]: "אין אני והוא יכולים לדור בעולם" וגבוה ממרחק ידע, ואין עפרו ננער בתחית המתים, וכהנה מרעין בישין. לכן לא בכוח יגבר איש, אלא ברוב עוז ותעצומות להשפיל עצמו, ויחשב שלפי רוב חכמתו והשגתו תגדל יכולתו, לכן חובתו לעבוד עבודתו והקדוש ברוך הוא מדקדק עמו כחוט השערה.

ולמה הדבר דומה?! לשנים שהיו חייבים למלך כסף, אחד חייב אלף דינרי זהב, ואחד אלף מטבעות כסף, החייב אלף כסף פרע חמש מאות, והאחר פרע חמש מאות דינרי

זהב, נמצא שמי שפרע חמש מאות דינרי זהב נשאר חייב יותר ויותר ממי שלא נתן אלא חמש מאות של כסף. כן הוא הדבר הזה.

וחייב אדם לומר [מיכה ו, ו] "במה אקדם ה' אכף לאלוקי מרום" כי העדיף טובו עלי וחנני קצת דעת, ועזרני לעשות טוב מעט יותר מאחרים. זו טובה גדולה יותר ויותר מכל חיי העולם הזה ומכל חיי העולם הבא. קטונתי מכל החסדים ומכל האמת ובכל מה שאעשה לא אוכל לצאת ידי חובה על טובה זו בלבד, וזה היה טעם משה רבנו עליו השלום שהיה ענו מכל אדם. וגם יתן אל ליבו חטאתו נגדו תמיד ויאמר: מה לי להתכבד מכבוד שנותנים לי לפי שאין מכירין אותי. הלא פשעי אני אדע וחטאי לו יריחון בהם שכני אזי ירחקון ממני ומגבולי. גם זו מטובות הבורא עלי שאני כסוי חטאה.

ובדור יתום זה דעת לנבון נקל פחיתותו ומעט ערכו וקוצר השגתו ורוב קיצורו בעבודת בוראו שלא עשה אחד מני אלף אלפי אלפים מהמוטל עליו, וחטאת נעורים וחדשים עם ישנים חומרים חומרים ככה יעשה תמיד, וכזאת החי יתן אל ליבו דברים המכניעים את הלב.

שער הענוה

הענוה היא מדה טובה, והיא היפך הגאוה. ומי שיש בו המידה הזאת, כבר השיב נפשו מכמה מיני רעות. ומי שהגיע אל מעלה זאת הנכבדת, עושה מצוה, ומקבל שכר לפי גודל ענותנותו. כי הענוה שורש העבודה, ומעשה קטן של הענוה מתקבל לפני השם ברוך הוא אלף ידות יותר ממעשה גדול של הגאוה. וכן אמרו רבותינו [ברכות ה:]: אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוין ליבו לשמים. אבל מעשה של הגאוה אינו מתקבל לפני השם ברוך הוא, כי היא תועבת השם, שנאמר [משלי טז, ה]: "תועבת ה' כל גבה לב" ובעבור זה צועק ואינו נענה, שנאמר [ישעיה א, טו]: "גם כי תרבו תפלה, אינני שומע". ועושה מצוות וטורפים אותן בפניו, שנאמר [מלאכי א, י]: "מי גם בכם ויסגור דלתים". ומביא קרבן ואינו מתקבל שנאמר [ישעיה א, יב]: "מי בקש זאת מידכם רמס חצרי". ונאמר [ירמיה ז, כא]: "עולותיכם ספו על זבחיכם, ואכלו בשר". אבל במידת הענוה והשפלות מגיע לכל טוב, כי [משלי ג, לד]: "לענוים יתן חן". וכיון שיש לו חן בעיני הקדוש ברוך הוא, צועק ונענה מיד, שנאמר [ישעיה סה, כד]: "טרם יקראו ואני אענה". ועושה מצוות ומקבלים אותן בנחת ובשמחה, שנאמר [קהלת ט, ז]: "כי כבר רצה האלוקים את מעשיך". ולא עוד, אלא שמתאוים להם, שנאמר [מלאכי ג, ד]: "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים".

ומה היא הענוה? היא הכנעה ושפלות הנפש, ויחשוב עצמו כאין. והאדם חייב בה בכל עת ובכל זמן, להיות נבזה בעיניו ושפל רוח ורך הלבב ורוח נשברה.
שורש הענוה, שיחשוב הוא לעצמו בעוד שהוא שליו ושקט, ובריא ועשיר, אשר הבורא ברוך הוא היטיב עמו טובה, ושהוא אינו ראוי לה. ושיחשוב גדולת האל ורוממות תפארתו, ויחשוב מה אני, הלוא אני ברייה שפלה מאוד, ואני בעולם השפל וְהַכְּלֵה. ויחשוב, כל מעשים טובים שאוכל לעשות אינם כי אם טפה מן הים נגד מה שאני חייב לעשות.
ויעשה כל מעשיו לכבוד שמים, ולא להחניף לשום אדם, ולא לשום הנאה, אך יעשה הכל לשמו הגדול, זה שורש הענוה. אבל הנכנע לפני הבורא ברוך הוא כשיחלה גופו או אחד מאיבריו, או בעת שמתים בניו ואוהביו, או בעת ירידתו מעשרו וגדולתו, או כשיזקין באמת, לעולם הענוה והשפלות מקובלים לפני השם ברוך הוא, אך לא הגיע בזה לעיקר הענוה.
וחייב להתנהג בענוה במשא ובמתן עם בני אדם בענייני הממון לפנים משורת הדין עם כל אדם, וכל הנהגתו עם העולם תהייה בשפלות ובנחת.
ועיקר הענוה שייכנע לאלה הנתונים למרותו, כגון לעבדיו ולבני ביתו ולאותם עניים שהם מתפרנסים ונהנים ממנו, והוא אינו צריך להם ואינו ירא מהם. הנכנע לאלמנות ולגרים וסובל טורחם ומשאם, והשומע חרפתו ואינו משיב מחמת גודל ענותנותו, זו היא ענוה ישרה מאוד.
יש עוד ענוה טובה מאוד, כגון מי שנכנע לפני רבו ולפני חכמים ולפני צדיקים ההולכים בדרכי ישרים, וחושב בליבו אלו הם עבדי השם ברוך הוא, משרתיו ואוהביו, ובעבור זה ישפיל עצמו לפניהם ומכבדם. גם זה ענוה טובה, שיחשוב, אכנע לפני חכמים כדי שיקרבוני וילמדוני ויוכיחוני ויוליכוני בדרכי השם ברוך הוא.
ויש עוד ענוה טובה מאוד, שייכנע לפני תלמידיו ויפרש להם כל סתום, לגדול לפי גדלו ולקטן לפי קטנו, ויפרש ויחזור ויפרש בסבר פנים יפות, עד שיבינו. ולא יאמר: איך אשיב לו עד שיבין, הלוא ליבו קשה כאבן. ויסדר העניין בנחת כמה פעמים. וכבר ידעת שכרו של רבי פרידא, שחזר לתלמיד אחד ארבע מאות פעמים [עירובין נד:].
ויש עוד ענוה גדולה, ללמוד לפני הקטנים ולדרוש מהם מה שנעלם ממנו, ולא יאמר, איך אלמד לפני זה ואיך אדרוש ממנו, הלוא הוא קטון ממני?! ועל זה נאמר [תהלים קיט, צט]: ''מכל מלמדי - השכלתי'' ועוד אמרו רבותינו [אבות ד, ד]: ''מאוד מאוד הוי שפל - רוח בפני כל אדם''. לא בפני הגדולים לבד צריך להיות שפל רוח, אלא אף לפני הקטנים.

וההולך בדרך זה, יזכה את הרבים, כי הוא נושא חן בעיני כל רואיו, וכל מעשיו וסדרי ענייניו מקובל להם, ותמיד הם משבחים אותו, ומתוך כך הם חומדים לעשות כמוהו, וכל אדם יברך את בנו שיהיה כמו פלוני, ובזה הוא מקדש השם ברוך הוא.
אבל המתגאה הוא מחלל השם ברוך הוא ומחטיא את הרבים. הוא דומה לנבלה, שהיא מושלכת בשוק, וכל עובר ושב מניח ידו על חוטמו עד שיעבור, כך המתגאה הוא מגנה את התורה ולומדיה ומרחיק בני אדם מן התורה, כי אומרים: "מה תועלת יש בתורה, אחרי אשר לומדיה רעים"? ומתוך כך פורשים הן מן התורה.

באלו שישה דברים נכרת הענוה

הראשון, בחוזק כעסו של אדם. כגון שבזהו אדם מאוד בדברים או במעשה, ויש לו להינקם ממנו, ומושל ברוחו ומוחל לו בעבור הבורא ברוך הוא, זה סימן הענוה. ולפעמים אסור למחול, כגון תלמיד חכם שבזהו ברבים, עד שיפייסהו.
השני, כשיבוא הפסד גדול, או שימותו בניו וקרוביו, ומצדיק דין הבורא ברוך הוא עליו ומקבל מאהבה, כמו שנאמר [ויקרא י, ג] "וידם אהרן". וזה יורה מאד על הענוה.
השלישי, אם ישמע שהעולם משבחים אותו על חכמתו ועל מעשיו הטובים, לא ישמח בליבו על זה, אלא יחשוב שמעשיו הטובים הם מועטים נגד מה שהוא חייב לעשות, ואינם אלא כטפה בים. וכל שכן אם יאמרו עליו מעשים טובים שלא עשה, שלא ישמח, אלא יצטער בליבו על שיצא לו שם בדבר שאין לו שייכות. ואם אחד ספר עליו מעשים רעים, אם אמת הדבר, לא יחפש לעוות האמת כדי לנקות עצמו, אלא ינהג באמיתיות כמו שאמר יהודה [בראשית לח, כו]: "צדקה ממני".
ואל ישתדל להכחיש אותו האיש שספר עליו, ואל ישנאהו על שגלה הדבר, אך יכנע לבורא ברוך הוא אשר גלה מעט מהרבה לייסרו ולהוכיחו כדי שישוב אליו. ואם מה שסיפר עליו הוא שקר, אל יכלים המספר ולא יכעס עליו.
כי כבר היה אחד מן החכמים שספרו עליו רע, וכשנודע הדבר לחסיד, שלח לאותו שסיפר עליו בדורון, וכתב לו: אתה שלחת לי דורון מזכויותיך, ואני גמלתי לך בדורון זה ששלחתי לך, כי ליום הדין מראים מצוות להרבה בני אדם שלא עשו את אותן המצוות, ויאמרו, הלוא לא עשינו זה?
וישיבו להם, אותם בני אדם שספרו עליכם רע הם עשו אלו המצוות, ונוטלים אותן מהם ונותנים לכם. וכן לרשעים מראים עברות שלא עשו, וכשיאמרו: "הלוא לא עשינו את אותן עבירות", ישיבו להם: "אלו העברות עשו אותם שספרתם עליהם לשון הרע, ונטלו

מהם ונוספו עליכם". וזהו שנאמר [תהלים עט, יב]: "והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חירפוך ה'". כי כל המחרף הצדיק כאילו מחרף השם ברוך הוא, כי אויבי ישראל הם נקראים אויבי השם בכמה מקומות.

ועל זה הזהירונו בתורה [דברים כד, ט]: "זכור את אשר עשה ה' אלוקיך למרים". לפיכך מי שסובל בזיונו ושותק, ניכר שהוא ענו. וכן מצינו בהלל הזקן [שבת לא.]: באחד שבזהו, שאמר לו "אל ירבו כמותך בישראל" ולא הקפיד. ויש במדרש: אין עניו אלא השומע חרפתו ואינו משיב, כדכתיב [במדבר יב, א]: "ותדבר מרים ואהרן במשה" וכתיב [שם, ג]: "והאיש משה עניו מאד". ועליהם נאמר [שופטים ה, לא]: "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו" [שבת פח:].

הרביעי, אם הבורא ברוך הוא מיטיב לו בעושר ובבנים, ונותן לו חכמה יתרה ותבונה וכבוד, יוסיף ענוה ושפלות לפני הבורא ברוך הוא, ויכבד בני אדם וייטיב להם יותר מבתחילה. כמו שנהג אברהם, בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא [בראשית יח, יז]: "המכסה אני מאברהם", אמר [שם, כז]: "ואנכי עפר ואפר".

רוב חכמה ורוב הממון הכפול בעולם הזה יהיה מחמת אחד משלושה דברים: האחד, לטובה מאת הקדוש ברוך הוא, השני לניסיון, השלישי לנקמה.

סימן הטובה, אם העשיר הזה לא יעשה היזק לשום אדם בממונו, או החכם לא יתחכם להרע לשום אדם בחכמתו, אך זה בחכמתו וזה בעושרו מוסיפין עבודת הקדוש ברוך הוא לפני עניינם, אז באמת החכמה או העושר הם לטובה מאת הקדוש ברוך הוא.

וסימן הניסיון הוא, שהיה בעל הממון טרוד על שמירת ממונו, וירא שמא יפסיד ממונו, ואינו נהנה מן הממון לשלוט בו ולאכול ממנו, וגם אינו מרע לאדם בעושרו, וגם לא יתגאה, אך טורח תמיד לקבץ הון, ודואג בשמירתו, וגם אינו עושה נדבה ואינו מרחם על העניים, לא מאכיל ולא מלביש. וכן החכם, אם משים רוב חכמתו על עולם הזה לתקן צרכיו, ואינו מתחכם לא לרעה ולא לטובה, אלה ודאי לניסיון הם.

וסימן הנקמה, שיהיה בעל הממון מזיק לאחרים בממונו, ומתגאה בו, ואינו עושה בו צדקה, וטרוד להתענג בו, כמו שאמר הכתוב [ישעיה כב, יג]: "ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן". ואומר [שם ה, יב]: "והיה כינור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם". ולא יעלם ממנו חוקי הקדוש ברוך הוא, על זה נאמר [קהלת ה, יב]: "עושר שמור לבעליו לרעתו". וכן אם החכם יערים לעשות רעות ולא יעשה טוב, כמו שנאמר [ירמיה ד, כב]: "חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו". אז חכמתו לו למכשול. לכן המשכיל יעשה בממונו ובחכמתו הטוב לפי רוב ממונו ושיקול דעתו, ויוסיף הכנעה ושפלות, ולא יגבה ליבו, ולעולם

ידאג שמא העושר הזה הוא שכרו, והוא מאותם שנאמר עליהם [דברים ז, י]: ''ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו''. וגם ידאג החכם, שמא הוא מאותם שנאמר עליהם [ירמיה ד, כב]: ''חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו''. וכל אדם חייב להתחכם ולהתבונן להגיע בחכמתו למעשים טובים, עד שאין בכוח חכמתו להשיג יותר.

החמישי, כשמוכיח את עצמו במה שעשה רעה לאדם במעשים או בדברים, ואינו צריך לאותו אדם לשום דבר, ואינו מקוה לקבל טובה ממנו, וילך מעצמו בלתי הפצרת אחרים ומבקש ממנו מחילה, ומכניע עצמו מלפניו, ומתקן את שעיות, ומדבר לו תחנונים גם זה סימן לענוה.

השישי, שינהג בענוה בצורה עדינה ורכה, כמו שנאמר [משלי טו, א]: ''מענה רך ישיב חמה''. ובקול נמוך, כי זה מדבר השפלות, כמו שנאמר [ישעיה כט, ד]: ''ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך''. ולא יתעסק בנוי המלבושים ותכשיטים, כמו שנאמר [איוב כב, כט]: ''ושח עינים יושע'', ולא יתעסק בתענוגים, כעניין שנאמר [משלי יג, כה]: ''צדיק אוכל לשובע נפשו''. כל אלה הם סימני הענוה.

הענוה היא סולם לעלות בדרכי הקדוש ברוך הוא, שנאמר [תהלים כה, ט]: ''ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו''. וממנה יגיע להשיג יראת השם ברוך הוא, שנאמר [משלי כב, ד]: ''עקב ענוה יראת ה'''. השכינה שורה על הענוים, שנאמר [ישעיה נז, טו]: ''אשכון ואת דכא ושפל רוח''. הקדוש ברוך הוא הניח כל הרים וגבעות הגבוהים והטה שכינתו על הר סיני וירד למטה. וכתיב [שם כו, יט]: ''הקיצו ורננו שכני עפר, כי טל אורת טלך''. מי שנעשה שכן לעפר בחייו בעולם הזה, יחיה לעולם הבא. וכתיב [תהלים קלח, ו]: ''כי רם ה' ושפל יראה''. ומי שמשים ליבו כבשר תפלתו נשמעת, דכתיב [ישעיה סו, כג]: ''יבוא כל בשר להשתחות לפני אמר ה'''. וכתיב [תהלים סה, ג]: ''שומע תפלה עדיך כל בשר יבאו'' [סוטה ה.].

אמר רבי יהושע בן לוי: בא וראה כמה גדולים נמוכי רוח לפני הקדוש ברוך הוא, שבזמן שבית המקדש קיים אדם מקריב עולה - שכר עולה בידו, מנחה - שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה, מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב כל הקורבנות כולם, שנאמר [תהלים נא, יט]: ''זבחי אלוקים רוח נשברה''. ולא עוד, אלא שאין תפלתו נמאסת, שנאמר [שם]: ''לב נשבר ונדכה אלוקים לא תבזה'' [סוטה ה:]. הרבה ענפים טובים צומחים משורש הענוה:

העניו הוא סבלן, מהסבלנות יבוא שלום, ובענוה ישקיט כעס של אדם הכועס עליו, כמו שנאמר [משלי טו, א]: ''מענה רך ישיב חמה''. והשלום היא מדה טובה מאוד.

העניו יש לו חן, שנאמר [שם ג, לר]: ''ולענוים יתן חן''. העניו תפלתו מקובלת לפני הקדוש ברוך הוא, כי הוא מעביר על מידותיו. ובגלל זה נתקבלה תפלתו של רבי עקיבא כשאמר ''אבינו מלכנו'' [תענית כה:].

העניו זוכה להתחכם, כי יכנע לפני חכמים ומתאבק בעפר רגליהם, ונאמר [משלי יג, כ]: ''הולך את חכמים יחכם''. העניו מרחמים עליו מן השמים, שנאמר [שם כח, יג]: ''ומודה ועוזב ירוחם''.

העניו בורח מן הגדולה ומן הכבוד, ובזה תלויה הצניעות, שנאמר [מיכה ו, ח]: ''והצנע לכת עם אלוקיך''. העניו שמח בחלקו שחלק לו הקדוש ברוך הוא, הן רב הן מעט, שנאמר [תהלים לז, טז]: ''טוב מעט לצדיק'', ובזה ישקוט ליבו מטרדות העולם הזה, ומתוך כך ליבו פנוי לתור אחר החכמה ועבודת הקודש.

העניו דן כל אדם לכף זכות. משל, כי לאחד מן החסידים, שישאלו אותו: במה היית זוכה להיות אדון לבני דורך? השיב: מפני שכל אדם שראיתי, החזקתיו יותר טוב ממני. אם היה חכם יותר ממני, אמרתי, גם הוא ירא אלוקים יותר ממני, מפני רוב חוכמתו. ואם היה קטן בחכמה ממני, אמרתי, הוא שוגג ואני מזיד. ואם היה גדול בימים ממני, אמרתי, זכויותיו רבות מזכויותי, ואם הייתי זקן ממני, אמרתי, עונותיו מועטים מעונותי, ואם היה כמוני בחכמה ובימים, אמרתי, ליבו טוב לאלוקים יותר מלבי, לפי שאני יודע את העברות שעשיתי ואיני יודע העברות שעשה הוא. ואם היה עשיר ממני, אמרתי, שהוא עושה צדקות יותר ממני. ואם היה דל ממני, אמרתי, כי הוא דכא ושפל רוח יותר ממני, והוא טוב ממני. ומאלו הטעמים הייתי מכבד בני אדם והייתי נכנע לפניהם.

מומי העניו נשכחים, מחמת שהעולם רוצים בכבודו, וגם עוזריו רבים. משל, אמרו על אחד מן המלכים, שהיו שוכבים בלילה רבים מאנשי ביתו, וקם הוא בעצמו ותקן הנר שלא יכבה. אמרו לו: ''למה לא ציויתנו''. אמר להם: ''מלך קמתי ומלך שבתי''. ואמרו: כל מעלה מקנאים בה, חוץ מן הענוה. ואמרו: מי שהוא נבזה בעיני עצמו, גדול בעיני אחרים.

אך מה שצריך להרחיק במידה זאת - שלא יהא עניו ונכנע לפני הרשעים. ועל זה אמר הכתוב: [משלי כה, כו] ''מעיין נרפש ומקור משחת צדיק מט לפני רשע''. ואם יש יכולת בידו, יקום נגד הרשעים לכבוד השם, ויחזק תוכחתו נגדם, ויעמוד עליהם כארי נוהם להציל הנגזל מיד הגוזל, ויורה בני אדם עבודת הקדוש ברוך הוא, ויוכיחם בכל כוחו כפי חכמתו. בתחילה בנחת, ואם לא יועיל יכלימם, ויצום על הטוב ויזהירם מן הרע

בפיו ובלשונו כפי חכמתו. וימהר לקחת דיני אלוקים ממי שחייב בהם, ולא יכנע ולא ישפל בזה.

יש ענוה שהיא רעה כמו הגאוה, כעניין שעשו נביאי שקר, שהיו לובשים בגדים כמו נביאי האמת, שיקבלו כזביהם ושקריהם, כמו שנאמר [זכריה יג, ד]: "ולא ילבשו אדרת שער למען כחש". לכן אותם ההולכים בענוה בעניין המלבושים, ומדברים בנחת, ומנהיגים עצמם בחזקת חסידים וצדיקים, למען יאמינו להם ויסמכו על דבריהם, ויחניפו למי שאין להחניף, ועושים רמאות בסתר, ואינם מקיימים המצוות כשהם בביתיהם ביחידות, אלו הם גונבי דעת הבריות ומחללים השם ברוך הוא יותר מכל אדם, וגורמים שאין העולם מאמינים לטובים, וחושבים שכל העולם הם רעים נחשדים מבני אדם, שיאמרו, שמא אלו הם כאלו. והמכיר בהם, חייב לפרסם ולהודיע לכל, כפי שאמרו רבותינו [יומא פו:]: "מפרסמים את החנפים".

לכן הקיצה ואל תתעלם לרפות הגבהות והרמאות ממך, ואל תמנע בעבור שתראה הרבה מבני גילך עושים כן, שאינם מסירים הגבהות והרמאות, ואומרים למוכיחם: "מי האיש שאין לו גאוה? ומי האיש שיכול להיזהר היות ישר במשא ומתן ושלא לרמות בני אדם ולעשות כל מעשיו בהכשר? הלוא יש כמה בני אדם טובים וגדולים ממני העושים כך וכך, על כן אעשה כמותם, ומה שיהיה להם בעולם הבא יהיה גם לי".

המחשבים כך היא שטות שאין דוגמתה. משל, כי מי שעיניו כואבות, ויש לו כחול לרפאות העין, וכבר נודע לכל אמיתות הרפואה, אין זה חכמה לומר: "לא אעשה שום רפואה, ואם אהיה עיור, מה בכך, כמה עיוורים כבר יש בעולם, ומה שיהיה להם יהיה גם לי". הלוא זה לעג ושטות לפני כל. לכן עיין על נפשך, והשתדל בכל כוחך, ואל תיתן עיניך במי שלמטה ממך במעלת החכמה ובעבודת הקדוש ברוך הוא, כי בזה תקצר בעבודה ובחכמה, אך תיתן עיניך ולבך במי שהוא למעלה ממך, והשתדל לרדוף אחריו ולהשיגו כפי יכולתך במעלת החכמה ובעבודת הקדוש ברוך הוא. ועל זה נאמר [הושע ו, ג]: "ונדעה נרדפה לדעת את ה', כשחר נכון מוצאו ויבוא כגשם לנו כמלקוש יורה ארץ".

מה היא ענוה?

הענוה מדה טובה עד מאוד ומשליכה מהאדם הרבה רעות בין בנפש בין בגוף, ומעשיו רצויים בשמים ובארץ ואהוב למעלה ונחמד למטה.

ומה היא ענוה? ענוה היא הכנעה ושפלות הנפש ומחשיב עצמו כאין. מדה זו נוהגת בכל זמן ובכל מקום, בין לפני גדולים ובין בפני קטנים. ואפילו בתוך ביתו הענוה גורמת

לאדם שחייו יהיו שלוים כאלו יש לו כל צרכיו. ולכן אמרו [אבות ד, ד]: ''מאד מאד הוי שפל רוח''.

אם ישמע שהעולם משבחים אותו על חכמתו ועל מעשיו הטובים, לא ישמח בליבו על זה, אלא יחשוב שמעשיו הטובים הם מועטים כנגד מה שהוא חייב לעשות, ואינם אלא טפה בים. וכל שכן אם יאמרו עליו מעשים טובים שלא עשה, שלא ישמח, אלא יצטער בליבו על שיצא לו שם בדבר שאין בו כלום.

ואם אחד סיפר עליו מעשים רעים, אם אמת הדבר, לא יחפש לעוות את האמת, ויודה עליה כמו יהודה שאמר [בראשית לח, כו]: ''צדקה ממני''. אפילו שיש בידך מעשים טובים אל יגבה לבך. כמו שאמר אברהם אבינו [בראשית יח, כז]: ''ואנכי עפר ואפר'', וכן משה רבנו שאמר [שמות טז, ז]: ''ונחנו מה''. וכן דוד המלך שאמר [תהלים כב, ז]: ''ואנכי תולעת ולא איש''. אם הם אמרו כך, מה אנחנו נאמר שאין בנו מעשים ולא מצוות ולא תורה כמותם?! וכן העניו לא נכשל לעולם, כי ה' מנחה אותו, שנאמר [תהלים כח, ט]: ''ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו''. וכמה חשובים השפלים לפני הקדוש ברוך הוא שנאמר [תהלים נא, יט]: ''לב נשבר ונדכה אלוקים לא תבזה''. ועוד כתוב [משלי ג, לד]: ''לענוים יתן חן''. חן מיוחד מקרין ה' על הענוים. אפילו שנראים קטנים בפני העולם, חשובים הם לפני ה', ואף ה' מפרסמם כמו שהיה עם דוד במעמד משיחתו על ידי שמואל הנביא שנערך בבית ישי בנוכחות כל בני המשפחה.

צריך להבין שדוד נחשב לנחות בעיני בני משפחתו כיון שהיה קטן, וכן אחיו לא חבבוהו משום שנחשד בממזרות.

הנה בא שמואל הנביא ומצביע על דוד כמשיח ה'.

אין ספק שהמעמד המרומם יכול לגרום לשחצנות ולגבהות לב כנגד אחיו והסובבים אותו, אולם דוד לא השתנה. הענוה היא שהנחתה אותו בהתנהגותו ואמר [תהלים קלא, א]: ''לא גבה לבי ולא רמו עיני''. מתי דבר זה נאמר? כשהרג דוד את גלית. צריך לתאר את התרוממות הרוח והגאוה הממלאים את הלב לנוכח הניצחון המוחץ על גלית, אך דוד ברוב ענותנותו לא רמו עיניו.

דוד יזם את הבאת ארון ה' ולאחר מכן אמר [שם]: ''ולא הלכתי בגדולות''. הוא לא זקף את המעשה לזכותו, למרות היותו המוביל והיוזם למבצע הבאת הארון. דוד הוגלה מחוץ לירושלים וכשהוחזר למלכותו אמר [שם]: ''ובנפלאות ממני''.

להסתכל על מעלות חברו

צריך האדם ללמד דעתו שידע את החסרונות שבו, כדי שיוכל להתעלם ממומי חברו ולראות את מעלותיו, שאם לא כן, נתפסת בו אהבת עצמו.

א. אהבת עצמו היא העזה שבאהבות שהטביעה השם יתברך בנפש הבהמית, ומתפשטת על גופו ועל צאצאי מעיו ועל קניניו ועל כל שאר דבריו, עד שיש בה כדאי לדחות כל מיני רוחות מצויות של תאוה וצער המתנגדים לו בענייני בריאות גופו וגידול בניו ושמירות קנינו. מכאן נולד הכבוד האמיתי, שגם הוא מוטבע בחותם הבריאה המפותח בחכמתו יתברך, דהיינו שהאדם עשוי לשמוח כשאחרים נהנין להסתכל במעלותיו.

ב. אלא שמדה זו דומה לכל שאר ההנאות המוטבעות באדם, שעיקר יצירתה היתה לתכלית מכונת מאתו יתברך. אבל כשמפליגין בהם, נעשים רוחות של סערה שלא על פי חנוך הנפש המשכלת וסופן להשתעבד בנשמה היקרה ולכבשה ולהופכה לשפחה לתאוותיה המלומדות, והן הן עיקר אהבתו של יצר הרע. ומן הכבוד הישר נעשית רדיפה אחר הכבוד, עד שנתעה להערים ולהמציא כמה מיני זעפנות ושקרים להטעות את הבריות, שימצאו בו מעלות בדויות שהוא נעור וריק מהם, ועל כל פנים להתאות לרדוף אחר חברת בני אדם הקטנים ממנו, בכדי להתעלס ביתרונו עליהם, ובדרך כלל להשתעשע ולעיין תמיד במעלותיו, ולגלות אפילו היותר קטנות שבמעלות עצמו והיותר קלה במומין של חברו, בכדי שימצא מקום להתגאות אפילו בחבורת אנשים גדולים שקטנם עבה ממותניו, עד שיכול להעז ולהפקיר את פניו לכלימות וריק.

דרך משל: מי שפניו מכוערות ביותר, ומרגיל את עצמו לראות באספקלריא יום יום, עד שתגל נפשו לחזות ביופיו, או מי שקולו עב כגעיית החמור, והוא רגיל להשמיע קולו ברבים, שסובר להנות אותם בנועם קולו ובאריכות זמירותיו, עד שמעצים עיניו אפילו כנגד המשחקים עליו בפניו.

ויש מתענג להרחיב פה ולשון במקהלות, כדי להשמיע דבר שטותו ולהכאיבם בגסות רוחו, כמו שאמר הכתוב [משלי יד, ג]: "בפי אויל חסר גאוה וגו'". וזהו עניין מה שאמרו חכמינו ז"ל: "כל גאה שוטה", שאפילו מי שהרגשת גסות הרוח שלו חדודה כל כך, עד שמתלהב בחרי אף כנגד מי שפוגע בכבוד עבדו, משתטה ויוצא מדעתו למכור עצמו לכל הביזיונות וההשפלות הללו על ידי גאותו.

ג. ולמחלה זו צריך להתחיל החינוך בדרך ההפוכה, דהיינו להרגיל עצמו להיות בולם את פיו בחבורות אנשים קטנים ממנו, וכל שכן גדולים, ולהתחנך להוציא מהם, מדבוריהם

וממעשיהם, ידיעות חדשות תמיד לתועלת עצמו לתקון מידותיו, ובדרך כלל לחנך את עצמו להיות מהיר למצוא אפילו מעלות היותר קטנות שבחברו. אלא שהן גדולות לגבי עצמו, ולהיות נבהל ממידות גרועות קטנות שחברו מתגנה על ידיהן, כשנזכר שישנן גם בו, ומה גם כשאותה מדה גרועה הקטנה היא היא הגאוה עצמה.

ואנכי עפר ואפר

כתוב בפסוק [בראשית יח, כז]: ''ויען אברהם ויאמר הנה נא הואלתי לדבר אל ה' ואנכי עפר ואפר''. ופירש רש''י ז''ל: ''וכבר הייתי ראוי להיות עפר על ידי המלכים ואפר על ידי נמרוד, לולי רחמיך אשר עמדו לי''. ונראה להסביר על פי הדרש שכאן רואים את הענוה של אברהם אבינו, שבמצב כזה שאדם ניצל בניסים גלויים יכול לחשוב שהוא גדול, ואפילו צבא השמים נזקקין לעשות רצונו, מיד אברהם זוכר את יום המיתה כמו שכתוב [בראשית ג, כ], ''כי עפר אתה ואל עפר תשוב'', וזה מכניס בו ענוה וביטול, ולמה אמר אפר? כדי שלא יטעה האדם, ויחשוב: טוב, אברהם אמר שהוא עפר, בעפר אפשר להשתמש להרבה צרכים, מיד הוסיף ואמר ''ואפר'', שהאפר אינו מצמיח דבר. וזו הגדולה של אברהם, שאדם גדול יודע שהוא כלום. הענוה מביאה ליראת ה'

כתוב במשלי [כב, ד]: ''עקב ענוה יראת ה'''. פירש רש''י ז''ל, בשביל הענוה יראת ה' באה. דבר אחר, הענוה עיקר והיראה טפלה ועקב לה, ומדרס לרגליה. פירש מצודת דוד: ''עקב - סוף הענוה היא יראת ה'. רוצה לומר הענוה תסובב היראה, כי כשיזכור בשפלות עצמו יגדיל רוממות המקום, ותבוא בליבו יראת הרוממות, וימצא עושר וכבוד וחיים''. נראה להסביר את החיבור בין הענוה ליראת שמים, כי העניו מכיר את גדולת ה' יתברך ואת שפלות עצמו, ושילוב של שני דברים אלו גורמים לו שלא יחטא. ועוד ידוע שאדם בעל גאוה קל לו להיכשל בעברה, כי הגאוה גורמת לאדם מחשבה שלו הכל מותר, והרצונות שלו צריכים להתבצע בכל מצב ובכל זמן.

האם יש צורך בהקצנת הענוה?

כתב הרמב''ם [הלכות דעות ב, ג]: יש דעות שאסור לאדם להתנהג בהן במידה בינונית, אלא עליו להתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר, והדוגמא לכך היא מדת הגאוה, שהיא גובה לב, שאין הדרך הטובה שיהיה האדם עניו בלבד, אלא שיהיה שפל רוח ביותר, ורוחו נמוכה למאוד.

לפיכך נאמר במשה רבנו [במדבר יב, ג], ''והאיש משה עניו מאוד'', ולא נאמר עניו בכל מקום בלבד. ולכן ציוו חכמים ואמרו [אבות ד, ד]: ''מאד מאד הוי שפל רוח בפני כל אדם''. וכן אמרו בסוטה [דף ה.]: ''בשמתא מאן דאית ביה גסות הרוח אפילו מקצתה''. [בנידוי יהיה מי שיש בו גסות הרוח ואפילו מקצתה]. ולכאורה יש לשאול, הא כיצד אמר לנו התנא: מאד מאד הוי שפל רוח, והרי במשה נאמר: ''עניו מאד'', ולא ''מאד מאד''? אלא הבט וראה את סיום הפסוק במשה רבנו [במדבר יב, ג]: ''מכל האדם אשר על פני האדמה'', ולמה נצרכה כל האריכות הזאת, הרי הכל יודעים שהאדם על פני האדמה, ולא על פני רקיע השמים? אלא כונת הפסוק היא: האדם שהוא על פני האדמה: [סנהדרין פח:]: ''דשייף עייל שייף נפיק'', פירוש הדברים: כפוף נכנס לבית המדרש כפוף יוצא ממנו, ומקיים בעצמו ''מאד מאד הוי שפל רוח'', כדברי רבי לויטס, מאוד יתרה היתה למשה רבנו, שהיה עניו מאד [מאד שלישי], יותר מן האדם שהוא שפל רוח ''מאד מאד''. וענותו גדולה מהכל.

בזוהר [פרשת ואתחנן דף טז ע"ב]: וספר המידות בשיורי המידות [דף סח ע"ב]: שואלים מה ההבדל בין ארך אפים לבין מושל ברוחו. ומבארים את ההבדל בין ארך אפים לבין מושל ברוחו. כי יש אדם שומע קלונו ומתגבר על יצרו מלענות מיד, ויעצור את רוחו ויבלום פיו, ועם כל זה אש הכעס תוקד בקרבו. רק הוא מתגבר בשכלו על יצרו לעצור במלים, לכך הוא מתואר ''ארך אפים''. אמנם יש מידה מעולה ממנה, אשר לא יתן מקום אל הכעס לעבור דרך לבו, כי קיים בעצמו מאמר ''ונפשי כעפר לכל תהיה'' [ברכות יז.]. וכבר התבונן הרבה בשפלות האדם לדכות את רוחו בקרבו, וכמאמר חז''ל: [בירושלמי סוטה ב, ב], על מאמר עקביא בן מהללאל ''הסתכל בשלשה דברים'' וכו'. ושלשתם דרש מפסוק אחד [קהלת יב, א]: ''וזכור את בוראך'': בוראך, בוראך, בורך. בארך - ממקום שבאת, בורך - למקום שאתה הולך, בוראך - לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון, ועל ידי כך יהיה שפל מאד בעיניו. וכאשר ישמע מי שמחרף אותו, יהיה ''כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו'' [תהלים לח, יד], כי הוא חושב בדעתו שהוא שפל הרבה יותר ממה שתשמענה אוזניו, ויהי ''כאיש אשר לא שומע ואין בפיו תוכחות'' [תהלים לח, טו]. ועל שתי מדרגות אלו נאמר [משלי טז, לב]: ''טוב ארך אפים מגיבור'' וכו'. כי אותו אדם אשר יערוך מלחמה עם יצרו ושכלו, ויכבוש את כעסו שלא להוציאו מכח אל הפועל, והוא מאריך רוחו לאחוז במידת המתינות, הוא טוב מגיבור, המוציא גבורתו מן הכח אל הפועל, ומפיל שונאיו לפניו. ''ומושל ברוחו'' [שם] היינו למי שהוא מושל על נפשו לבלי יתחיל לכעוס כלל, ולבל יחרה אפו על חברו, דימה אותו ללוכד עיר. כלומר, לכד אותם והכניעם תחת

ידו, ואז אינו צריך להלחם עימהם, לא כן הגיבור שהזכיר תחלה הוא הלוחם על העיר ועדיין לא כבשה.

וההבדל בין שני הסוגים האלה, כי הראשון מתייקר בעיני עצמו על ידי שתיקתו, בראותו את עצמו מתגבר על יצרו, ויאמר: "אך חכמתי עמדה לי לסבול כל זאת", וככל אשר המחרף יבזהו יותר, יתייקר ביותר בעיני עצמו. לא כן השני אשר רוחו נשברה על ידי היותו מכיר שפלותו, ואין בפניו מענה לענות אל המחרף, כי בעיני עצמו הוא פחות הרבה ממה שהוא שומע מפי חברו, וכל מה שחברו מחרפו הוא לו למזכרת עון, ויאמר בלבו: "הלא האמת איתו".

והדרך האמיתי בזאת המידה שילחם האדם עם כוחותיו הנפשיות, בטרם בוא המחרף לנגדו, ויבחר לעצמו להתבונן בשפלות האדם, וישבור רוחו בקרבו, כמאמר התנא [אבות ד, ר]: מאד מאד הוי שפל רוח בפני כל אדם, ואז גם אם יפגע אחד בכבודו ויבזהו, תקטן עוד זאת בעיניו, כי בערכו הוא שפל הרבה יותר מאשר תשמענה אוזניו מפי מחרפו, ולא יהיה בליבו שום רצון לענות אותו, ויהיה כאלם בתולדה שאינו מצטער בשתיקתו. ועל זה אמרו [חולין פט.]: "תולה ארץ על בלימה", על מי שבולם פיו בשעת מריבה.

דוד המלך - משיח בזכות הענוה

"ויאמר ה' אל שמואל עד מתי אתה מתאבל אל שאול ואני מאסתיו ממלך על ישראל, מלא קרנך שמן ולך אשלחך אל ישי בית הלחמי כי ראיתי בבניו לי מלך" [שמואל א טז, א]. שמואל חשש מפני שאול שמא יהרוג אותו. הקדוש ברוך הוא הנחה את שמואל ללכת לבית לחם כדי למשוח את דוד. זקני העיר יצאו לקראתו ויאמרו: [שמואל - א טז, ד - יג]: "שלום בואך. ויאמר שלום, לזבח לה' באתי, התקדשו ובאתם אתי בזבח. ויקדש את ישי ואת בניו ויקרא להם לזבח. ויהי בבואם וירא את אליאב ויאמר: אך נגד ה' משיחו. ויאמר ה' אל שמואל: אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו כי מאסתיהו, כי לא אשר יראה האדם, כי האדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב".

"ויקרא ישי אל אבינדב ויעבירהו לפני שמואל ויאמר גם בזה לא בחר ה'. ויעבר ישי שבעת בניו לפני שמואל ויאמר שמואל אל ישי לא בחר ה' באלה. ויאמר שמואל אל ישי התמו הנערים? ויאמר עוד שאר הקטן והנה רועה בצאן, ויאמר שמואל אל ישי שלחה וקחנו, כי לא נסב עד באו פה. וישלח ויביאהו והוא אדמוני עם יפה עיניים וטוב ראי, ויאמר ה': קום משחהו כי זה הוא. וייקח שמואל את קרן השמן וימשח אתו בקרב אחיו ותצלח רוח ה' אל דוד מהיום ההוא ומעלה, ויקום שמואל וילך הרמתה"

ממשיחת דוד לומדים יסודות גדולים וחשובים בעבודת השם:
א. ה' שונא גאוה.
ב. הקדוש ברוך הוא אוהב ענוה.
ג. החיצוניות מטעה.
ד. הפנימיות היא הקובעת.
ה. ה' מגביה שפלים עד מרום.
לכן המסקנה העולה היא שעלינו ללכת לפי היסודות הנ"ל ולהדבק במידות משיח ה' דוד המלך.

ענותנותו של דוד

נאמר בגמרא [ברכות ד.]: "כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבשת רבי".
דוד המלך למרות מעמדו המורם מעם, נהג בכבוד כלפי מורו. מפיבשת היה מבייש את פני דוד בהלכה ובתגובה דוד בטל עצמו בפניו ונהג בו בכבוד.
בניגוד לדורנו היתום בו ישנם אנשים הלומדים אצל רבנים את רוב תורתם ואף חזרו בתשובה באמצעותם. הרבנים מורים להם את עיקר הדין, והם מקילים ראש וחושבים שהם יותר צדיקים מרבותיהם, באומרם: הרב מקל ואני מחמיר וכדומה. לכן אמר דוד: כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבשת רבי. ואומר לו: מפיבשת רבי, יפה דנתי? יפה חייבתי? יפה זיכיתי? יפה טהרתי? יפה טימאתי? ולא בושתי.
ועוד שכופרים בטובת רבם שלימדם דרך ה'. ולא כך התנהג דוד המלך, אלא הכיר טובה לאחיתופל וקרא לו [תהלים נה, יד]: "רבי אלופי ומידעי" על אף שלמד ממנו שני דברים בלבד.
על כן צריך כל יהודי לשים אל ליבו את הכרת הטוב, ודרך ארץ וכבוד כלפי רבותיו. אפילו אם רכש מרב מסוים שני דברים בלבד עליו לכבדו ולהוקירו.

והאיש משה

מידת הענוה מתאימה לאנשים גדולים כמו שכתוב בספר [במדבר יב, ג]: "והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה", פירש רש"י: "שפל וסבלן", אפשר להסביר: האיש משה, ידוע בכל מקום שכתוב איש זה אדם חשוב. רוצה לומר שמידה זו גם לאנשים חשובים, ולא כמו אותם יש חושבים שמדה זו לעניים וחסרי דעת. ועוד על פירוש רש"י שפירש "שפל וסבלן", אפשר להסביר ש"שפל" מדבר על האדם עצמו, כלומר שאדם צריך להיות עניו בליבו, ו"סבלן", זה כלפי אחרים. שומע את הבריות

ומכבדם, ולא נכנס לדבריהם. ועוד למה כתב "מאוד מכל האדם על פני האדמה"?! לומר לך שאפילו שמשה היה בשמים במחיצתו של ה' ופה אל פה דיבר אליו [במדבר יב, ח], באותה הענוה שדיבר עם ה' כך דיבר עם הבריות.

ולמה אמר "מאד"? רצה משה ללמד אותנו שככל שהאדם גדול יותר, כך צריך להיזהר שלא ליפול במידה רעה זו, לכן צריך מאד זכות לכוון לאמת של הענוה.

וגם במידה זאת של הענוה מצינו איך שנהגו תלמידיו של הילל כמו שלמדנו בפרק ראשון בערובין [יג, ב]: "אמר רבי אבא אמר שמואל: שלוש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרין: הלכה כמותנו, והללו אומרין: הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה להם: אלו ואלו דברי אלוקים חיים הן, והלכה כבית הלל. ומפני מה זכו לקבוע הלכה כמותן? מפני שנוחין ועלובין היו" וכו'.

אפשר להסביר וכי בגלל שהיו ענותנים זכו שתהיה הלכה כמותם? והלא הלכה נקבעת לפי סברות נכונות, וראיות מהתורה רק אז תהיה הלכה כמותם! אלא בגלל שהיו סובלניים ושומעים לדברי בית שמאי, זכו לידיעות בתורה, ואז הגיעו למידת האמת. ועוד שהיו בית הלל ענותנים ואדם עניו קרוב לאמת ומחפש את האמת, ולכן זיכו אותם לאמת, ה' יזכנו לאמת אמן!

גסות הרוח

"אמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו גסות הרוח ראוי לגדעו כאשרה, כתיב: [ישעיה י, לג]: "ורמי הקומה גדועים" וכתיב: [דברים ז, ה]: "ואשריהם תגדעון" ואמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו גסות הרוח אין עפרו ננער, שנאמר: [ישעיה כו, יט]: "הקיצו ורננו שכני עפר" "שוכבי עפר" לא נאמר, אלא "שכני עפר", מי שנעשה שכן לעפר בחייו. ואמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו גסות הרוח שכינה מיללת עליו, שנאמר: [תהלים קלח, ו]: "וגבוה ממרחק ידע".

דרש רב עוירא, ואיתימא רבי אלעזר: בוא וראה שלא כמידת הקדוש ברוך הוא מידת בשר ודם. מידת בשר ודם - גבוה רואה את הגבוה ואין הגבוה רואה את השפל, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן - הוא גבוה ורואה את השפל,שנאמר: "כי רם ה' ושפל יראה". אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: כל אדם שיש בו גסות הרוח, אומר הקדוש ברוך הוא: אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר [תהלים קא, ה]: " מלושני בסתר וגו' גבה עיניים ורחב לבב אותו לא אוכל", אל תקרי "אתו" אלא אתו. ואיכא דימתני לה אמספרי לשון הרע. [פרוש: ויש שדורשים את הפסוק על מספרי לשון הרע].

אמר רבי אלכסנדראי: כל אדם שיש בו גסות הרוח אפילו רוח קמעא עוכרתו, שנאמר [ישעיה נז, כ]: "והרשעים כים נגרש", ומה ים, שיש בו כמה רביעיות, רוח קמעא עוכרתו, אדם שאין בו אלא רביעית אחת על אחת כמה וכמה".

גסות הרוח מרחיקה מהאמת

כתוב בגמרא [שבת לג.]: "סימן לגסות רוח, עניות". ופירשו עניות בתורה, אפשר להסביר את הקשר בין תורה לגסות רוח, כך: אדם הרוצה לזכות בתורה צריך להשקיע את כל כוחו בתורה, והגס רוח מסתובב סביב עצמו לכן אינו יכול לזכות בתורה, ועוד התורה נקנית במידת האמת שלפעמים אדם בונה בנינים גבוהים, ובא אדם לפעמים קטן ממנו וסתר לו את הבניין. אם הוא גס רוח לא די שאינו מקבל את האמת, אלא גם כועס על חברו, שגילה לו את האמת, לכן אינו יכול לזכות בתורה.

ולכן זכה עמרם אביו של משה ואהרן לשני בנים שהאירו את העולם בתורה, שהיה עמרם עניו. מרים אמרה לו דברים קשים והיתה בתו הקטנה, והיה יכול לסתור את דבריה בנקל, בכל זאת חשב על הדברים שנאמרו, ולא על מי שאמר אותם. וכך זכה יהודה למלכות עד סוף כל הדורות שהיה עניו וקיבל את הדברים של תמר והודה על האמת, וזו דרכם של ענוים שמחפשים את האמת, ולעומתם גסי הרוח, מכשירים את הכל לטובת ה"אני" שבהם, ה' ינחנו בדרך הישרה, אמן!

הקושי לאדם גדול להיות עניו

"תנו רבנן: לעולם יהיה אדם ענותן כהלל הזקן", ושואלים מדוע אמרה הגמרא דוקא כהלל? וכי לא היו חכמים אחרים שהיו ענותנים? ונראה להסביר שהלל היה אדם גדול נשיא ישראל, וככל שאדם גדול יותר, כך קשה לו להיות עניו כמו שמצינו בשאול המלך, שהיה צדיק ומשכמו ומעלה, בכל זאת היה קשה לו לותר על המלוכה לטובת דוד המלך. וכן ראינו בירבעם בן נבט שהיה אדם גדול ובשביל דבר קטן הפסיד את המלכות לכל הדורות וגם את העולם הבא שלו. לא כן היה הלל שהיה נשיא ישראל ובכל זאת היה עניו, לכן אמרו [שבת ל:]: "לעולם יהיה אדם ענותן כהלל".

לבלתי רום לבבו

במלך נאמר: "לבלתי רום לבבו מאחיו". אם הזהירה תורה אפילו במלך, כל שכן בהדיוטות, שלא ישתררו זה על זה.

הגאוה מתחלקת לשני חלקים. האחד גאות האדם בגופו. והחלק השני גאות האדם במעלות חכמתו ובמעשיו. גאות האדם בגופו יש בה שני חלקים. האחד טוב, והאחד רע. וזאת היא גאות האדם בגופו הרעה: בעת שתתגבר הגאוה בלב האדם, אז תמשול על האדם מקדקודו עד כף רגלו, בראשו ובגרונו. כדכתיב [ישעיה ג, טז]: ''יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון''. בידיו וברגליו, דכתיב [תהלים לו, יב]: ''אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנידני''. ועל רגל גאוה נענשה בת רבי חנינא בן תרדיון, שנגזר עליה לישב בקובה [אוהל] של זונות, כי פעם אחת הלכה לפני גדולי רומי, ושמעה שאמרו: ''כמה נאות פסיעותיה של ריבה זו'' ואז דקדקה יותר בפסיעותיה [עבודה זרה יח.]. בעיניים כדכתיב [משלי ו, יז]: ''עיניים רמות''. באוזניים, לא ישמע דברי העניים האומללים. בריח אפו, בעמדו אצל עניים או כשנכנס לבתיהם, הם סרוחים בעיניו. ואף בדבריו ידבר על צדיק עתק בגאוה. וגם נכרת בעניין מאכל ומשקה ומלבושי בגדי גאוה מלבושי נכרי, ועל זה הוזהרנו בתורת משה. שנאמר [ויקרא כ, כג]: ''ולא תלכו בחוקות הגוי''. וכתיב [שם יח, ג]: ''ובחוקותיהם לא תלכו''. ונאמר [דברים יב, ל]: ''השמר לך פן תנקש אחריהם''. הכל בעניין אחד הוא מזהיר, שיהא ישראל מובדל במלבושיו ובדבריו ובכל מנהגיו מן הגויים, וכן הוא אומר [ויקרא כ, כו]: ''ואבדיל אתכם מן העמים''.

''תועבת ה' כל גבה לב'' [משלי טז, ה], מה פירוש? אדם גאותן נמסר ביד יצרו, כי אין עזר השם עמו, אחרי אשר הוא תועבת השם. ואפילו לא נתגאה על שום אדם לא בדיבור ולא במעשה, אך בליבו לבד הוא מתגאה, נקרא תועבה, שנאמר: ''תועבת ה' כל גבה לב''. אפילו אין לו גבהות אלא בלב נקרא תועבה. אמרו רבותינו: כל מי שיש בו גסות הרוח, כאילו עובד עבודת כוכבים. כתיב הכא [משלי, שם]: ''תועבת ה' כל גבה לב'' וכתיב התם [דברים ז, כו] ''לא תביא תועבה אל ביתך'' [סוטה ד:].

ויש אומרים כאילו בא על העריות, דכתיב [ויקרא יח, כז]: ''כי את כל התועבות האל עשו וגו'''. ויש אומרים: כאילו בנה במה. ואמרו [שם ה.]: כל אדם שיש בו גסות הרוח, מתמעט. שנאמר [איוב כד, כד]: ''רומו מעט''. וראוי לגדעו כאשרה; שנאמר [ישעיה י, לג]: ''ורמי הקומה גדועים''. ואין עפרו ננער, והשכינה מיללת עליו, ואמר הקדוש ברוך הוא: אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר [תהלים קא, ה]: ''גבה עיניים ורחב לבב אותו לא אוכל''. ואמרו [בבא בתרא צח.]: האי מאן דיהיר, אפילו אאינשי ביתיה לא מתקבל, [הגאותן אפילו על אנשי ביתו לא מתקבל]. שנאמר [חבקוק ב, ה]: ''גבר יהיר ולא ינוה''. אפילו בנוה שלו. התוצאות של הגאוה מביאות לידי רדיפת ממון להשתרר על בני אדם.

גאוה היא תוצאת התאוה

כבר ידעת מה ארע לקרח ועדתו מחמת גאותו, שבקש להתגדל ולקח גדולה שלא נתנה לו מן השמים, ומתוך כך נכנס למחלוקת, ומן המחלוקת יצאה קנאה ושנאה. וכל אלו מידות פחותות מאוד, כאשר יתבאר בעזרת השם.

סוף דבר, כל המקשט את גופו כדי להתגאות, הרי זה שוכח את השם ברוך הוא, ולא יחוש על המצוות, ולא ירדוף אחר מעשים טובים, כי כל כונתו לענג את עצמו, לקשט גופו הכלֶה, אשר אחריתו רמה ותולעה. והמקשט גופו, הוא קרוב לזימה, כי יתראה לפני נשים לישא חן בעיניהן, ומתוך כך יתקרב אצלן, ויבוא לידי שחוק וקלות ראש. וגם האישה המתקשטת לפני האנשים, בזה היא מדלקת לבם ומכנסת הרהורים בלבם, ובזה ענשה גדול מאוד, שהיא נותנת מכשול לפני רבים. הלוא אסרו חכמים [עבודה זרה כ:]: להסתכל בבגדי צבעונים של נשים השטוחים בכותל, אפילו כשאינה מלובשת בהן, כל שכן שיש עונש גדול לאישה המתקשטת לפני אנשים המסתכלים בה.

ועוד הגאוה מביאה לידי תאוה. כי המתגאה ליבו רחב ומתאוה לכל דבר. והתאוה היא המידה הרעה שבכל המידות, כי יתאוה מחמת גאותו להתלבש בבגדים יקרים ולבנות פלטרין גדולים ולאכול מאכלים טובים. כי המתגאה לעולם לדברים גבוהים יחמוד, ואולי אינה משיגה ידו לדברים אלו, ומתוך כך יבוא לידי גנבה וגזל, כי המתגאה לבו חומד רוחב כיס להתעשר, ולא יהיה שמח בחלקו, כי ימעט בעיניו מה שיש לו, לפי רוב הוצאות תאות גאותו. ועוד הגאוה גורמת, שלא יהא סבלן לסבול עול הבריות. ואין צורך להאריך בפחיתת מי שאינו סבלן, כי ידוע הוא לכל.

וזאת היא גאות הגוף שהיא טובה: שמא יאמר אדם הואיל והגאוה היא מדה רעה כל כך, אפרוש ממנה ביותר, עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין, ולא ישא אישה, ולא ישב בדירה נאה, ולא ילבש מלבוש נאה, אלא השק והצמר, ובגדים קרועים ומלוכלכים, וישתמש בכלים מלוכלכים ומאוסים, ולא ירחץ פניו ידיו ורגליו, עד שישחיר תארו משאר אנשים. וכל זה כדי שיתרחק מן הגאוה עד שלא יוכל להתקרב אליה יותר.

המהלך בדרך זה נקרא "חוטא". הרי הוא אומר בנזיר [במדבר ו, יא]: "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש", אמרו חכמים [תענית יא.]: ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה. ועוד אמרו חכמים [ירושלמי נדרים ט, א]: "לא דיך מה שאסרה תורה, אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים? ועל עניין זה וכיוצא בזה אמר שלמה [קהלת ז, טז]: "אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר, למה תשומם".

הדרך הישר באדם, שיהא נקי בכל ענייניו, כי הנקיות הוא גדר של מעשים טובים. כיצד? ילבש בגדים בינוניים, ולא מלבושים יקרים ונאים מאוד שהכל מסתכלים בהם, ולא מלבושים עניים המבזים לובשם, אלא בגדים בינוניים נאים ונקיים, העני לפי עוניו והעשיר לפי עושרו. ואסור שימצא כתם או שמנונית על בגדיו, ולא יהיו קרועים, ולא יהיו מתוקנים כבגדי גסי הרוח.

גם מאכלו יהא נקי, ולא יאכל מעדני מלך, אך מאכל בינוני ומשקה בינוני לפי השגת ידו. ולא ישתה ולא יאכל בכלים מאוסים, פן יעבור: ב"אל תשקצו את נפשותיכם" [ויקרא יא, מג] אלא הכל יהא בנקיות. גם שולחנו גם מיטתו יהיו נקיים, וכל ענייניו יהיו נקיים. גם גופו יהא נקי ולא מזוהם, אך יזהר לרחוץ פניו ידיו ורגליו, גם כל גופו, לעיתים קרובות. כאשר מצינו בהלל הזקן [ויקרא רבה לד, ג]: שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך, אמרו לו להיכן אתה הולך, אמר להם: לעשות מצוה. אמרו לו: וכי מה מצוה זו? אמר להם: לרחוץ בבית המרחץ. אמרו לו: וכי זו מצוה היא? אמר להם: הן. ומה איקונין של מלכים, שמעמידים אותן בבתי תאטראות ובבתי קירקסאות, מי שממונה עליהן הוא מורקן ושוטפן והן מעלים לו מזונות, ולא עוד אלא שהוא מתגדל בגדולי מלכות. אנו שנבראנו בצלם ובדמות, שנאמר [בראשית ט, ו]: "כי בצלם אלוקים עשה את האדם". על אחת כמה וכמה. ועוד כתיב [משלי טז, ד]: "כל פעל ה' למענהו". וכל הנזהר בדברים האלו לשם מצוה, ולא כדי להתקשט ולהתגאות, אף על פי שאלו דברים הנראים כמו גאוה, כיון שכונתו לשם שמים יש בה מצוה.

קנאת סופרים

גאות החכמה ומעשים טובים יש בה שני חלקים: האחד טוב, והאחד רע. הגאוה הרעה היא, כאשר יבזה בני אדם בליבו ובפיו, וכולם נחשבים קטנים ופחותים בעיניו, ומהלל ומשבח עצמו שהוא גדול בחכמה, ומתוך כך לא יודה על האמת מרוב גאותו, ולעולם נראה בעיניו חכמתו ועצתו ודבריו ומעשיו שהם משובחים ממעשה חבריו וחכמת עצתם, ומתפאר תמיד מחכמתו ומעשיו, כי חפץ לקבל שבח וכבוד על דבריו הישרים. ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה [משלי כז, ב]: "יהללך זר ולא פיך".

הגאה לעולם יחזיק טובה לעצמו, ומתוך כך לא יטרח על התורה, כי לא יחוש על כבוד שמים, רק שיודו לו העולם שהוא אדם טוב וחכם, ובזה יש לו די. ותמיד הוא שמח במכשול חבריו ובמעוט ידיעתם, ומתכבד בקלון חבריו. וזה אחד מעשרים וארבעה דברים המעכבים את התשובה [רמב"ם. תשובה ד, ד]. אדם שכל מעשיו טובים הם,

ומתהלל בהם להתכבד, דומה לתבשיל חשוב מאוד מכל אבקת רוכל וראשי בשמים, ועומד אצל האש עד שיהא מקדיח ומסריח, עד שלא שוה לאכול התבשיל מחמת מרירות ושריפת האש, כך האדם המתפאר במעשים מקדיח ומסריח במהללו את מעשיו הטובים.

והמתפאר מחכמתו וממעשיו שאין בו, אין מדה רעה כמוה ואין דוגמתה. והלוא אמרו חכמים [ירושלמי שביעית י, ח]: אם מכבדים את האדם מחמת שסוברים שהוא יודע שתי מסכתות, ואינו יודע רק אחת, יאמר להן שאינו יודע. כל שכן וכל שכן שלא יטעה את העולם שיחזיקוהו בחזקה גדולה שאינה בו.

ודע, שאנחנו מחויבים שיהיו כל מעשינו מיוחדים לשם הבורא יתעלה, בגלוי ובסתר, וכל מעשה עבודת אלוקים יהיה להגיע אל רצונו בלבד, בלתי רצון בני אדם לקוות לקבל שבח וכבוד על מעשיו, אך יעשה את כל מעשיו לשם האל המשקיף אל הלב, כמו שאמר הכתוב [ירמיה יז, י]: "אני ה' חוקר לב, בוחן כליות" ואומר [דברים כט, כח]: "הנסתרות לה' אלוקינו".

לכן אם לא יזהר בחכמה ובזריזות להינצל מן הגאוה, אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים, הוא יורש גיהינום, כי היצר אורב לו ומביא טענות וראיות להביא האדם לידי גאוה, ותהיה חכמתו לטורדו מן העולם. לכן אל יתעצל מלנצח יצר הרע יום יום, וזה נקרא מלחמה גדולה.

כמו שמצינו באחד מן החסידים, שפגע באנשים הבאים מן המלחמה ושללו שלל גדול. אמר להם: שבתם מן המלחמה הקטנה, ועדיין אתם עתידים למלחמה הגדולה. אמרו לו: מה היא המלחמה? אמר להן, היצר וחיילותיו, כי כל אויב שיש לך, שתנצח אותו פעם אחת או שתיים או שלוש, אז יניח אותך, אבל היצר אינו פוסק להלחם בך אף אם ינוצח מאה פעמים, כמו שאמרו רבותינו [אבות ב, ד]: "ואל תאמן בעצמך עד יום מותך". כי כל ימיך יארוב לך שמא תעלים עיניך ממנו, ואם ינצחך בקלה שבקלות, סופו שינצחך בחמור שבחמורות. ועבור שהגאוה שורש להרבה מידות פחותות, וגם היצר משתתף ומתערב בלב האדם, וכל עניין היצר הוא להכזיב האמת ולאמת השקר, והוא מלמד את האדם להתגאות ומביא לו ראיות, לכן צריך אתה להתחכם כנגדו.

תחילת תחבולותיו של היצר, הוא מקשה ליבו ומגביהו, וממתיק לו הגאוה ושאר מידות רעות. ואף כי יודע האדם בודאי שיש פשע ועון בגאותו, אפילו הכי עובר במזיד ומתגאה, כי היצר מבעיר את ליבו אחר הכבוד, עד שלא יחוש על העבירה. אבל האדם שהוא זך במעשיו, ולא יתגאה ולא יהלל עצמו כשיודע שיש עבירה בדבר, אז יבוא היצר הרע

ויערוך עוד מלחמה להפילו ללוכדו ברשתו, ויורה היתר ומסביר לו סברות שיש לו מצוה ושכר על מה שמתהלל ומתפאר.

וכך יאמר לו היצר: כבר הגעת למעלת חכמה וחסידות, וראוי לך להתרצות ולהשתדל למצוא חן בעיני העולם, ולהחניף להם, לגלות להם חכמתך וצדקתך כדי שיאהבוך, ויביא לך ראיה מדברי רבותינו [אבות ג, י]: "כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו". וכל זה ראיות שקר, כי יסוד אותה הסברא היא ענף מן הגאוה. אבל העניין הזה הוא כמו שאמר הכתוב [משלי טז, ז]: "ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו".

וכך פירוש הענין: אם האדם לא יתהלל לפני בני אדם ולא ישתדל למצוא חן בעיניהם בעשותו מעשיו הטובים, ואף על פי כן אוהבים אותו, זהו ראיה גדולה שהקדוש ברוך הוא אוהב אותו, ויזרע לו אהבה בלבות בני אדם, ושם לו שם טוב על לשונם. ואמת היא שיש כמה בני אדם הנאהבים לבריות, והקדוש ברוך הוא שונאם כשאין מקיימים את המצוות, כי אין הקדוש ברוך הוא אוהב אלא את לומדי התורה ומקיימיה.

אחר כך יסיתך היצר לגלות חסידותיך ומעשיך הטובים לפני העם, ומביא ראיה אולי גם הם עשו כמוך, וגם זה נמשך מן הגבהות. אף על פי שמצינו כמה גדולים שנשתבחו שלא עשו אלא לפני תלמידיהם וחבריהם כדי שימשכו אחריהם ויחזיקו במעשיהם, ודאי זה מצוה כדי לחבב עליהם מעשים טובים, ואפילו בפני אלו לא יהנה בליבו באומרו: "זה אני יודע" או "זה אני עושה", אבל בפני העולם באמת אסור לו לגלות להם.

גם אם תלך בענוה ותעמוד להתפלל באריכות ותלמד בקביעות, יפתך היצר להתגאות ויאמר לך: עתה רואים אותך בני אדם, יחשבוך ויכבדוך עבור דרכיך הטובים, ויש רווח גדול בזה, מתוך שאתה חשוב בעיניהם יקבלו מוסריך ותוכחותיך.

כל זה הבל ורעות רוח. כי בעשותך מעשה הטוב לשם הבורא ברוך הוא לבד, דברי תוכחתך יתקבלו בפני העולם גם אם לא תחשוב כך. כי אין קבלת התוכחה תלויה במחשבותיך.

ואחרי שתסתלק מכל זה, יסיתך היצר ויאמר לך: לא יתכן שתהיה עבודתך שלמה עד שתתרחק מההתחנפות לגמרי, כגון שתכסה מעשיך הטובים ולהורות הפוך ממה שהיה כבר בלבך. תתפלל בקצרה, וכשתרצה ללמוד איזה חכמה תתייחד, ולא ידע שום אדם זולת הבורא ברוך הוא, ולא תיראה בך שום מדה טובה, אך להראות העצלות במעשה העבודה, כדי שלא יצא לך שם ותפסיד שכרך, ולא תצוה על הטוב ולא תזהיר מן הרע, ואל תודיע חכמתך ואל תלמדה לאיש זולתך, ולא תראה סימן של ירא שמים ולא אות,

כגון תפילין ומזוזה וציצית, אלא תתנהג במנהגם ותלך בדרכיהם, ותהיה מעורב עימהם במאכל במשתה ובחדוה וברוב השחוק.

כל זה מענייני היצר ללכוד בני אדם ברשתו, והעושה ענין זה לשם מצוה, הפסדו אלף אלפי אלפים יותר משכרו, ודומה לבורח מאש קטנה לאש גדולה.

אך הישר הוא, שיתפלל בכונה ובאריכות, ויצוה על הטוב ויזהר מהרע, ויעשה כל הטובות בגלוי ובסתר. ואם יכבדוהו על זה וישבחוהו, אין מזיק לו בשבח, אחרי שלא כיון לזה בשעת המעשה. לכן בעת אשר תעשה מעשה הטוב, תבחין בעצמך ממי אתה מקוה הגמול, אשר מהאל הוא שלם, אבל אם מאחרים אינו שלם. וגם תבחין, אם זה המעשה אשר תעשה לפני העולם, אם היית עושה בייחוד בחדרי חדרים בזה הענין אשר אתה עושה ברבים, ואם יתברר לך זה, אז מעשיך שלמים.

כל מה שספרנו נגד יצר הרע, אינו כי אם טפה בים נגד מה שהוא חייב להיזהר בו, כי בכל דבר ובכל מעשה ובכל מדה בא היצר לשחת ולקלקל, ופתחנו פתח להודיע ענין היצר למי שלא ידע תחילת דרכיו. והחכם יבין, וימהר לסלקהו מתוכו: "וטהר ידיים יסיף אמץ" [איוב יז, ט].

הגאוה במעלת החכמה משובחת, שנאמר [ירמיה ט, כג]: "כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי". ויוסיף הודאה לבורא ברוך הוא, וגם דעה והשכל ומידות טובות בתפלת החכמה: מודה אני לפניך, שנתת חלקי מיושבי בית המדרש, ולא מיושבי קרנות. ואשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו. ועל זה נאמר [דברי הימים - ב יז, ו]: "ויגבה לבו בדרכי ה'". כי יהיה אדם יקר רוח וגבה לב בענייני העולם הבא, שלא יספיק לו במה שיזדמן לו, ולא יאמר די במה שימצא ידו מהם, אלא ימעט בעיניו כל מעשהו, ותגבה נפשו למעלה תמיד, ויתרעם בנפשו כמו שמקצר מעבודת הבורא ברוך הוא.

וזאת הגאוה אינה מזקת לענוה, אך מסייעתו, וגורמת לו לשמוח במעלות הטובות, ולשמוח בכבוד חבריו ולחוס על כבודם.

והגאוה נגד הרשעים היא משובחת מאוד, להוכיחם ולהכלים אותם ולא יכנע להם, ויצוה על הטוב ויזהיר מהרע כפי יכולתו, אף על פי שזה דומה בעיני העולם כמשתרר וכמתגאה, אחרי שליבו לשם שמים הרי זה משובח.

ולא יכנע לרשעים, כמו מרדכי שלא נכנע להמן, ובכל מקום שיש מצוה עליו לעשות, ולא יכנע כלל לרשעים לעזוב הטוב מפני השפלתו לפניהם. וזה צריך חכמה, מתי ישתרר נגדם בדבר מצוה, כי פעמים אינו שוה שיעמוד נגדם, שאם יעיז פניו נגדם עבור מצוה אחת, יפסיד אותם מאה מצוות. לכך צריך החכם להתבונן לפי השעה והעניין, ולפי זה

יסדר מעשיו, כי יש דבר שצריך לעזוב בשבילם, ויש דבר שלא יניח בשבילם בשום ענין. וצריך בגופו ובמאודו לעמוד נגדם, ולא יכנע להם. וכל זה בדבר מצוה, אבל בעניין משא ומתן יכנע לפניהם ויעשה עימהם לפנים משורת הדין בכל דבר, וזוהי מצוה גדולה.

ומי שיש בו מדת הגאוה, צריך להשתדל ולשוב ממנה, כי היא מגונה מאוד, וההיזק שלה רב ומצוי תמיד, והתועלת שיש בה מעט, לפיכך צריך להתרחק ממנה מאוד, כי הגאוה מביאה האדם לשבר ושפלות, כמו שנאמר [משלי טז, יח]: ''לפני שבר גאון''. ונאמר [שם כט, כג]: ''גאות אדם תשפילנו''. וכבר ידעת מה ארע לפרעה [עיין תיקון המידות לרשב''ג עמ' 38] באומרו [שמות ה, ב]: ''מי ה''' וגו'. גוליית הפלשתי, שאמר [שמואל - א יז, י]: ''אני חרפתי את מערכות ישראל''. ולסנחריב, שאמר [ישעיה לו, כ]: ''מי בכל אלוהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי כי יציל ה' את ירושלים מידי''. ונבוכדנצר, באומרו [דניאל ג, טו]: ''ומן הוא אלה די שיזבנכון מן ידי'' [פירוש: ומי האל שיצילכם מידי]. והדומה להן, אשר אמרו כדבריהם, ואחריתם היה בוז וקלון. ומי שהוא במידה זו, אינו ניצול מחטא ועון, כמו שאמר החכם [משלי כא, כד]: ''זד יהיר לץ שמו, עושה בעברת זדון''.

וכיון שהגיעו דברינו עד הנה לדבר על הגאוה, שמע דברי חכמים: חכם אחד אמר: מי הוא אשר לא תיפרד ממנו הדאגה? זה המבקש לעלות מעלה שהיא למעלה ממנה. ואמרו: מי שמחזיק עצמו בחזקת בר דעת מחזיקים אותו בני אדם שוטה. ואמרו: סמוך לגאוה, מעללים רעים. ומי שיש בו מעללים רעים, תהיה עליו שנאת הבריות, והנפשות נוטות מעליו. ואמר חכם אחד: כאשר נעימות הצורה אור הגוף, כך נעימות המידות אור הנפש. ואמר עוד: אין החשיבות בנפש שיהיה המלך מתגאה, כל שכן בני אדם אחרים זה אל זה.

ואמר, שהיה מלך אחד יושב על כסא מלכותו, ולפניו היו כסאות זו למעלה מזו, ואמר להם המלך: איך ישבתם זה למעלה מזה בלא רשותי? והשיב העליון: גודל יחוס משפחתי הושיבני ממעל לרעי. ואמר השני: עליתי על אשר תחתי מפני רוב חכמתי. וענה השלישי: שפלות נפשי ודכאות לבי הושיבוני תחתיהם. והעלהו המלך וגדלו. ועל זה נאמר [משלי כה, ז]: ''כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב'': בעת שרואה אדם שמדת הגאוה מתגברת עליו, צריך לחשוב דברים המבהילים את לבו, שבא מטפה סרוחה, וישוב לעפר ורמה, ויתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, ויחשוב כמה גאים שנתגאו ועברו מן העולם, נשתכחו והיו כלא היו מעולם, ומה הועילה להם גאותם.

התרחקות מן הגאוה

הרוצה לעקור הגאות מליבו מכל וכל, לא יוכל לעשות זה במחשבה לבד, אלא בתחילה צריך להתרחק מן הגבהות עד קצה האחרון. כיצד? אדם שהיה רגיל ללבוש בגדים חשובים ומתוקנים כמלבושי גסי הרוח, ורוצה לשוב מזה, אם ילבש בגדים טובים ויתקן אותם במידה בינונית, בזה לא יעקור מליבו הגאות. או אם היה מנהגו להתכבד ולהשתדל בדבריו או בשאר מעשיו, אין תקנה לתקן עד שינהיג עצמו בביזיון הרבה, וישב למטה מן הכל, וילבש בלויי הסחבות המבזין את לובשיהן, וכיוצא בדברים אלו, עד שיעקור גובה הלב ממנו. וכן מי שהוא בעל חמה וכעס הרבה, תחלה ינהג עצמו שאם הכו אותו או קללו אותו לא ירגיש כלל, וילך בדרך זו זמן רב עד שיעקור שורש הגאוה ממנו, ואז יחזור וילך בדרך האמצעי, וילך בה כל ימיו.

ועל דרך זה יעשה בכל המידות הרעות: מתחילה יתרחק ממנה עד שלא יוכל להתרחק יותר, וינהג בזה זמן רב, ואז יחזור ויתפוס הדרך הבינוני. ועניין זה הוא רפואה שלמה לכל מידות רעות. ומי שדעתו נמשכת לעבוד הבורא ברוך הוא בכל חלק וחלק במידה המובחרת, ישים זה הדרך לפניו ולפני חברו. ועל זה נאמר: [תהלים נ, כג]: ''ושם דרך, אראנו בישע אלוקים''.

גם לענוה יש גבול

''וידבר אל קרח ואל כל עדתו לאמור, בקר וידע ה' את אשר לו ואת הקדוש והקריב אליו, ואת אשר יבחר בו יקריב אליו'' [במדבר טז, ה].

שואלים מדוע משה רבנו הסבלן והעניו מכל אדם, מדבר כאן בלשון קשה: ואומר להשמיד בבקר יתייצבו לפני ה', מדוע משה לא נותן זמן לקרח ועדתו?! נראה להסביר, שמחלוקת אסור שתמשך זמן רב. ככל שתמשך יותר זמן, כך התוצאות שלה יהיו יותר חמורות. ולכן משה מיהר ומיד קבע: ''שבבקר יתייצבו לפני ה'''.

לומדים מכאן חומר המחלוקת, שאפילו תינוקות במעי אמם נספו [עי' רש''י במקום]. ושאלו מדוע תינוקות הללו ניספו? מסבירים כך: מחלוקת זה אש! הייתכן אישה מעוברת תזרוק עצמה לאש והיא תישרף ועוברה לא ישרף? ועוד, מדוע ניספו משבט ראובן? לפי הנאמר [נגעים יב, ו] ''אוי לרשע ואוי לשכנו''. ועוד אם הסיבה שמחלוקת לא מושכים, היה צריך לומר מיד, למה אמר בקר? נראה להסביר, אפילו שדבר זה חמור מאוד, אדם שנקלע לזה צריך להשאיר לו פתח לחזור בו.

אין מחילה על עון רביעי

''ויקהלו על משה ועל אהרן וכו' כי כל העדה וכו''' [במדבר טז, ג] אמרו רז''ל [במדבר רבה יח, ו]: אמר להם קרח כי כל העדה כולם קדושים וכולם שמעו בסיני ''אנכי ה' אלוהיך'' [שמות כ, ב]. לכל אחד ואחד מישראל אמר הקב''ה כן, ומדוע תתנשאו על קהל ה' אתם?! ואלמלי אתם שמעתם לבדכם והם לא שמעו הייתם יכולים לומר שטובים אתם מהם, עכשיו כולם שמעו ''כי כל העדה כולם קדושים'', ומדוע תתנשאו אתם על קהל ה', אתם לבדכם?! מיד נזדעזע משה מפני המחלוקת ויפול על פניו מפני שהיה בידם עון רביעי. משל למה הדבר דומה?! לבן מלך שסרח על אביו ופייס עליו אהובו של מלך פעם אחת ושתים ושלוש. משסרח פעם רביעית נתרשלו ידי אהובו של מלך. אמר: ''כמה פעמים אני מטריח את המלך''? כך עשה משה לישראל, חטאו בעגל - ''ויחל משה את'' וכו' [שמות לב, יא], במתאוננים - ''ויתפלל משה בעד העם'' [במדבר כא, ז], במרגלים - ''ויאמר משה: ושמעו מצרים'' וכו' [במדבר יד, יג], במחלוקת קרח נתרשלו ידיו של משה, אמר: כמה פעמים אני מטריח את המקום?! לפיכך: ''וישמע משה ויפול על פניו'' [במדבר טז, ד] שהיה בידם עון רביעי.

''אמר רבי יוסי: עבר אדם עבירה אחת מוחלין לו, שנייה מוחלין לו, וכן שלישית, רביעית אין מוחלין''. שנאמר [עמוס ב, ו]: ''על שלושה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו''. ולמה על שלושה סולח עונם, ועל ארבעה אינו סולח?! אלא אם אדם עשה עון ראשון, מכל עון נברא משחית אחד, ויבא המשחית לפני ה' ויאמר לו: ''תן לי חיות'', כביכול משיב פניו לצד אחד, וכן עון שני ושלישי, ואם היה בידם עון רביעי היכן משיב פניו?! ומדת הדין והמקטרגים יקטרגו לפניו ויהיה עליהם גזר דין חס ושלום. ולזה אמר: ''על שלושה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו'' - למקטרג. ולכן אמר: ''וישמע משה'' המחלוקת שהיא עון רביעי - ''וייפול על פניו'', רמז להם שהמקטרג עומד לפני ה'.

העניו נחשב לו שהקריב כל הקרבנות כולם

''ויקרא אל משה'' וכו' אלף זעירא, ''אדם כי יקריב מכם קרבן לה' וכו''' [ויקרא א, א - ב]. כתוב במסכת סוטה [דף ה:]: אמר רבי יהושע בן לוי: בא וראה כמה גדולים נמוכי הרוח לפני הקדוש ברוך הוא, בזמן שבית המקדש קיים אדם מקריב עולה, שכר עולה בידו. מנחה, שכר מנחה בידו. אבל מי שדעתו שפלה עליו מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקורבנות כולם שנאמר [תהלים נא, יט] ''זבחי אלוקים רוח נשברה'' ולא אמר זבח אלוקים ע''כ. וזה שאמר: ''ויקרא אל משה'' [אלף זעירא] מי שהוא עניו: ''אדם כי יקריב

מכם'' אדם ראשי תיבות אפר דם מרה, שיאמר מה אני עפר ואפר. ועוד, אדם ראשי תיבות: אברהם, דוד, משה. שילמד הענוה מהם ועל ידי שיהיה שפל ועניו נחשב ''כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו קרבנכם'', כאילו הקריב כל הקורבנות כולם.

וזה שכתוב בפרשת צו ''זאת תורת העולה היא העולה'' שנחשב עליו כאילו הקריב כל הקורבנות על ידי מוקדה [מ' זעירא] על ידי שישפיל עצמו ויהיה עניו. וקל להבין.

ענשם של בעלי גאוה

ידוע ומפורסם הדבר שיש מידה רעה מאוד, שהשפעתה הרסנית על עבודת השם וקיום מצות. עד שאמרו חז''ל במסכת סוטה [דף ה:] ''כל אדם שיש בו מדה זו, כאילו עובד עבודה זרה''. וכן כתוב במשלי [טז, ה]: ''תועבת ה' כל גבה לב. יד ליד לא ינקה''. רש''י פרש: ''יד ליד'' בא לו גמול על גבה לבו. ואמרו [סוטה ה.]: ''כל המתגאה כאילו עובד עבודה זרה. וכאילו עובר על כל המצוות כולן''.

ועוד כתוב באבות [ד, כא]: ''הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם''. פרשו בעלי המוסר: מדוע כתוב מוציאים את האדם ב-ה''א הידיעה?! הגאוה יכולה להוציא את האדם הגדול ביותר מן העולם, כי אדם גדול יכול בנקל להיכשל במידה זו.

ומי לנו גדול מקרח שנדבק במידה זו ונכרת מן העולם. וכן בפרשת בלק נאמר [במדבר כב, ט]: ''ויבא אלוקים אל בלעם ויאמר: מי האנשים האלה עמך? ויאמר בלעם אל האלוקים: בלק בן ציפור מלך מואב שלח אלי''. פרש רש''י שאמר בלעם: ה' שואל אותי לפעמים שאין הכל גלוי לפניו, אין דעתו שוה אליו. אף אני אראה עת שאוכל לקלל ולא יבין. ''בן ציפור'' - אף שאיני חשוב בעיניך, חשוב אני בעיני המלכים. הגאוה גרמה לו לדמות את עצמו לקדוש ברוך הוא. ועוד: בלק בן צפור שלח אלי מלאכים ולא הלכתי, סימן שאני יותר גדול ממך.

סופו: ו''יודע דעת עליון'' [במדבר כד, טז], לא יודע דעת חמורו. ולמה ה' נותן לו דוקא להיכשל בחמורו? כי בלעם חשב עצמו חכם יודע דעת ה' והוא נכשל בחמור בלי דעת. ועוד [במדבר כב, יג]: ''ויקם בלעם בבקר ויאמר אל שרי בלק, לכו אל ארצכם כי מאן ה' לתתי להלך עמכם''. רמז להם ''עמכם'' אינו מניחני ללכת, אבל עם אנשים יותר חשובים כן. ולא תלה את החיסרון בו אלא באחרים, שכך דרכם של בעלי גאוה.

וזה מה שכתוב בספר דברים כי בגאוה יש כח יצרי דכתיב [שם ח, יג - יד]: ''ובקרך וצאנך ירבן וכסף וזהב ירבה לך... ורם לבבך ושכחת את ה' אלוקיך וגו''. [שם, יז]: ''ואמרת

בלבבך כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה''. מכאן ניתן להבין כיצד מגיעים לעבוד עבודה זרה, כי הוא חושב שהוא המצליח והוא החכם מכל, והוא העשיר, ונהיה חס ושלום ''האלוקים'' ואז עובד את עצמו. ואין לך עבודה זרה מובהקת יותר מזו.

צריך לדעת שגאוה אינה מתבטאת אך ורק בדבור גס ובגבהות לב, אלא אפילו אם מתגאה בליבו גם יענש על כך. והנוהג כך נקרא עושה תועבה שנאמר [משלי טז, ה]: ''תועבת ה' כל גבה לב''.

וכן צריך אדם ללבוש בגדים צנועים ולא בולטים. הליכתו צריכה להיות מתונה ולא שחצנית, כמו שכתוב [תהלים לו, יב]: ''אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנדני''. וכן צריך שילך כשראשו כפוף, שנאמר [ישעיהו ג, טז]: ''יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון''. וכן כתוב [שמואל - א טז, ז]: שהשם צוה את שמואל להמליך מלך על ישראל מבית ישי במקום שאול.

שמואל חשב על אליאב בגלל היותו יפה ומרשים בהופעתו. נאמר שם [שמואל א טז, ז]: ''ויאמר ה' אל שמואל אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו כי מאסתיהו''. ופירשו שהיה גאה, לפיכך הפסיד את המלוכה, ומכאן חומרת הדבר.

אדם הנגוע במידה זו מוכן להפסיד את כל עולמו, כמו שכתוב במגלת אסתר על המן הרשע שהיה עשיר ובעל משפחה וילדים לרוב, וכולם כיבדו אותו והשתחוו לפניו. רק יהודי זקן לא קם לפניו ולא השתחוה לפני צורר היהודים והוא טוען [אסתר ח, יג]: ''וכל זה איננו שווה לי'' כיון שמרדכי היהודי אינו קם לכבודי. כי זו דרכם של בעלי גאוה ושררה. מוכנים הם להפסיד את כל עולמם ובלבד שיכבדו אותם וכמובן סופו של אותו צורר היה מר ונמהר.

ירבעם בן נבט היה מזומן לגן עדן עם דוד מלך ישראל, אמר לו הקדוש ברוך הוא לירבעם: ''אני ואתה ובן ישי נתהלך בגן עדן''. שאל אותו ירבעם: ''מי בראש אני או בן ישי?'', למרות שה' אמר לו: ''אני אתה ובן ישי'', בשאלה זו רצה לשמוע במפורש את חשיבותו היתרה על דוד בן ישי.

סופו של ירבעם שלא היה לו חלק לעולם הבא.

ובאמת אומרים המפרשים שהקדוש ברוך הוא בהתחלה אמר ''אני ואתה ובן ישי'' אני ואתה - רמז לו שהוא ראשון אבל אחרי שהוא שאל מי בראש, אמר לו: ''אתה בעל גאוה! בן ישי בראש'' [סנהדרין קב.].

וכן יפתח נדר נדר שאם ינצח, כל מי שיצא מביתו ראשון הוא יקריב אותו לה'. והנה בבואו מן הקרב באה בתו יחידתו האהובה על לבו. סופה של אותה עלמה היה עצוב

ואכן יפתח עמד בנדר והקריב אותה. יפתח יכול היה למנוע את המות הזה, אלו היה פונה לכהן הגדול ומבקש ממנו שיפר את נדרו.
אבל בגלל הגאוה טען שלא ילך לכהן, אלא הכהן יבוא אליו. הכהן לא בא אליו וכך בתו מתה.
וכן לבן בעת שרדף אחר יעקב טען לפניו: ה' נראה אלי בחלום ואמר לי: ''הישמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב עד רע'' [בראשית לא, כד]. דבר זה לא מובן. הלא לבן רצה לפגוע ביעקב אם כן מה דברי העידוד הללו?! אלא כך דרכם של בעלי גאוה. רצה לבן הארמי לפרסם את הדבר שה' נגלה אליו וכך להעלות את חשיבותו בעיני יעקב ואחרים, למרות שהדברים היו עלולים להזיק לו.
בעלי הגאוה חשופים בפני פורענויות, מפני שהם נמצאים ללא השגחה אלוקית שנאמר [משלי טז, ה]: ''תועבת ה' כל גבה לב''. אם הוא תועבה כיצד השם ישמור עליו ויהיה עמו?!
מדה זו מביאה את האנשים לידי רדיפת ממון והשתלטות על בני אדם. הם מסוגלים לגנוב ולגזול ולהזיק על מנת להראות כמה הם חשובים בפני הבריות. תחושת הגאוה מעבירה את האדם על דעתו.
בזמן בית שני היו נוהגים לקנות את הכהונה הגדולה אנשים שאינם כוהנים, כדי להיכנס לקודש הקודשים. כניסה לתוך קודש הקודשים היתה כרוכה באבוד חיים, הללו מתוך ידיעה ברורה שהם הולכים למות היו נכנסים לקודש הקודשים. כל זאת נעשה מתוך התחושה שהנה מכבדים אותם ברגעים שלפני הכניסה. רואים אנו עד כמה מדה זו יכולה לשבש את דעתו של אדם, אפילו עד כדי איבוד החיים לא עלינו.
ידוע שה' ברא את האדם שלא יתגאה. בתחילה ברא ה' יתוש ואחר כך אדם, כדי שלא יתגאה. שאם יתגאה יאמר לו: ''יתוש קדמך במעשה בראשית'' [סנהדרין לח.]. וכן כל אבריו של האדם מוציאים ריח רע, כמו האף, הפה, האוזניים, בית השחי, זעת הגוף וגו' וסופו רמה ותולעה, וכל זה כדי שלא יתגאה. הגאוה נחלת הגוים והענוה מידת ישראל ''והאיש משה עניו מאד'' [במדבר יב, ג].
בזכות הענוה אשר נתלבשו בה האבות הקדושים זכו ישראל שיאהב אותם הבורא יתברך, כדגרסינן במסכת חולין, סוף פרק כסוי הדם [דף פט.]: ''לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם'' [דברים ז, ז] - ''לא מרובכם'' לפי שאין אתם מרבין עצמכם אלא ממעטין לפיכך חשק בכם, ''כי אתם המעט'', ממעטין עצמכם בענוה. וגו':

אמר להם הקדוש ברוך הוא: בני, אני חושק בכם, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטים עצמכם לפני.

נתתי גדולה לאברהם, אמר: "ואנכי עפר ואפר" [בראשית יח, כז]:

נתתי גדולה למשה ואהרן, אמרו: "ונחנו מה" [שמות טז, ח]:

נתתי גדולה לדוד, אמר: "ואנכי תולעת ולא איש" [תהלים כב, ז].

אבל אומות העולם אינם כן, נתתי גדולה לנמרוד, אמר: "הבה נבנה לנו עיר" וגו' [בראשית יא, ד] נמרוד - מלך בדור הפלגה היה, ולכך נקרא שמו נמרוד, שהמריד כל העולם במלכותו על הקדוש ברוך הוא. לפרעה אמר: "מי ה' אשר אשמע בקולו" [שמות ה, ב], לסנחריב, אמר: "מי בכל אלוקי הארצות" וגו' [מלכים - ב יח, לה], לנבוכדנאצר, אמר: "אעלה על במתי עב" וגו' [ישעיה יד, יד], לחירם מלך צור, אמר: "מושב אלוקים ישבתי בלב ימים" [יחזקאל כח, ב] - מושב אלוקים ישבתי - שבנה לו ז' רקיעים של נחושת ועלה וישב עליהם, אמר רבא ואיתמא רבי יוחנן גדול מה שנאמר במשה ואהרן יותר ממה שנאמר באברהם, באברהם כתיב [בראשית יח, כז]: "ואנכי עפר ואפר", ואלו במשה ואהרן כתיב [שמות טז, ז]: "ונחנו מה", וכתיב התם [איוב כו, ז] "תולה ארץ על בלימה" - על זכות אותן שנחשבו לבלימה, שבולמים עצמם מן הגאוה.

הענוה אינה תלויה במה שמקבלים

גם אותם שהם לומדים וענוים ושפלים וסובלים עלבונם נקראו "אוהבי השם", כדגרסינן במסכת שבת, פרק אמר רבי עקיבא [דף פח:] "תנו רבנן: תלמידי חכמים עלובין ואינן עולבין, שומעין חרפתן ואינן משיבין" וכו'.

וכתב הרמב"ם בפרוש פרקי אבות [ד, ד] שראה בספר מספרי המידות, ששאלו לאחד מן החשובים: "אי זה יום ששמחת בו מכל ימיך?" ואמר: "יום שהייתי הולך בספינה והיה מקומי בפחות המקומות שבספינה, בין חבילות הבגדים. והיו בספינה סוחרים ובעלי ממון. ואני הייתי שוכב במקומי ואחד מאנשי הספינה קם להשתין. והייתי בעיניו נקל ונבזה, עד שגלה ערותו והשתין עלי. ותמהתי מחוזק תכונת העזות בנפשו. וחי השם לא דאבה נפשי למעשהו כלל ולא התעורר ממנה לי רוח הכעס ושמחתי שמחה גדולה כשהגעתי לגבול שלא יכאיבני בזוי הסוחר ההוא ולא הרגישה נפשי אליו".

ואם זה ארע לאחד מן החשובים שבגויים, מה יש לעשות לחסידי ישראל, שכבודם והדרם הוא לאחוז תכלית שפלות הרוח בקצה האחרון. ובזה יזכו לכל הדר וכבוד ועילוי בעולם הזה ובעולם הבא.

גדלות הענוה

בוא וראה כמה גדולה מדת הענוה ושפלות הרוח, כי משה רבנו, עליו השלום, שנשלמו בו מעלות המידות ומעלות השכליות יותר מכל בן אדם, ומוסף לזה שהיה שלם במדרגות הנבואה יותר מכל נביא, ואמרו עליו, שהיה אב בתורה, אב בחכמה, אב בנבואה, ומכל זה לא שבחו הקדוש ברוך הוא אלא במידת הענוה, שכתוב: [במדבר יב, ג]: ''והאיש משה עניו מאד'' וגו'.

שנינו במסכת כלה: דרכן של תלמידי חכמים, עניו ושפל רוח. ואמרינן עלה בגמרא: מאיפה אלו המילים? שכתוב: [צפניה ב, ג]: ''בקשו את ה' כל ענוי הארץ אשר משפטו פעלו בקשו צדק בקשו ענוה'' ואמרו על זה בגמרא: עניו מנין? ממשה רבנו שכתוב: ''והאיש משה עניו מאד'', בשביל הענוה נשתבח, שנאמר: [במדבר יב, ז]: ''לא כן עבדי משה'' וגו' ושפל רוח מנין? מאהרן, שכתוב [מלאכי ב, ז - ח]: ''כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה וגו' תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא'' וגו' ואין לך שפל רוח יותר מרודף שלום, וחשוב בדעתך: איך רודף שלום אם אינו משפיל רוחו. הא כיצד? אדם מקללו, אומר: שלום לו, אדם מריב עמו, ושותק, ועוד, אם רבו שנים הוא משפיל רוחו והולך אצל זה ומרצהו וכן לזה. וכן היתה אומנותו של אהרן וכו'.

ואם יביט אדם מאין נולד ולאן עתיד לילך יהא תמיד שפל רוח וינצל מעבירה, כמו ששנינו באבות [ג, א]: ''עקביא בן מהללאל אומר: הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עברה: דע מאין באת ולאן אתה הולך'' וכו'.

והשפלות לאדם בעולם הזה מביאתו לכבוד העולם הבא, שאין לו ערך ודמיון, דגרסינן בפרק קמא דמגילה [דף טו:]: אמר רבי חנינא: עתיד הקדוש ברוך הוא להיות עטרה בראש כל צדיק וצדיק שכתוב: [ישעיה כח, ה]: ''ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי ולצפירת תפארה לשאר עמו'' מה הפרוש ''לעטרת צבי''?! לעושין צביונו, ''ולצפירת תפארה'', למצפין תפארתו. יכול לכל? תלמוד לומר: ''לשאר עמו'', למי שמשים עצמו כשיריים. ''ולרוח משפט'' [שם, ו]: זה הדן את יצרו. ו''ליושב על המשפט'' [שם], זה הדן דין אמת לאמתו. ''ולגבורה'' [שם], זה המתגבר על יצרו וזוכה לבנים. ''משיבי מלחמה'' [שם], אלו שנושאין ונותנים במלחמתה של תורה. ''שערה'' [שם] שמשכימין ומעריבין לשערי בתי כנסיות ובתי מדרשות. אמרה מדת הדין לפני הקדוש ברוך הוא: ריבונו של עולם, מה נשתנו אלו מאלו? אמר לה: ''וגם אלה ביין שגו'' וגו' [שב, ז] ואין ''פקו'' אלא גיהינום, שנאמר: ''פקו פליליה'' [שם] ואין ''פליליה'' אלא דינים שנאמר [שמות כא, כב]: ''ונתן בפללים'' וגרסינן במסכת סנהדרין, פרק אלו הנחנקים [דף פח:]: שלחו מתם [כלומר משם

- מארץ ישראל]: אי זהו בן העולם הבא? ענותן ושפל ברך, נכנס כפוף ויוצא כפוף וגורס תמיד בתורה ולא מחזיק טובה לעצמו. נתנו עיניהם רבנן ברב עולא בר אבא.
וגם מביאתו לאדם לאריכות חיי העולם הזה, כדגרסינן בפרק חלק [שם צב.]: "ואמר רבי אלעזר: לעולם הוי קבל וענו וקיים. אמר רבי זירא: אף אנו ככה למדנו: "בית אפל אין פותחין בו חלונות לראות את נגעו".
מפה נלמד שאותם שהם שפלי רוח ונשברי לב קרובים יותר אל השם יתברך והוא שומע תפלתם, כדגרסינן בפסיקתא: "אמר רבי אבא בר יודן: מה שפסל הקדוש ברוך הוא בבהמה הכשיר באדם: פסל בבהמה "עורת או שבור" [ויקרא כב, כב] והכשיר באדם "לב נשבר ונדכה" [תהלים נא, יט].
אמר רבי אלכסנדראי: ההדיוט אם משתמש בכלי שבור גנאי הוא לו, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא כל תשמישיו כלים שבורים, שנאמר [תהלים לד, יט]: "קרוב ה' לנשברי לב" [תהלים לד, יט] וכתוב [שם קמז, ג]: "הרופא לשבורי לב" וכתוב [שם לד, יט]: "ואת דכאי רוח יושיע" וכתוב: "לב נשבר ונדכה" וגו'.
ולמדנו גם בסנהדרין, פרק נגמר הדין [דף מג:]: אמר רבי יהושע בן לוי: כל הזובח את יצרו ומתודה עליו כאלו כבדו להקדוש ברוך הוא בשני עולמות, העולם הזה והעולם הבא, שנאמר [תהלים נ, כא]: "זובח תודה יכבדנני": ואמר רבי יהושע בן לוי: כל המקריב עולה שכר עולה בידו, מנחה - שכר מנחה בידו אבל מי שדעתו שפלה עליו מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב כל הקורבנות כולן, שנאמר: "זבחי אלוקים רוח נשברה" וגו' [שם, נא].
ולפי שהלב הוא המלך והמנהיג לכל האיברים שבגוף על כן צריך לקיים ההכנעה והשפלות מליבו של אדם ומהלב תבוא להנהיג בה כל מידותיו וכל דבריו.

שפלות הרוח

כמה יש לו לאדם להרחיק מליבו מדת גסות הרוח, שהיא נקראת בלשון עברי בכמה שמות: גבה לב ועיניים רמות, גאוה ורום. ואף על פי שבכל המידות הטובות, טובה המידה - הממוצעת בין שתי הקצוות, אבל מדה זו אינה כן, לא יאחז בה אדם ולא במקצתה, כמו שאמרו בפרק ראשון דסוטה [דף ה.]: "אמר רב נחמן: לא הרבה ולא במקצת ממנה"? וכתוב: "תועבת ה' כל גבה לב" [משלי טז, ה]: ולהרחיק לאדם משמץ החטא הזה אמרו בפרק רביעי מאבות [משנה ר]: "רבי לויטס איש יבנה אומר: מאד מאד הוי שפל רוח, שתקות אנוש רמה". רוצה לומר, שיטה את עצמו מאד מאד לשפלות הרוח לגמרי עד קצה האחרון, כדי שלא ישאר בנפשו מקום לגאוה כלל.

ולא עוד, אלא שאם פסקו לו גדולה מן השמים וגבה לבו עמה מורידין אותו מגדולתו, כמו שכתוב בפרק ראשון של מגילה [יג, ב]: ובמסכת זבחים, פרק טבול יום [דף קב.]: ''אמר רבי אלעזר בן חנינא: כשהקדוש ברוך הוא פוסק גדולה לאדם פוסק לו ולזרעו עד סוף כל העולם'', שנאמר [איוב לו, ז]: ''לא יגרע מצדיק עיניו ואת מלכים לכסא'' וגו': ואם הגיס דעתו הקדוש ברוך הוא משפילו, שנאמר: ''ואם אסורים בזקים ילכדון בחבלי עני'' [שם, ח].

וכתוב גם במסכת חולין, פרק כסוי הדם [דף פט.]: מזה שכתוב [תהלים נח, ב]: ''האומנם אלם צדק תדברון''? מה אומנותו של אדם בעולם הזה? ישים עצמו כאלם. יכול אף בדברי תורה? תלמוד לומר: ''צדק תדברון'' יכול אפילו הגיס דעתו? תלמוד לומר: ''מישרים תשפטו בני אדם'' [שב].

מצינו שאמרו רבותינו על מדת גסות הרוח כמה רעות, אשר אין קץ למספרם, כמו שכתוב בפרק ראשון של סוטה [דף ד:]: אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: כל אדם שיש בו גסות הרוח כאלו עובד עבודה זרה. כתוב כאן [משלי טו, ה]: ''תועבת ה' כל גבה לב'' וכתוב שם [דברים ז, כו]: ''ולא תביא תועבה אל ביתך'' [דברים ז, כו]: ורבי יוחנן עצמו אמר: כאילו כפר בעיקר, שנאמר [שם ח, יד]: ''ורם לבבך ושכחת את ה' אלוקיך'' וגו': רבי חמא בר חנינא אמר: כאלו בא על העריות כולן, כתוב כאן: ''תועבת ה' כל גבה לב'' וכתוב שם [ויקרא יח, כז]: ''כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ'' וגו': עולא אמר: כאילו בנה במה, שנאמר [ישעיה ב, כב]: ''חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במֶה'' וגו': אל תקרי ''במֶה'' אלא במָה''.

מה פרוש, ''יד ליד לא ינקה'' [משלי טז, ה] ? אמר רב: כל מי שיש בו גסות הרוח אפילו הקנה לו הקדוש ברוך הוא שמים וארץ כאברהם שכתוב בו: ''הרימותי ידי אל ה' אל עליון קונה שמים וארץ'' [בראשית יד, כב]: לא ינקה מדינה של גיהינום. קשה לדבי רבי שילא: זה שכתוב, ''יד ליד'', ידי היה צריך לכתוב! אלא אומרים בדבי רבי שילא: אפילו קבל תורה מהר סיני כמשה, שכתוב בו [דברים לג, ב]: ''מימינו אש דת למו'' לא ינקה מדינה של גיהינום. וקשה לרבי יוחנן: אפילו עושה צדקה בסתר, שכתוב [משלי כא, יד]: ''מתן בסתר יכפה אף'' לא ינקה מדינה של גיהינום.

אזהרה לגסי הרוח מאיפה? אמר רבא אמר זעירי: מכאן, ''שמעו והאזינו אל תגבהו'' [ירמיה יג, טו]: רב נחמן בר יצחק אמר: מכאן, ''ורם לבבך ושכחת'' [דברים ח, יד]: וכתוב: ''הישמר לך פן תשכח'' וגו' [שם, יא]: וכמו רבי אבין אמר רבי אלעא, שאמר רבי אבין אמר רבי אלעא: כל מקום שנאמר: ''השמר'', ''פן'' ו''אל'' אינו אלא לא תעשה.

מלבוש האדם

'ומלבשתו ענוה ויראת חטא' - כי המידות הן כמלבוש האדם, וכמו שכתוב באיוב [כט יד]: ''צדק לבשתי וילבשני''. והעוסק בתורה לשמה, רואה גדולת רבותינו ז''ל עומק עיונם וחריפותם, ואז מתלבשת בו הענוה, ויחשוב שפלותו נגד רוממות רבותינו ז''ל, ונגד רוממות שמו יתברך, ''כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה'' [משלי ב, ו].

הגאון בעל ''חפץ חיים'' היה עניו מאוד, הוא לא ראה על עצמו שום יתרון ומעלה על אנשי העולם, והיה טוען: הייתכן שאדם יתגאה או יחשוב שמגיע לו שכר על שאכל או שתה?! והרי הוא אוכל להנאת עצמו בכדי שיהיה בריא, ובמה שונה אפוא המזון הרוחני מן המזון הגשמי?! והלא גם התורה והמצוות הם לטובתנו, כמו שנאמר [דברים ו, כד]: ''ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' אלוקינו לטוב לנו כל הימים לחיותינו כהיום הזה'', אם כן מה יתרון יש לאדם שמקיים את חובתו ותכליתו?! ובהיות שלא הרגיש בעצמו שום מעלה יתירה משאר העם, התנהג כבעל בית פשוט, לא לבש אצטלא דרבנן [בגד חשוב], אלא בגדים פשוטים, ולראשו חבש קסקט כמנהג בעלי בתים בעירו. בהסכמות על ספריו לא הרשה לרבנים המסכימים לדבר בשבח המחבר, כי אם בשבח הספר ותועלתו לרבים, ובכל הדרכים האפשריות השתדל למעט דמותו.

גם בדרשותיו נמנע מלומר דברי תוכחה קשים, אלא כעין שיחה משותפת להתעוררות שכללה גם את עצמו. בהקדמתו לספרו ליקוטי הלכות כותב: ''אני השפל והעני בתורה ובמעשים טובים אינני יודע בתורה אפילו הלכה אחת על בוריה, ולא מצוה אחת בשלמותה, בטל אני באלף אלפים נגד הראשונים, ואני רק כשמש קטן בבית המדרש שמביא ספרי הרי''ף והרמב''ם ושאר ספרים על השולחן ללמוד בהם'' וכו'.

כמה נפלאת ענותנותו. ואנחנו מה נענה אחריו, כי דלונו מאוד. לא לחינם זכה שפוסקים הלכה מתוך ספרו הגדול משנה ברורה, אלא בזכות גדולתו וענותו.

שלשה גדולים בתורה שהיו בדורו של מרן הבית יוסף, רבנו יוסף קארו, ורבנו יוסף טאיטצאק, ורבנו יוסף בן לב [מהריב''ל], כל אחד מהם היה ראוי למלאכה זו, לחבר על הטור ספר מקיף וכולל מכל הפוסקים. והסכימו מן השמים, ותינתן דת, שהחיבור יהיה על ידי מרן הקדוש רבנו יוסף קארו, מפני ענותנותו היתרה.

ערך הענוה

'ומגלים לו רזי תורה' - מלבד הפשט שמגלים לו סודות התורה, יש להעמיס עוד כוונה בזה, שיזכה להוציא מהסוגיא את ההלכה, כמו שאמרו בסוטה [דף כא.], שכיון שהתורה

לשמה מלבשתו ענוה ויראה, ממילא זוכה לכוון לאמתה של תורה, וכמו שכתוב בעירובין [דף יג:] ''מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן? מפני שנוחין ועלובין וענותנים היו''. ודברים הסתומים נגלים לו להלכה ולמעשה.

וכך כתב הגאון בעל שבות יעקב בעיון יעקב [יומא כו.]: על מה שאמר רבא, [שם], שלא מצוי תלמיד חכם שמורה אלא או שבא משבט לוי או משבט יששכר. לוי שכתוב [דברים לג י]: ''יורו משפטיך ליעקב''. יששכר, שכתוב [דברי הימים - א, יב, לג]: ''ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל''.

ונאמר גם שבט יהודה, שכתוב [תהלים ס, ט]: ''יהודה מחוקקי''. להוציא מהסוגיא את ההלכה התכוונתי. והקשה בעיון יעקב, מזה שאמרנו לגבי דוד [סנהדרין צג:]: ''וה' עמו''. שהלכה כמותו בכל מקום, ויש לומר: ''שאני דוד שהיה עניו מאד'', שנאמר [שמואל - א יז, יד]: ''ודוד הוא הקטן''. ודרשו חז''ל [מגילה יא.]: ''הוא בקטנותו מתחילתו ועד סופו, כשם שבקטנותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו בתורה, כך במלכותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו בחכמה'' דהיינו אחיתופל, שקראו אלופי ומיודעי [מהרש''א].

וכן במועד קטן [דף טז:] שלא רצה לישב בבית המדרש אלא על גבי קרקע, אמר לו הקדוש ברוך הוא: הואיל והשפלת עצמך תהא כמוני, שאני גוזר גזרה ואתה מבטלה. ובעירובין [דף נג.] דוד דגלי מסכתא כתוב בו, ''יראיך יראוני וישמחו''. [פירש רש''י, שהיה יגע בתורה ומורה הוראות, כמו שאמר בברכות [דף ד.]: ידי מלוכלכות בשפיר ושליא לטהר אישה לבעלה, והיה שואל את מפיבשת: מפיבשת רבי, יפה דנתי? יפה חייבתי? יפה זכיתי? יפה טיהרתי? יפה טימאתי? וכו']. שהיה לו כח להתיר, ולהוציא מהסוגיא את ההלכה. וכל זה בגלל הענוה.

הענין נכנס לגן עדן מיד

'שתקות אנוש רמה' [אבות ד, ד] - נאמר בקהלת [יב, ז]: ''וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלוקים אשר נתנה''. ואמרו בילקוט שם: אימתי תשוב הרוח את האלוקים אשר נתנה? כששב הגוף אל העפר כמו שהיה. וכן מבואר בזוהר הקדוש. וכן כתב ביתר ביאור בחסד לאברהם [מעין רביעי נהר נג] בזו הלשון: ''שכל זמן שהגוף קיים בקבר, אין הרוח והנשמה נכנסים למנוחתם בגן עדן'' ע''כ. ואם תאמר, אם כן יעקב ומלכי בית דוד הנחנטים שבשרם קיים, וכן צדיקי עולם כגון רבי אחאי בר יאשיה [שבת קנב:], שאין הרקב שולט בהם, ונשארים בגופם, יצא שכרם בהפסדם, שלא יוכלו הנשמה והרוח להיכנס למחיצתם בגן עדן''?

אמנם נראה שדוקא אם הגוף ההוא אינו ראוי מפני רוע מעלליו בקנאה ושנאה, אז צריך הגוף לידון ולהישפט, תחתיו יוצע רמה ומכסהו תולעה. ואי אפשר שהרוח יתלבש ברוח הקדושה העליונה, אלא עד ירצה את עונשו על מעלליו הרעים, וכן רוחו סובלת הצער הזה שהוא ערום, כמו שכתוב בזוהר: "דהוו נשמתין ערטילאין" [שהם נשמות ערומים]. וכל שכן אם נידון לגיהנם. אולם איש אשר מעשיו הגונים וישרים, הגוף נרקב מהר ונעשה עפר, ואם עינה גופו לרצון קונו, יזכה ללבוש הרוחני ההוא אפילו בחיים חיותו, וכל שכן שיזכה בו מיד אחר המות, והגוף לא יעכבנו כלל. ומטעם זה מצינו לרבי אלעזר ברבי שמעון [בבא מציעא פד:] שלא עיכב גופו כל אותן השנים שעמד בלא קבורה. עד כאן.

ועל פי דברי הזוהר פירש הגאון בעל חקרי לב בספר מערכי לב בחלק א [דרוש ה, דף יב ע"ג] מה ששנינו שתקות אנוש רמה, שתקותו שהגוף יאבד כדי שהנשמה תשיב עיקר התענוג של עולם הבא, שהוא רק אחר שיכלה הבשר בקבר. עיין שם.

וכתב הגאון יעב"ץ בלחם שמים, שדקדק לומר שתקות אנוש רמה, ולא אמר שתקות אדם רימה, כי רק בימי אנוש הוחל לקרוא בשם ה'" [בראשית ד, כו], ואנוש עצמו מן הטועים, וכמו שכתב הרמב"ם [הלכות עבודה זרה א, א], [וע"ע בחידושי מהר"ץ חיות שבת כיח:] ולפי גודל עוונו נגזר עליו להיענש ברמה ותולעה, אבל "אדם" אף על פי שבחטאו מת מיתתו היתה כפרתו, ולא נענש ברימה, שהרי אמרו [בבא בתרא נח.]: שתי עקביו דומות לשני גלגלי חמה.

ובספר צמח דוד העיד שמלכי אומות העולם שהיו כשרים נמצאו שלמים וקיימים כמה מאות שנים אחר מותם.

הווה מתלמידיו של אברהם

"כל מי שיש בו שלשה דברים הללו, הוא מתלמידיו של אברהם אבינו: עין טובה, ורוח נמוכה, ונפש שפלה, מתלמידיו של אברהם אבינו ושלשה דברים אחרים, הוא מתלמידיו של בלעם הרשע: עין רעה, ורוח גבוהה, ונפש רחבה. מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע? תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעולם הזה ונוחלין העולם הבא, שנאמר [משלי ח, כא]: "להנחיל אוהבי יש, ואוצרותיהם אמלא". אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורשין גיהינום ויורדין לבאר שחת, שנאמר [תהלים נה, כד]: "ואתה אלוקים תורדם לבאר שחת, אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם, ואני אבטח בך" [אבות ה, יט].

ירבעם איבד עולמו מפני הגאוה

אמרו בסנהדרין [דף קב.] "אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה" [מלכים - א יג, לג]. מאי אחר, אמר רבי אבא, מלמד שתפס הקדוש ברוך הוא לירבעם בבגדו, ואמר לו: "חזור בך, ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן, אמר לו, מי בראש, אמר לו בן ישי בראש, אמר לו, אם כך איני רוצה". וכך הפסיד את העולם הזה ואת העולם הבא.

עין טובה

'עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה מתלמידיו של אברהם אבינו' - כתב מרן החיד"א בחסדי אבות, אפשר כי שלשה אלה הם נגד הקנאה התאווה והכבוד, שמוציאים את האדם מן העולם. כי מי שיש לו עין טובה הוא שמח בחלקו ואוהב את הבריות ומטיב להם, ואין לו קנאה.

שכן אלו היו מעשיו של אברהם: "וייטע "אשל" בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם". אש"ל ראשי תיבות אכילה, שתייה, לויה, וכשראה שלשה אנשים ניצבים עליו, האכילם שלוש לשונות בחרדל, ושחט להם שלוש בהמות, וייקח בן בקר, אחד, ורך, שנים, וטוב, שלשה.

אמור מעט ועשה הרבה. ומכל שלל המלחמה החזיר למלך סדום הכל כמו שאמר [בראשית יד, כג]: "אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך ולא תאמר אני העשרתי את אברם". ונתן מעשר מכל השלל למלכי צדק. כל אלה הם נגד מדת הקנאה. ורוח נמוכה, שאינו מבקש כבוד, אלא ענוה, וכמו שאמר [בראשית יח, כז]: "ואנכי עפר ואפר". ונפש שפלה, שהיה רחוק מתאוות גופניות, כמו שאמר לשרה אשתו [בראשית יב, יא]: "הנה נא ידעתי כי אישה יפת מראה את".

ואמרו [בבא בתרא טז.] שאפילו לא הסתכל באשתו שכתוב: "הנה נא ידעתי", יוצא מזה שעד עכשיו הוא לא ידע ששרה יפה, מתוך הצניעות שהיתה בו, ונאמר [בראשית כא, יא]: "וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו", הורע לו עליו שיצא לתרבות רעה, ועל שילוחה של הגר לא הורע לו, אף על פי שהיתה אשתו.

וחילוף הדברים אצל בלעם, שהיתה לו עין רעה, שנאמר [במדבר כד, ב]: "וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו" וכו'. ופירש רש"י: ביקש להכניס בהם עין רעה, [שרצה להזכיר עליהם עון העגל ולקללם, ולא עלתה בידו, והוצרך לברכם. (הרשב"ץ)]. והיה לו רוח גבוהה, שואף כבוד, כמו שאמר [במדבר כב, יג]: "כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם". אלא עם

שרים גדולים מכם, מפני שהוא חפץ בכבודי. וכן פירש רש"י שם: "למדנו מכאן שרוחו גבוהה וחומד כבוד". עד כאן.

ולכן כתוב [שם כב, טו]: "ויוסף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה". והיתה לו נפש רחבה לתאוות ממון, שאמר [במדבר כב, יח]: "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב", ופירש רש"י שם: "למדנו מכאן שנפשו רחבה, ומחמד ממון אחרים. אמר, ראוי לו לבלק לתת לי כל הכסף והזהב שלו, שאילו היה שוכר חיילים רבים להלחם כנגדם ספק נוצח ספק אינו נוצח, ואני ודאי נוצח". ולא היה גבול לתאותו, עד שהיה בועל את אתונו, [וכמבואר בסנהדרין קו סע"א].

וכן אמרו במדרש תנחומא [בלק, ט]: בזה הלשון: "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב", מכאן אתה למד שהיה בבלעם עין רעה רוח גבוהה ונפש רחבה. עין רעה, שנאמר [במדבר כד, ב]: "וישא בלעם את עיניו וכו'". ורוח גבוהה, שנאמר [במדבר כב, יג]: "מאן ה' לתתי להלוך עמכם". נפש רחבה, "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב". עד כאן. וכן הוא במדרש רבה [פרשת בלק פרשה כ סי' ט].

בלעם היתה לו רוח גבוהה - גרסינן בסוטה [דף ד:] אמר רבי שמעון בר יוחאי, כל אדם שהוא גס רוח, כאילו עובד עבודה זרה, כתוב כאן [משלי טז, ה], "תועבת ה' כל גבה לב". וכתוב שם [דברים ז, כו]: "ולא תביא תועבה אל ביתך. שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא". רבי חמא בר חנינא אמר כאילו בא על כל העריות. כתוב כאן: "תועבת ה' כל גבה לב", וכתוב שם [ויקרא יח, כז]: "כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם". ואמר רבי יוחנן: כל המתגאה כאילו כופר בעיקר, שנאמר [דברים ח, יד]: "ורם לבבך ושכחת את ה'". אמר רבי אלעזר כל שהוא גס רוח ראוי לגודעו כאשרה, כתוב כאן [ישעיה י, לג]: "ורמי הקומה גדועים", וכתוב שם [דברים ז, ה]: "ואשריהם תגדעון". ואין עפרו ננער בתחיית המתים, שנאמר [ישעיהו כו, יט]: "הקיצו ורננו שוכני עפר", מי שנעשה שכן לעפר בחייו.

שכר ההולכים בדרכו של אברהם

"להנחיל אוהבי יש" [משלי ח, כא] - שאברהם אבינו היה אהובו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר [ישעיה מא, ח]: "זרע אברהם אוהבי", והאוחזים ללכת בדרכו של אברהם אבינו, נקראים אוהבי המקום. וכולם בכלל להנחיל אוהבי יש.

ושנינו במשנה [סוף עוקצין]: "אמר רבי יהושע בן לוי עתיד הקדוש ברוך הוא להנחיל לכל צדיק וצדיק שלוש מאות ועשר עולמות", שנאמר: "להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא".

ומה שהדגיש לומר "לכל צדיק וצדיק", נראה, כי הנה במגילה [דף ז.] אמרו, "ומתנות לאביונים" [אסתר ט, כב] - שתי מתנות לשני בני אדם, לכל אחד מתנה אחת. והקשה הפרי חדש [סי' תרצד]: ואם תאמר נאמר שתי מתנות לכל אביון, שהם שתים שהן ארבע, כמו שאמרו ביומא [דף לז.]: "ונתן אהרן על שני השעירים גורלות", יכול יתן שתים על זה ושתים על זה, תלמוד לומר [ויקרא טז, ח] "גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל".

ויש לומר שאילו היה כתוב "ולאביונים מתנות" מזה משתמע שייתן שתי מתנות לזה ושתי מתנות לזה, [לפי משקל של "השעירים גורלות"], אולם עתה שנאמר, "ומתנות לאביונים" משמע כי די בשתי מתנות שיחלקם לאביונים, דהיינו שתי מתנות לשני בני אדם. והנה כאן נאמר, להנחיל "אוהבי יש", [כמשקל לאביונים מתנות], שאילו נאמר "יש לאוהבי" [כמשקל מתנות לאביונים] היה מקום לפרש שבסך הכל מקציב הקדוש ברוך הוא שלוש מאות ועשר עולמות, ויחלקם לכל הצדיקים, אבל עתה שכתוב ל"אוהבי יש", משמע לכל צדיק וצדיק שלוש מאות ועשר עולמות. [ועיין במש"כ בשו"ת יביע אומר חלק ח חלק חושן משפט סי' ה].

דברי תורה מתקיימים בעניו

כתוב [ישעיה נה, א]: "הוי כל צמא לכו למים". ונאמר [ישעיה כא, יד]: "לקראת צמא התיו מים". שאין זה מים ממש, אלא דברי תורה שנמשלו למים, וכמו שאמר הנביא [עמוס ח, יא]: "לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה'".

והמשיל דברי תורה למים, כמו שכתוב בתענית [דף ז.]: "לומר לך מה המים מניחים מקום גבוה והולכים למקום נמוך, אף דברי תורה אין מתקיימים אלא במי שדעתו שפלה". ועיין ביומא [דף כו.]: לא תמצא תלמיד חכם שמורה הוראות אלא שבא משבט יששכר או מלוי, והקשו והרי היו הרבה תלמידי חכמים שבאו מיהודה? ותירצו: מורה הוראות אמרנו. והקשה המהרש"א בח"א, שהרי נאמר בדוד "וה' עמו" [שמואל - א יח, יד] שהלכה כמותו בכל מקום והוא היה משבט יהודה? ותירץ שאני דוד שהיה מלך, וכל ישראל תלויים בו, לפיכך ראוי שיהיה מורה הוראה. [וכ"כ בספר לשון ערומים דף כ ע"ב].

ולכאורה הרי כשנאמר פסוק זה: "וה' עמו", עדיין לא היה מלך? ואפשר לומר, שונה דוד שהיה ענותן גדול, ודעתו שפלה עליו, וכמו שנאמר [תהלים כב, ז]: "ואנכי תולעת

ולא איש''. וכן נאמר: ''לא גבה לבי ולא רמו עיני'' וכו'. ועיין חולין [דף פט.]. ולכן זכה להורות הלכות. וכן זכו בית הלל שתהיה הלכה כמותם בכל מקום שחלקו על שמאי, שהיו ענותנים לכן זכו.

מעלת החכם על הגולם

'' שבעה דברים בגולם, ושבעה בחכם: חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמניין, ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל להשיב, שואל כעניין ומשיב כהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, ומודה על האמת. וחילופיהן בגולם'' [אבות ה, ז].

משה חלק כבוד לאהרן

''שבעה דברים בחכם, חכם אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמניין'' [עדויות א, ה] - באבות דרבי נתן [פרק לז]: מביא ראיה לזה ממה שכתוב [שמות ד, ל]: ''וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה ויעש האותות לעיני העם''.
וכי מי ראוי יותר לדבר, משה או אהרן? הוי אומר משה! שמשה שמע מפי הקדוש ברוך הוא, ואהרן שמע מפי משה, אלא כך אמר משה: ''אפשר אני אדבר במקום שאחי הגדול ממני עומד שם?'' לפיכך ביקש משה מאהרן שידבר, וכן עשה.

בני אהרן חולקים כבוד למשה

מצאנו בפרשת שמיני [ויקרא י, טז]: ''ואת שעיר החטאת דרוש דרש משה והנה שורף, ויקצוף על אלעזר ועל איתמר בני אהרן הכהנים לאמור: מדוע לא אכלתם את החטאת וכו''', ''וידבר אהרן אל משה הן היום הקריבו וכו'''.
ופירש רש''י [שם, יט]: אפשר משה קצף על אלעזר ועל איתמר, ואהרן משיב? הא ידעת שלא היה כן, אלא מדרך כבוד. אמרו, אינו בדין שיהא אבינו יושב ושותק ואנו מדברים בפניו, ואינו בדין שיהא תלמיד משיב את רבו. יכול מפני שלא היה לאלעזר יכולת להשיב, תלמוד לומר [במדבר לא, כא]: ''ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא וכו''', הרי כשרצה לדבר, דיבר לפני משה ולפני הנשיאים, זו מצאתי בספרי, עד כאן לשונו.

משה אינו מדבר בפני אהרן

הראיה הראשונה יותר נכונה לעניין משנתינו, שמשה לא רצה לדבר בפני אהרן, מפני שהיה אחיו שגדול ממנו בשנים, ואין ראיה כל כך מאלעזר ואיתמר שלא

דיברו בפני אביהם ורבם, שחייבים היו במוראם כמורא שמים. (וכן מה שאמרו במדרש חזית [והובא במגן אבות להרשב"ץ], כתוב [תהלים קיט, יא]: "בלבי צפנתי אמרתך", וכתוב [תהלים מ, י]: "בשרתי צדק בקהל רב", כאן כשעירא היאירי קיים, כאן כשאין עירא היאירי קיים, שונה שם שהיה רבו ואסור להורות הלכה בפני רבו) [ברכות לא:].

ענשו של המזלזל בכבוד רבו

'חכם אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמניין' [ברכות יז.] - במנחות [רף סח:] ישב רבי טרפון בבית המדרש, והוקשה לו וכו'. אמר לפניו יהודה בר נחמיה וכו', שתק רבי טרפון. צהבו פניו של יהודה בר נחמיה מרוב שמחה. אמר לו רבי עקיבא: יהודה, צהבו פניך שהשבת את הזקן? תמהני אם תאריך ימים.

אמר רבי יהודה ברבי אלעאי: אותו פרק פרוס הפסח היה [שתי שבתות לפני הפסח], כשעליתי לחג העצרת, שאלתי אחריו: יהודה בן נחמיה היכן הוא? אמרו לי: נפטר והלך לו. [וכן הוא בספרי פרשת פינחס בפסוק וביום הבכורים וכו']. ישמע חכם ויוסף לקח, לנהוג כבוד בזקנים.

חכם אינו נכנס לתוך דברי חבירו

'ואינו נכנס לתוך דברי חברו' - באבות דרבי נתן [פרק לז]: למדו כן מאהרן, שהקשיב רב קשב לכל מה שאמר משה בקצפו על אלעזר ואיתמר, ולא הפסיק אותו, עד שסיים כל דבריו. [ואף כשהשיב לו והוכיח כדבריו, משכו מן הצבור לחוץ, והוכיח לו כדבריו בראיה ברורה, בינו לבינו].

והוכיח לו מקל וחומר ממעשר הקל שנאמר בו [דברים כו, יד]: "לא אכלתי באוני ממנו". [וכן הוא בזבחים קא סע"א]. כיוצא בזה מצאנו באברהם אבינו כשהיה מתפלל על אנשי סדום, שהיה אומר [בראשית יח, כט]: "אולי ימצאון חמישים צדיקים בתוך העיר" וכו' ואולי ארבעים, ואולי שלושים, ואולי עשרים, ואולי עשרה, וגלוי וידוע היה לפני המקום שלא היו מצויים בסדום אפילו שלושה או חמישה צדיקים. אלא המתין הקדוש ברוך הוא לאברהם עד שסיים את דבריו, שנאמר [בראשית יח, לג]: "וילך ה' כאשר כילה לדבר אל אברהם".

וכיוצא בו מצינו אצל בני גד ובני ראובן שהתחיל משה להוכיחם [במדבר לב, יג], "כה עשו אבותיכם, והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים" וכו'. ולא הפסיקו אותו, והמתינו עד שסיים דבריו.

וכן מצינו בחבריו של איוב, "ויען איוב ויאמר" [איוב ג, ב], "ויען אליפז התימני ויאמר" [איוב ד, א], "ויען צופר הנעמתי ויאמר" [איוב כ, א], "ויען אליהוא בן ברכאל הבוזי ויאמר" [איוב לב, ו], ולא נכנס אחד מהם לתוך דברי חברו. ובספרי [סוף פרשת בהעלותך]: מובא, "ויאמר שמעו נא דברי" [במדבר יב, ו], אמר רבי שמעון בר יוחאי: ביקשו להיכנס לתוך דברי הקדוש ברוך הוא, להצטדק ולבקש מאיתו, אמר להם: "המתינו לי עד שאסיים דברים", קל וחומר שלא יכנס אדם לתוך דברי חברו.

מידת הענוה גם כשלומד תורה

'איזהו חכם הלומד מכל אדם' - פירש המאירי, לימד אותנו שלא יתנהג האדם בעניין לימודו במידת הגאוה והשררה, לומר: "היאך אני הולך ללמוד לפני פלוני" או: "מה אני צריך לפלוני, אחר שאני לומד מגדולי הדור". אלא ילך לו ללמוד אצל כל אדם שיוכל להצליח אותו בלימודו, והנהגה זו תביאהו לידי חכמה, שנאמר [תהלים קיט, צט] "מכל מלמדי השכלתי".

וכבר אמר רבי חנינא [תענית ז.]: הרבה תורה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מהם, ומתלמידי יותר מכולם. ואמרו במגילה [דף יא.] "ודוד הוא הקטן" [שמואל - א יז, יד], כשם שבילדותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו בתורה, כך במלכותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו בחכמה. ובמועד קטן [דף טז:] אמרו, שכל זמן שהיה עירא היאירי רבו של דוד קיים, היה מלמד תורה את החכמים כשהוא יושב על כרים וכסתות, וכולם ישבו על מחצלת או שטיח על גבי קרקע. כשנפטר עירא היאירי היה דוד מלמד תורה את החכמים כשהוא יושב על גבי קרקע. אמרו לו חכמים: "ישב מר על כרים וכסתות, כמו שנהג עירא היאירי". ולא הסכים לדבריהם, ולימד את החכמים כשהוא יושב על מחצלת על גבי קרקע.

אמר לו הקדוש ברוך הוא: "הואיל והשפלת עצמך בשביל התורה תהיה כמוני, שאני גוזר גזרה ואתה מבטלה. ראש השלישים, תהיה בעולם הבא, ראש לשלשת האבות". ובירושלמי סנהדרין [פרק חלק סוף הלכה א] "דברי חכמים כדרבונות וכו' ניתנו מרועה אחד" [קהלת יב, יא]. אמר הקדוש ברוך הוא: "אם שמעת דבר מפי קטן שבישראל, והנאך, לא יהא בעיניך כשומעו מפי קטן, אלא כשומעו מפי רועה, ואין רועה אלא משה רבנו, ולא כשומעו מפי משה אלא כשומעו מפי הגבורה".

ודבר זה נוהג גם במחברי ספרים ופסקים, לדון ולהורות לשעה ולדורות, וכמו שכתב הגר"ח פלאג'י בספר כל החיים [מערכת ד אות טו]: שמחברי ספרים שאינם

מזכירים בדבריהם רק דברי הש"ס והראשונים, ומתעלמים מספרי האחרונים, [כי לגודל חכמתם, דימו בנפשם, שזהו בבחינת "זקן ואינה לפי כבודו" [ברכות יט:], לא טוב עושים, כי אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ניתן למשה בסיני, וכבר שנינו [אבות ד, א] "איזהו חכם הלומד מכל אדם". ואין מדרש בלא חידוש. עד כאן.

מחברי ספרים צריכים לעיין גם באחרונים

גם הגאון רבנו יוסף חיים בשו"ת רב פעלים ח"א [בפתיחת הספר] כתב, שיש רבנים שאין דרכם בחיבוריהם לתור ולחפש בספרי האחרונים, אלא פונים דוקא לספרי הראשונים, וכותבים מה שנראה להם לפי הכרעת דעתם וסברתם כאשר תשיג ידם.

ובמחילת כבוד תורתם, לא טוב עושים, כי כלל גדול בתורה, ש"אין התורה נקנית אלא בחבורה" [ברכות סג:].

"ואיזהו חכם הלומד מכל אדם" [אבות ד, א].

ותמיד תמצא שהגדולים צריכים לקטנים, וכמו שאמרו [תענית ז.]: "ומתלמידי יותר מכולם". ורבי יוחנן היה מצפה לקושיות תלמידיו על דבריו, שעל ידי כך הסוגיא יותר מתבהרת [בבא מציעא פד.]: ולכן אפילו אם הוא רב מובהק וחכם גדול בתורה, למה לא יבקש לדעת מה שכתבו האחרונים, הן מסברת עצמם, הן ממה שאספו וקצבו מדברי הראשונים והאחרונים באותו עניין. ושמא ימצא שם דבר חדש.

ואפילו אם לא ימצא דבר חדש, יעזור לו, מה שמצא לו חבר כסברתו, ולא יהיה כדן יחידי. ובדרך זו נוהגים חכמי הספרדים בתשובותיהם, וכן ראוי לעשות. עד כאן תוכן דבריו. גם הגאון החות דעת בהקדמתו כתב, שהתלמיד חכם לא לבד שהוא צריך לגדול ממנו, אלא אף לקטן ממנו כמו שכתוב "ומתלמידי יותר מכולם". עיין שם וכמו שהביאו במשל ננס על גבי ענק.

וכן כתב הגאון הראש"ל חד בדרא בשו"ת נדיב לב [חיו"ד סי' פג] שהמורה הוראה מבלי לעיין היטב בספרי האחרונים עובר איסור, כי "איזהו חכם הלומד מכל אדם". עיין שם.

רק חכם יכול ללמוד ממי שאינו הגון

מרן הגאון החיד"א זצ"ל בספר פתח עיניים כתב: "שמעתי על פי מה שאמרו בחגיגה [דף טו:], ורבי מאיר איך למד תורה מפי אחר" [אלישע בן אבויה], והרי אמר רבי יוחנן: מה פירוש הפסוק "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא" [מלאכי ב, ז], אם הרב דומה למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו, ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו?

רבי מאיר בפסוק אחר מצא ודרש: ''הט אוזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי'' [משלי כב, יז], לדעתם לא נאמר, אלא לדעתי וכו'. הפסוקים סותרים אחד את השני? לא קשה, כאן בגדול כאן בקטן. נמצא שדוקא חכם גדול, שאין חשש שיטעה אחר הרב שאינו צדיק, הוא שרשאי ללמוד מכל אדם, מפני שיודע לברר אוכל מתוך פסולת, וכמו שאמרו [בחגיגה שם]: ''רבי מאיר רמון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק''.

וזהו שאמרו כאן, איזהו חכם, שראוי לקרותו חכם, זה הלומד מכל אדם, אפילו ממי שאינו צדיק, מפני שיש בידו הברירה כמו רבי מאיר. ועיין להגאון הש''ך יורה דעה [סי' רמו סק''ח]: שבזמן הזה הכל נחשבים לקטנים ואין ללמוד מהרב שאינו הגון, אף על פי שהוא חכם גדול, וכל העם צריכים לו, עד שיחזור למוטב. וכמו שסתם מרן בשולחן ערוך. ועיין בשו''ת יביע אומר חלק ז [חיו''ד סי' יט].

קטנות האדם לעומת העולם

'מאד מאד הוי שפל רוח' [אבות ד, ד] - כתב הרשב''ץ במגן אבות: מלך אחד שלח לאחד מהחכמים החשובים לבוא אצלו, וכשבא אליו שאל אותו המלך: במה היית עוסק? אמר לו: ''מסתכל הייתי ומתבונן כי כדור הארץ כולו אינו כנגד גלגל העליון, אלא כביצת נמלה בים הגדול, ובכלל כדור הארץ אינו מיושב בכולו, שחלק גדול ממנו אינו מיושב, ויש בו הרים וגבעות ימים ונהרות, מדברות שדות וכרמים, ומעט הוא החלק המיושב במדינות. ואני בתוך אחת המדינות, ואני איננני רק חלק קטן מן המקום אשר אני שוכן בתוכו. ואם כל כך חלקי קטן בזה העולם, וכל העולם כולו אינו ולא כלום לפני ריבון העולמים, ומה אני לפניו?! ואם כן איך אתגאה בפניו?!''.

וכיוצא בזה אמרו בחגיגה [דף יג.] בשעה שאמר נבוכדנצר: ''אעלה על במותי עב, אדמה לעליון'', יצאה בת קול ואמרה לו: ''רשע בן רשע בן בנו של נמרוד הרשע, כמה שנותיו של אדם שבעים שנה, והלא מן הארץ לרקיע מהלך חמש מאות שנה, וכן בין כל רקיע ורקיע וכו', וכסא הכבוד כנגד כולם, ואתה אמרת אעלה על במותי עב? ''אך אל שאול תורד אל ירכתי בור'' [ישעיה יד, טו]. עיין שם.

וכתב עוד שם, שסיפרו על המלך אזדשיר, שנתן ביד אחד ממשרתיו כתב, ואמר לו: ''כשתראה אותי כועס תנהו לי מיד'', והיה כתוב בו, ''שוב לך, כי אתה גוף שיאכל קצתו את קצתו, ובקרוב ישוב לרמה ועפר''.

להתרחק מגאוה עד קצה האחרון

כתב הרמב"ם [הלכות רעות ב, ג]: "יש דעות שאסור לאדם להתנהג בהן במידה בינונית, אלא עליו להתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר, ואחת מהן היא מדת הגאוה, שהיא גובה לב, שאין הדרך הטובה שיהיה האדם עניו בלבד, אלא שיהא שפל רוח ביותר, ורוחו נמוכה למאוד. לפיכך נאמר במשה רבנו [במדבר יב, ג]: "והאיש משה עניו מאד", ולא נאמר עניו בלבד. ולכן ציוו חכמים ואמרו [אבות ד, ד]: "מאד מאד הוי שפל רוח בפני כל אדם".

ענותנותו של משה מכל הענוים

כן אמרו [בסוטה ה.]: שיהיה בנידוי מי שיש בו גסות הרוח ואפילו מקצת. ולכאורה יש לשאול הא כיצד אמר לנו התנא "מאד מאד" הוי שפל רוח, והרי במשה נאמר: "עניו מאד", ולא "מאד מאד", אלא הבט וראה סיום הפסוק במשה רבנו: "מכל האדם אשר על פני האדמה", ולמה כל האריכות הזאת, הרי הכל יודעים שהאדם על פני האדמה, ולא על פני רקיע השמים, אלא כונת הפסוק היא: האדם שהוא על פני האדמה, דשייך עייל שייף נפיק, פירוש: כפוף נכנס לבית המדרש כפוף יוצא ממנו, [סנהדרין פח:]: ומקיים בעצמו "מאד מאד הוי שפל רוח", כדברי רבי לויטס. ריבוי יתר היה למשה רבנו, שהיה עניו מאד [מאד שלישי], יותר מן האדם שהוא שפל רוח "מאד מאד". וענותו גדולה מן הכל.

גאותו של בלעם הטעתו

"ותרא האתון את מלאך ה' ותרבץ תחת בלעם וייחר אף בלעם ויך את האתון במקל. ויפתח ה' את פי האתון ותאמר לבלעם מה עשיתי לך כי הכיתני זה שלש רגלים. ויאמר בלעם לאתון כי התעללת בי לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך". [במדבר כב, כז - כט].

שאלות רבות נדרשות מפסוקים אלו:

א. האתון עשתה את רצונך כל הזמן ועכשיו לא עושה את רצונך. אם כן מדוע בלעם לא עושה חשבון נפש?

ב. אתון שלא דברה מעולם פותחת את פיה, האם לא צריך להתבונן?

ג. אתון שהיא הבהמה הפחותה מכולם בשכלה רואה את המלאך, ובלעם שיודע דעת עליון אינו רואה את המלאך?

נראה להסביר כאן יסוד גדול בעניין הגאוה של בלעם שגרמה לו את כל הדברים הללו:

1. הגאותן חושב שהכל מגיע לו, וצריך תמיד לעשות את רצונו, ואם לא עושים את רצונו מסוגל לעשות את הכל כאדם המאבד את דעתו.
2. הגאותן אינו שומע תוכחות כלל כי הוא חושב שהוא החכם מכולם, ואיך יאמרו לו מה לעשות?
3. גם כאן רומזים לבלעם, הגאוה שלך יודעת דעת עליון ואתה סומך על שכלך, ה' מוכיח לו שאתון רואה מלאך ואתה לא רואה, וכל זה התחיל מפסוק ה': "וישלח מלאכים אל בלעם", ופסוק ט': "ויבא אלוקים אל בלעם ויאמר מי האנשים האלה עמך?!" בלעם עונה בגאוה: "בלק בן ציפור מלך מואב שלח אלי": וכאן נתגאה נגד ה' יתברך. מלך שלח אלי ואז ודאי אני חשוב. ועוד חשב שאם ה' שואל מי האנשים האלה, וכי ה' לא יודע מי הם? אלא כנראה שיש דברים שה' אינו יודע ח"ו ואני הכל יודע. ולכן כשראה את המלאך עומד בדרך [פסוק לד]: "ויאמר בלעם אל מלאך ה' חטאתי כי לא ידעתי כי אתה ניצב לקראתי בדרך"... תלה את חטאו בחוסר ידיעה ועשה גזרה שוה: ה' גם לא ידע מי האנשים, גם אני לא ידעתי שזה מלאך עומד. היה צריך לומר: כיצד לא ראיתי את המלאך?! אלא, סמך רק על דעתו, וכל זה תוצאות היוצאות ממידת הגאוה, וכן קרה לקורח וכך קרה לירבעם. ועוד רבים משכמותם...

זכות הענוה

במסכת עירובין [דף נד.] נאמר: מהו שכתוב [במדבר כא, יח]: "וממדבר מתנה"? אם משים אדם את עצמו כמדבר הזה שהכל דשין בו תלמודו מתקיים בידו, והתורה ניתנת לו במתנה. וכיון שניתנה לו תורה במתנה, נחלו אל, שנאמר: [שם] "וממתנה נחליאל", וכיון שנחלו אל, עולה לגדולה, שנאמר [שם]: "ומנחליאל במות", ואם הגיס ליבו - הקדוש ברוך הוא משפילו, שנאמר [שם]: "ומבמות הגיא", ואם חוזר בו, הקדוש ברוך הוא מגביהו שנאמר [ישעיה מ, ר]: "כל גיא ינשא".

ובכלל מדת הענוה, שלומד מכל אדם, וכמו שאמר בן זומא [ריש פרק ד דאבות]: "איזהו חכם הלומד מכל אדם", שנאמר [תהלים קיט, צט]: "מכל מלמדי השכלתי", ובכלל זה המודה על האמת, שאינו בוש לומר טעיתי, וכמעשה של משה רבנו בויכוחו עם אהרן אחיו [ויקרא י, כ]: "וישמע משה וייטב בעיניו", ומבואר בזבחים [דף קא:]: "לא בוש משה לומר לא שמעתי, אלא אמר שמעתי ושכחתי". וכן אמרו חכמים [קידושין מט:]: "סימן לגסות הרוח עניות דתורה".

במסכת בבא מציעא [דף פד:], נאמר על שלשה שענותנים הם: האחד יהונתן בן שאול, שנאמר [שמואל - א כג, יז]: "ואתה תמלוך על ישראל ואני אהיה לך למשנה". רבן שמעון בן גמליאל אמר לבנו רבי יהודה: "אתה ארי בן שועל". בני בתירא, שראו את הלל שעלה מבבל שהיה גדול בתורה, עזבו את נשיאותם, והושיבוהו בראש הישיבה, ומינוהו נשיא עליהם [פסחים סו.]: ובירושלמי פסחים [פרק ו הלכה א]: יהונתן בן שאול ובני בתירא, הניחו את כתרם בעולם הזה, וירשו חיי העולם הבא. עיין שם.

ובמסכת עבודה זרה [דף כ:] מובא, כי בשורת הגאולה תוקדם אצל הענוים, וכמו שכתוב [ישעיה סא, א]: "רוח ה' אלוקים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים", הא למדת שענוה גדולה מכולם. וכן אמרו בירושלמי [שבת פרק א הלכה ג]: ובמדרש [שיר השירים פרשה א סי' ט]: מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה עקב לסולייתה, שנאמר [תהלים קיא, י]: "ראשית חכמה יראת ה'", וכתוב [משלי כב, ד]: "עקב ענוה יראת ה'". ועיין בתוספות עבודה זרה [דף כ: דיבור המתחיל ענוה], דמה שאמרו במסכת דרך ארץ [פרק ו]: "שלשה דברים שקולים זה לזה, יראת חטא, וחכמה, וענוה". הכונה שלא מספיק זה ללא זה, והחוט המשולש לא במהרה ינתק. עיין שם.

התורה נקנית באש מים ובמדבר

"וידבר ה' אל משה בהר סיני... " [במדבר א, א]

התורה נמשלה לאש מים ומדבר. וכל זה בזכות שלושה ניסיונות שעמדו בהם ישראל קודם מתן תורה ואלו הם: אש - בזכות שאברהם אבינו מסר את נפשו וזרקו אותו לכבשן של אש. מים - בים סוף שבמסירות נפש נכנסו לתוך הים. במדבר - שהלכו אחרי הקדוש ברוך הוא במדבר בארץ לא זרועה בלי שאלות.

רואים כאן איזה חשיבות יש למסירות נפש של יהודי לכבוד הקדוש ברוך הוא, ושואלים מדוע נמשלה התורה לשלושה דברים אלו? נראה להסביר שלושה דברים אלו הם הקניינים שהתורה נקנית בהם.

אש, התלהבות וחמימות.

ועוד רמז שהתורה אש. יש אנשים שלומדים בה נהנים מחומה ומאורה. אלו שלא לומדים אותה ולא מקיימים את הכתוב בה, אותה אש שורפת אותם. ועוד, שאש תמיד עולה למעלה, רמז לאדם שצריך להיות רוחני ולדאוג רק לדברים השייכים למעלה כדי להתעלות ולהביט לשמים.

מים, רמז לאדם שרוצה לקנות את התורה שצריך שתהיה לו הסתפקות במועט, ועוד כשם שעבור מים [גשמים] צריכים להקדים תפילה, כך כדי לקנות תורה צריך תפילה.
מדבר, כמו מדבר שהוא שומם ואין לו במה להתגאות, כך צריך האדם להתנהג כשרוצה לקנות את התורה. ועוד, מדבר שומם וצריך עמל רב כדי שאדמתו תצמיח פירות, כך גם בתורה צריכה עמל כדי שיהיו פירות ממנה. ולא כמו אותם אנשים שחושבים שמיד כשילמדו תורה יהיו חכמים גדולים ואף יעשו מעשי ניסים. זו לא הדרך, אלא לפי העמל של האדם כך יהיו התוצאות. ולענייננו, מה הקשר בין ענוה למסירות נפש? נראה להסביר שאדם שמוסר נפש, הוא מרגיש שהוא אינו חשוב כלל וגם בלעדיו העולם יתקיים, ולכן מוסר נפש למען כלל ישראל ולכן אדם עניו כזה זוכה לתורה, לא כן בעל גאוה שחושב שבלעדיו אין העולם יכול להתקיים ואז הוא אינו מוכן למסור נפשו, בתואנה שהוא דואג לקיום העולם.

האדם צריך להיות כמדבר וכסיני

''וידבר ה' אל משה במדבר סיני... '' [במדבר א, א].
כך קונים תורה:
פסוק זה מלמד אותנו איך זוכים שהקדוש ברוך הוא מדבר עם אדם שהוא בשר ודם. הסיבה לכך היא שעל האדם לנהוג כמו מדבר שמסמל את הענוה. ושואלים הרי מדבר מסמל ענוה, וסיני גם הוא מסמל ענוה, ולמה צריך את שניהם?! נראה להסביר, שאם היה כותב רק מדבר היינו יכולים לחשוב שצריך להתנהג כמו מדבר שומם, כלומר לא לדבר עם בני אדם ולא להיות מעורב עם הבריות, ויהיה יבש בלי מים. וידוע שאין מים אלא תורה [בבא קמא פב.]. ולכן צריך סיני ששם נתנה התורה. סיני זה צרוף של מים עם המדבר שמסמל את הענוה והשילוב הזה מחבר בין הקדוש ברוך הוא לבין התלמיד חכם.
ועוד מלמדנו שכשמבקשים ממנו לומר דברי תורה לא יתנהג כמו מדבר אלא כמו סיני ועוקר הרים, שיאמר דברי תורה כמו שנתנה בהר סיני בלי משוא פנים וחנופה וילחם במלחמתה של תורה, והכל בדרכי נועם כמו שכתוב [משלי ג, יז] ''דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום''.

הגאותן סומך על עצמו ולא על יחוסו

''וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד וכו' שאו את ראש וכו' למשפחתם לבית אבתם'' [במדבר א, א - ב].

בשעה שקבלו ישראל את התורה נתקנאו האומות ואמרו: ''מה ראו אלו להתקרב יותר משבעים אומות?!'' אמר להם הקדוש ברוך הוא: ''הביאו ספר יוחסין שלכם'' שנאמר [תהלים צו, ז]: ''הבו לה' משפחות עמים'' וכו'. שבני מביאין ספר יוחסין שלהם ויתילדו על משפחותם ולבית אבותם, ולכך מנאן בראש הספר הזה, וזה שכתוב: ''וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד'', שלא זכו ישראל לקבל את התורה מהר סיני באהל מועד - אוהלה של תורה - אלא בשביל מה שנאמר בפסוק הבא: ''שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחותם ולבית אבותם'', שהביאו ספר יוחסין שלהם. ושואלים: מה הקשר בין יוחסין ובין ענוה? ונראה להסביר אדם שיש לו גאוה הוא מטשטש את הזהות שלו כי הגאותן חושב שהוא יותר טוב מכולם וסומך על עצמו במחשבה שזה מועיל לו יותר להשגת הכבוד, מה שאין כן אדם עניו חושב שכולם יותר טובים ממנו ולכן מתפאר ביוחסין שלו כמו שכתוב: ''משפחותם לבית אבותם'' לכן מנאן תחילה בזכות הענוה.

העניו יעמוד לעולם וסופו לנצח

כתב הרשב''ץ במגן אבות [דף סו ע''א] וכבר נאמר למעלה [אבות ד, ד] ''מאד מאד הוי שפל רוח'', וכאן הוסיף ''בפני כל אדם'', שאפילו הוא קטון ממך, (וכמו שמצינו אצל משה רבנו, שאמר למתלוננים עליו, שהיו כולם תלמידיו, ''ונחנו מה'' [שמות טז, ז] כחירגא דיומא) ואפילו אם למדת תורה הרבה, ולכן הכניסו בתוך דבריו, אחר שאמר: ''הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה'' וכו'.

וכתב הגאון רבי יהונתן אייבשיץ בספר יערות דבש ח''ב [דף כג], צוות ''מכבי אש'' זריז ויעיל יצליח במהרה להשתלט על האש ויכבו אותה. אולם שיטפון מן הים [הנקרא צונמי] קשה לעצור, כי הוא יגרוף ויסחוף את כל אשר עומד בדרכו, מפרק הרים ומשבר סלעים, והופך מגדלים, משדד עמקים ועוקר ארזים. ומה בין האש למים? האש הוא גבה רוח, והשלהבת מתלהטת כלפי מעלה, ולכן על ידי כיבוי תשקע האש, והיתה לכלום, לא כן המים, ''מים שקטים חודרים עמוק'', הם מקעקעים יסודות, ומפלסים נתיבות, זוחלים ושוטפים את כל אשר יעמוד בדרכם, עד כי כל גיבורי כח לא יוכלו לעמוד כנגדם. וסיים הרב שם: ''ומכאן ילמדו כל בעלי מידות, כי אין לך חזק כמדת ההכנעה, כי העניו ושפל

רוח אפילו רבים לוחמים בו לא יוכלו לו, המה יאבדו והוא לעולם יעמוד''. עד כאן תוכן דבריו. ודברי פי חכם חן.

העניו נחשב גדול בשמים

''והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה'' [בראשית כח, יב].
אם האדם שפל בעיני עצמו, שהוא ''מוצב ארצה'', אזי ''וראשו מגיע השמימה'' - הריהו באמת גדול בשמים, כפי שאומר הזוהר הקדוש: ''מאן דהוא זעיר איהו רב'' [מי שהוא קטן הוא גדול] והוא זוכה לידי כך שיהיה ''והנה ד' ניצב עליו'' שתהא השכינה שרויה עליו, כמאמר הכתוב: ''אשכון את דכא''...

להתרחק מהגאוה אפילו במחשבה

כשנכנסה בליבו של האדם רוח שטות לגאוה, כל זמן שהוא לא מוציא את הגאוה מן המחשבה לפועל, במעשה או בדיבור, עדיין יוכל בקלות להוציאה מליבו. אבל אם הורגל במידת הגאוה אינה עוזבת אותו עד שבא לידי עניות כמו שמצינו בפרק במה מדליקין [שבת לג.]: ''אמרו חכמים: סימן לעבירה - רעב. סימן לשנאת חינם - ירקת, [ירקון] - צהבת סימן לגסות הרוח - עניות, סימן ללשון הרע - אסכרה''.
ועוד דהגמרא בסנהדרין [דף קא:] מביאה, אמר רב נחמן: גסות הרוח שהיתה בו בירבעם טרדתו מן העולם הבא, שנאמר [מלכים - א יב, כו]: ''ויאמר ירבעם בליבו עתה תשוב הממלכה לבית דוד אם יעלה העם לעשות זבחים לה', ושב לב העם הזה אל אדוניהם אל רחבעם מלך יהודה'' וכו' אמר ירבעם: הלכה היא שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי יהודה בלבד [סנהדרין קא:]. כיון שיראו שרחבעם יושב ואני עומד יגידו שהוא המלך ואני העבד, ואם אני ישב בעזרה אז יהרגוני שאני מורד במלכות. ופה רואים את הגאוה של ירבעם. מיד ''ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב'' [מלכים - א יב, כח] ואמר להם, הנה אלוקיך ישראל, וישם את העגל האחד בבית אל. במה התייעץ? אמר רב נחמן בר יצחק שהושיב רשע עם צדיק ואמר להם: מלך אני? אמרו לו: כן, אמר להם: כל מה שאומר לכם תעשו? אמרו לו: כן, אמר להם: אפילו לעבוד עבודה זרה? אמרו לו הצדיקים: חס ושלום! אמרו הרשעים לצדיקים: וכי יעלה על דעתכם שאדם כזה גדול כמו ירבעם בן נבט ילך לעבודה זרה?! אלא רוצה לנסותכם שתישמעו לו, ושמעו לעצתם וחתמו לו שמסכימים, ושוב לא היו יכולים לחזור בהם.

ואף אחיה השילוני טעה וחתם באותו מעשה של ירבעם, שהרי הוא היה צדיק גדול שנאמר: [מלכים ב, ל]: "ויאמר ה' אל יהוא יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני וכו'" וכתוב פסוק אחרי: "והוא לא שמר ללכת בתורת ה'" וכו', מה גרם לו להשתנות הרי היה צדיק? אלא ראה את חותמו של אחיה השילוני שחתם לעבודה זרה, וטעה והלך בעצת ירבעם, מכאן רואים שגסות הרוח מפילתו מחיי העולם הבא.

ואמרו במס' עבודה זרה [דף יח:]: אמר רבי הושעיה: כל המתגאה נופל בגיהינום, שנאמר [משלי כא, כד]: "זד יהיר לץ שמו, עושה בעברת זדון" ואין עברת אלא גיהינום שנאמר [צפניה א, טו]: "יום עברה היום ההוא", ותלמיד חכם שמתגאה בלימודו שהוא תלמיד חכם עונשו גדול, כמו שאמרו במס' בבא בתרא [דף צח.]: אמר רב יהודה: כל המתגאה בטלית של תלמיד חכם ואינו תלמיד חכם אין מכניסים אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא. ופירש הנפש יהודה: טלית של תלמיד חכם שבגדיו לא ניראין מתחתיו טפח משום צניעותא. ועושה כן מי שאינו תלמיד חכם ומתגאה, הוי גסות הרוח ואין נכנס למחיצתו של הקדוש ברוך הוא.

ויותר מזה אמרו שאפילו הוא חכם גדול ומתגאה בחכמתו ומהלל את עצמו תורתו משתכחת ממנו כמו שאמרו בגמרא [פסחים סו.]: שהילל הבבלי שעלה מבבל והיה בקי בהלכות פסח וכשהגיע לישראל מינוהו נשיא עליהם, והחל דורש להם והתחיל לקנטרן, אמר להם: מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם?! עצלות שהיתה בכם, שלא שמשתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון. ושאלו אותו: רבי, אדם שלא הביא סכין מערב שבת לשחיטת הפסח מה דינו? וענה להם: הלכה זו שמעתי ושכחתי. מכאן שחכם גדול שמתגאה משתכחת ממנו תורתו, ואדם שנתלבש במידת הענוה ראוי שתשרה עליו שכינה [כמו שלמדנו בנדרים בפרק המודר לח. א].

גאוה מחמת עושר

כתוב במסכת סוכה [דף כט:] בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון, ואחד מהם על גסות הרוח, וגסות רוח כנגד כולן, אבל בענוים כתוב [תהילים לז, יא]: "וענוים ירשו ארץ התענגו על רוב שלום". פירש רש"י וזה לשונו: גסות הרוח, שמתגאים ומשתררים על אחיהם בשביל עושרן.

ונראה להסביר על פי המוסר. לפי מה שדרש חכם אחד: "ה' משפיל גאים עדי ארץ" [תהלים קמז, ו] מגביה שפלים עד מרום, מיד קפץ אחד מהשומעים ואמר: איך יכול להיות דבר זה? אני עשיר גדול ואיך ה' יכול לעשות אותי עני? והמשיך: אם תיפול

הבורסה יש לי קרקעות, אם תהייה רעידת אדמה, יש לי ניירות ערך, וכן על זה הדרך... אמר לו הרב הדורש: ה' לא צריך להפיל את הבורסה בשביל לעשות אותך עני, ולא צריך לעשות רעידת אדמה, ולקחת ממך את הנכסים אלא יכול לקחת אותך מן הנכסים... וזה משלים את כל הפעולה הנצרכת.

זה סופם של גאים שבמקרה הטוב הנכסים יורדים לטמיון. והסביר מדוע, כי האדם חושב שהוא מסתדר בעצמו, ה' מראה לו שהעולם מסתדר בלעדיו טוב יותר.

רוח נשברה

אמר רבי יהושע בן לוי: כמה גדולים נמוכי הרוח, שבזמן שבית המקדש קיים אדם מקריב עולה - שכר עולה בידו, מנחה - שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה עליו מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב כל הקורבנות כולן, שנאמר: "זבחי אלוקים רוח נשברה" וגו' [תהלים נא, יט]: ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת, שנאמר: "לב נשבר ונדכה אלוקים לא תבזה" [שם].

ומדוע הענוה היא חשובה יותר מכל הקורבנות? ונראה להסביר שכל תכלית הקורבן לבטל את האני שבו, שמתוך הגאוה בה לידי עברה, לכן אומרים לו תביא קורבן ומראים לו את כל התהליך שעוברת הבהמה, וכאילו אומרים לו כך היה צריך לעשות לך, ואז ליבו של אדם נשבר וכך מבטלים את הגאוה שבו.

ואילו אדם שהוא עניו מגיע לידיעה זו בלי לעבור עברות, אלא מתוך הכנעה וביטול גמור לה' יתברך, לכן אמר ר' יהושע בן לוי, כמה גדולים נמוכי הרוח שמעלתם גדולה מן הקורבנות ותפילתם נשמעת, שכל התפילה היא לביטול ה"אני" שבאדם, ושיודע שבלי עזרת ה' אינו יכול לעשות שום דבר.

חסרון הוא היתרון

חסרון זה לא מום, והקדוש ברוך הוא ברא את האדם שלם ומיד ציוה אותו למול ולהיות חסר בגוף, וכן גם בנשמה, שנאמר על משה רבנו עליו השלום שהיה הבריאה החשובה ביותר "ותחסרהו מעט מאלוקים" [תהלים ח, ו], וכל זה עשה ה' כדי שידע האדם שבעולם הזה צריך לתקן ולשאוף לשלמות, וידיעת החסרונות היא מעלה, וקרש קפיצה לעבודת ה'. והיא נמצאת במיוחד אצל אדם שהוא עניו, כי העניו עוזב את היתרונות שבו ומתמודד עם החסרונות שלו, והגאוה בדיוק ההיפך, עוזבים את הרע שבהם ומתפארים עם מעט הטוב שבהם, וממילא אינם מגיעים לתיקון שלהם.

תפילה היא הכנעה

אמר חזקיה: אין תפילתו של אדם נשמעת, אלא אם כן משים ליבו כבשר. [רש"י: כבשר שהוא רך, ולא כאבן שהוא קשה], שנאמר [ישעיה סו, כג]: "והיה מדי חדש בחדשו... יבוא כל בשר להשתחות לפני". רש"י: אותם שהם בשר יבואו ויתפללו כי הם נשמעים לפני, אבל גסי הרוח לא יבואו. [סוטה ה.].

במידת הענווה והשפלות מגיע לכל טוב, כי "לענוים יתן חן" [משלי ג, לד], וכיון שיש לו חן בעיני הקדוש ברוך הוא, צועק ונענה מיד, שנאמר [ישעיה סה, כד]: "טרם יקראו ואני אענה". [או"צ ב': סמ"ג ס"ד].

"תאות ענוים שמעת ה' תכין לבם תקשיב אוזנך" [תהלים י, יז] - תפילת ענוים לא נאמר, אלא תאות. ללמדך כי אפילו משאלות לבם ותאותם שומע ה' וממלא רצונם, ואפילו שלא התפללו על זה [שם, ומעלת המידות ענוה].

ועוד כתוב [תהלים צא, טו]: "עמו אנכי בצרה" פירוש: היכן שיש יהודי בצרה, שם ה' איתו. ועוד אומרים אנו בכל יום בתפילת שחרית: "משפיל גאים עדי ארץ מגביה שפלים עד מרום מוציא אסירים, פודה ענוים עוזר דלים". ונסביר על פי הדרש: "משפיל גאים" - יתנה את קיבול התפילה לסילוק מידת הגאוה, כי התפילה היא סמל ההתבטלות, שאין בה "כוחי ועוצם ידי" [דברים ח, יז].

"מגביה שפלים עד מרום", הודיע על הדרך הטובה ביותר לקיבול התפילה, והיא ההכנעה לה' יתברך, "מתיר אסורים", כאן רמז כוחה של תפילה להתיר אסורים שכבר קשורים ואסורים.

"פודה ענוים", רמז על הענוים שהם אינם בצרות כלל, אלא הם פטורים מעיקרה, ולא כמו האסורים שהם בתוך הצרה, אלא הצרה לא מגיעה אליהם כלל וזה כוחם, של הענותנים.

וילמד ענוים דרכו

כתוב [תהלים כה, ט]: "ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו" ונראה להסביר "ידרך ענוים במשפט" - שהקדוש ברוך הוא מדריך את האנשים הענוים בדרך האמת, "וילמד ענוים דרכו" - שלא רק מנחה ה' את האדם בדרך האמת אלא מלמדם את הדרך אשר ילכו בה כדי שיגיעו אליו, וזה שאמרו חז"ל [מכות י:]: "בדרך שאדם הולך בה מוליכים אותו", מכיון שאדם בחר במידת הענוה שהיא החשובה מכל המידות, מיד נסללת לו הדרך לשאר המידות, וזה שאמר "וילמד ענוים דרכו".

ועוד מדוע אמר "ידרך ענוים במשפט", מה קשורה ענוה למשפט? נראה להסביר כי רוב בני האדם חושבים שאת מידת הענוה בוחרים, אם רוצים משתמשים בה ואם לא אין חייבים, לכן אמר ידרך ענוים שדבר זה אינו תלוי בבחירתו של אדם אלא זה משפט שעתידים לתת עליו את הדין כמו כל עבירה.

הרחקת הילדים ממידת הגאוה

הגאוה היא מידה רעה שצריך לעקור אותה מהילדים עוד כשהם קטנים, שאם לא, היא הולכת ומתפתחת אצל הילד וקשה להסירה ממנו כשיגדל. ולזה יש השלכה לגבי עתיד הילד שאם נגוע הוא במידה זו אז אינו מקבל מוסר ותוכחה באומרו: "רק מגדולים ממני אני שומע". והוא שלעצמו חושב שאין גדול ממנו וממילא אינו מוכן לשמוע מוסר מאף אדם, לכל זאת גורמת הגאוה ועל ההורים מוטלת המשימה להסיר מידה זו מליבם.

אביא להלן מעשה ששמעתי מפי הרב חיים רבי שליט"א:

מעשה בסבא זקן שהיו לו נכדים שאחד מהם היה מטפל בסבא יום יום, היה מאכילו ומשקהו ועוזר לו בכל.

ויהי באחד הימים הילד שהיה מטפל בסבא, היה צריך לנסוע למקום רחוק, והאח הצעיר היה צריך להחליפו בטיפול הסבא, וכך עשה. האח היה מבשל לו, מאכילו ודואג לכל צרכיו.

לאחר כמה ימים חזר האח שנסע לביתו של סבו, והנה רואה הוא שהאוכל שבישל אחיו מונח בפני סבו ולא נאכל.

החל לומר לאחיו: "כנראה שאתה אינך יודע לבשל לסבא אוכל טעים כמו שאני הייתי מבשל לו, כי כשאני בישלתי סבא היה אוכל את כל מה שהיה בצלחת. ועכשיו אינו נוגע בכלום". וכך היה מתגאה על אחיו.

שמע הסבא את דברי נכדו ואמר בליבו: "חייב אני להסיר את גאות נכדי וליישר אותו".

והנה למחרת היום בישל אותו הילד והגיש האוכל לפני סבו, הסבא בחכמתו, בטעימה הראשונה שלו החל לצעוק בקול רם: "איני יכול לאכול מן האוכל הזה, טעמו טעם רע וריחו ריח רע"! לתדהמתו של הילד.

רץ הנכד לסבא, ואמר לו: "סבא, סבא, זה אני בשלתי את האוכל הזה והוא כמו כל הפעמים שבישלתי לך בעבר, ואם כן מדוע אינך מרוצה מן האוכל הזה?"

ענה לו הסבא בחכמתו ואמר: "אכן, האוכל הזה כמו כל הפעמים, אך הפעם הוא נעשה עם גאוה, שקלקלה את ריחו ואת טעמו".

וכך הסבא בחכמתו לימד את נכדו מוסר כמה רעה מידת הגאוה.
הערה: יש שאומרים בדורנו שצריך שתהיה גאוה כמו שכתוב [דברי הימים - ב יז, ו]: "ויגבה ליבו בדרכי ה'". על זה אין עוררין כלל, אבל צריך השגחה שלא יפרוץ את הגדר לתחומים אחרים ואחר כך מאבדים את השליטה על זה, וכמו שאמרו בדרך רמז שמכיון שניתנה הרשות למשחית להשחית אינו מבדיל בין טוב לרע [עיין רש"י על מכת בכורות שלכן כתוב ועבר ה' לנגוף את מצרים].
ויהי רצון שה' יהיה בעזרנו, אמן ואמן.

מתגאה בענותנותו

מעשה בבחור אחד שהיו מציעים לו שידוכים ותמיד היה דוחה אותם, בסיבה שהם לא ברמה שלו. הרב ראה שתלמיד זה נגוע במידת הגאוה, קרא לתלמיד והניח לפניו ספרים המדברים על מידת הענוה, והציע לו ללמוד בספרים אלה. וכך עשה אותו תלמיד. לאחר זמן ניגש אליו הרב ושוב הציע לו את אחת הבחורות שדחה אותם בעבר. וכל זה בתקוה שהוא השתנה. כשחזר אותו תלמיד מהשידוך, שאלו רבו: "נו מה היה?" ענה לו התלמיד: "הרב, אז כשלא הייתי עניו לא רציתי את אותה בחורה, עכשיו שאני הוספתי למידותי הטובות גם ענוה, לא כל שכן שלא ארצה אותה?! כך היא התוצאה שלומדים בלי לב, שהכל לצורך הלימוד ובלי התחייבויות, ולקיים את אשר למד.

יש מתרושש והון רב

איתא במדרש: מעשה ברבי עקיבא שיצא יום אחד לשוק למכור מרגלית אחת. והנה איש אחד עשיר גדול היה מתרושש בעיני בני אדם והיה לובש בגדים בזויים, והיה שפל ביותר ויושב בבית הכנסת עם העניים. וכשראה המרגלית בידי רבי עקיבא רצה לקנותה ממנו. ופייס אותו שילך עמו לביתו ושייתן לו דמי המרגלית. הלך אחריו רבי עקיבא וחשב שמתלוצץ בו.
עד שהגיע לביתו ויצאו לקראתו עבדיו והושיבוהו בכסא זהב ויתנו מים וירחצו רגליו. וצוה להוציא ממון ולתת לרבי עקיבא דמי המרגלית. וצוה לשחוק אותה עם שש אחרות וישימו הכל ברפואות. וכשראה כך רבי עקיבא תמה מאוד. ויצו האיש מהרה וישימו השולחן לפניהם. ואכל רבי עקיבא ותלמידיו עמו.
כשסיימו לאכול אמר לו רבי עקיבא: אחר שחננך אלוקים כל העושר הגדול הזה למה תשפיל ביותר ותשב עם העניים האומללים? אמר לו: רבי, אמר הכתוב [תהלים קמד, ר]:

"אדם להבל דמה ימיו כצל עובר": והממון אינו עומד לעולם, על כן אני רואה ישיבת העניים טובה לי מאד, כדי שלא תגבה נפשי ולא אתגאה בעושר הגדול שחנני יוצרי, ועוד, שאני שומר מקומי עימהם מעתה, שאם אדל וארד מנכסי לא ישתנה מקומי בעבור עניותי, ועוד אני חושב, שאנו שווין ביצירה, שנאמר [מלאכי ב, י]: "הלוא אל אחד בראנו ואב אחד לכולנו": ובזמן שיתגאה האדם יחטא ביותר ויירש גיהינום, לפי שהקדוש ברוך הוא שונא את הגאים ואת הגבוהים. וכששמע רבי עקיבא דברי האיש ומענה פיהו ועניינו ועונותנותו, שבחו וברכו וייטב בעיניו עד מאוד.

שועת עניים אתה תשמע

מעשה שהיה בבית הכנסת של עשירים שהיו מתפללים איתם עניים. ויום אחד הזמינו חזן שהיה ירא שמים ואמרו לו שהם רוצים שהעניים לא יתפללו איתם, שהם אנשים חשובים, והם אנשים פשוטים. בתפילת שבת עמד החזן להתפלל, כשהגיע לנשמת כל חי, התחיל לומר: "שועת עשירים אתה תשמע", תיקנו אותו האנשים ואמרו: "עניים", וחזר ואמר: "עשירים", וחזרו ואמרו: "עניים", אמר להם: "אם ה' שומע אותם ורוצה אותם, מדוע אתם לא רוצים אותם?" מיד עשו תשובה.

ענותנותו של הלל

מעלות הענוה ידועות והספרים מלאים מזה, ונכתוב כאן רק את המעשה המפורסם של הלל, בגמרא במסכת שבת [דף ל:] אומרת הגמרא "תנו רבנן לעולם יהא אדם ענותן כהלל". הגמרא לוקחת את הלל כדוגמא על מדת הענוה, לכן נכתוב את המעשה עם שילוב דברי המהרש"א ובתוספת נופך קטן מרעיונות של מחשבה.

מעשה בשני בני אדם שהמרו זה את זה [ופרש"י המרו - נתערבו] ואמרו כל מי שילך ויקניט את הלל יקבל ארבע מאות זוז, אמר אחד מהם: "אני אקניטנו".

אותו שהחליט להקניט, בא אליו ביום שישי בשעה שהלל היה חופף את ראשו. כתב המהרש"א: "דוקא בא ביום שישי שיוכל להקניטו מהר, שלא יהיה לו פנאי אז להשיב".

מה עשה המקניט, עבר ליד הפתח ואמר: "מי כאן הלל? מי כאן הלל?!"

וכותב המהרש"א: "למה לא נכנס? כדי שהלל יצא לקראתו, ואולי בזה יקניטו יותר. וגם מה ששאל 'מי כאן הלל'? שאל כדי להקניטו". הרי ידוע שהלל היה נשיא, והוא אדם מוכר, ואם כן מה מקום לשאלה: 'מי כאן הלל', וכי הוא אדם פשוט שלא מוכר? אלא כל זה נועד כדי להקניטו.

נתבונן במקניט הזה, עד כמה גברה חוצפתו, הוא עובר ליד פתח רב גדול, ולא סתם רב אלא נשיא ישראל, ושואל בצורה כזו 'מי כאן הלל'? כאילו שהוא מחפש איזה איש פשוט.

הוא לא השתמש בשום תואר כבוד, אלא בלשון שמשתמשים לאיש פשוט 'מי כאן הלל'. ועם כל זה כמה שעשה תחבולות כדי להקניט את הלל, לא עזר לו כלום, אלא הלל נתעטף ויצא לקראתו, ואמר לו: בני, מה אתה מבקש? איך הלל מתייחס אליו יפה, ובאיזה לשון אמר: "בני, מה אתה מבקש"? הלל הולך לשיטתו במסכת אבות [א יב], "הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה", ואם כן הלל אהב אותו כמו שצריך "לאהוב את הבריות", וקבלו בספר פנים יפות ואומר לו "בני, מה אתה מבקש"?

אמר לו: "שאלה יש לשאול", אמר לו הלל: "שאל בני", שוב הלל משתמש בלשון חיבה "שאל בני".

הוא שאל: "מפני מה ראשיהן של בבליים סגלגלות?" ומפרש רש"י שראשם לא עגול. פירוש אחר, למה ראשן עגול. כנראה שהביאור ברש"י כך, לפירוש הראשון ראשם בכלל לא עגול, ולכן שאל למה לא עגול. ולפירוש השני, ראשם עגול לגמרי [כמו כדור] ולכן שאל למה עגול.

ענה לו הלל: "בני, שאלה גדולה שאלת, מפני שאין להם חיות [מיילדות] פיקחות, ולכן צורת פניהם משונה".

הלל מתייחס כל כך יפה לשאלתו ואומר לו שזו שאלה גדולה, וגם כאן אומר לו "בני". אותו אדם קיבל התשובה והלך לו.

לפי הפשט נראה שהשאלה שלו שאלה שטותית, וכן שתי השאלות שיבואו אחר כך. ובודאי שהיה מקום גדול שהלל יכעס עליו על השאלות, וזה חוץ ממה שהתנהג בצורה לא מכובדת לנשיא, אלא גם שואל סתם שאלות. לפחות אם היה שואל בדברי תורה, או אפילו לא בדברי תורה, אלא היתה לו איזו בעיה ורוצה להתייעץ, מה טוב, אך הוא שאל שאלה בלי שום תועלת, מה איכפת לו איך צורת הראש של הבבליים?! וכן השאלות הבאות, כולם נראות שאלות בלי תועלת, אלא סתם על מנת להקניט, ועם כל זה הלל לא כעס. כמה מוסר השכל יש ללמוד מהלל.

המהרש"א שואל איך הלל ענה לו תשובה, הרי זה לא בדברי תורה רק במילי דעלמא? [בדברי העולם], ואפילו שהלל עניו, בכל זאת לא היה לו לענות, כי הפסוק במשלי [כו, ד] אומר: "אל תען כסיל כאיולתו", וכמו שהגמרא שם לפני המעשה של הלל, מקשה

שיש סתירה בפסוקים: מקום אחד כתוב: ''אל תען כסיל כאיולתו'', ואילו במקום אחר כתוב: ''ענה כסיל כאיולתו'' [משלי כו, ה]: ומתרצת הגמרא לא קשה, זה בדברי תורה זה בדברי העולם.

בדברי תורה ''ענה'', בעניני העולם ''אל תען'', והיות שכך למה הלל ענה לו? מתרץ המהרש''א שמרוב הענוה של הלל, הוא לא חשב שבא להקניטו בשאלות הללו, אלא בא לשאול בדברי תורה בדרך רמז, וכונתו למידת רוח גבוהה, ועין רעה, ונפש רחבה, עיין שם במהרש''א איך שמסביר את השאלות ותשובות.

גם בלי דברי המהרש''א ודאי שאנו רואים כמה סבלנות וענוה היו להלל. וגם אחרי דברי המהרש''א שהלל לא חשב על זה שהוא בא להקניטו אלא לשאול בדברי תורה בדרך רמז, גם זה מורה על ענוה, שהוא בכלל לא מעלה על דעתו שההוא בא להקניט אותו, אלא בא לשאול בדברי תורה בדרך רמז. אצלנו מצוי שלעתים אדם אומר לחברו איזה משפט, או עושה איזה מעשה לפי תומו, ומיד מקפיד וכועס, וחושב שמטרתו היתה להכעיס. בו בזמן שהאומר או העושה המעשה לא היתה לו שום כונה להכעיס, ואילו אצל הלל להיפך, כמה שהוא עושה תחבולות להכעיס, ושואל שאלות בלי תועלת, הלל מפרש את זה לדברי תורה בדרך רמז.

אחרי זמן מה, חזר אותו האדם, בדיוק באותה הצורה כבפעם הראשונה, ושואל: ''מי כאן הלל? מי כאן הלל?'' והלל גם כן קיבל אותו כמו בפעם הראשונה. נתבונן כאן ונראה כי היה מקום גדול לכעוס ולהקפיד. נחשוב אם היה אצלנו מקרה כעין זה, דהיינו אצלנו האנשים הפשוטים, לא אצל רב גדול, ולא אצל נשיא, אלא אצל האיש הפשוט, איך היתה קבלת פנים לאדם כזה? אפילו אם בפעם הראשונה היינו מקבלים פניו כמו הלל, אך בפעם השנייה בודאי שלא, ומה היינו עושים? או שלא היינו יוצאים לקראתו כלל, או שהיינו יוצאים לקראתו בצעקות: וכי אינך יודע מי זה הלל?! מה אתה שואל מי כאן הלל, לפני זמן קצר היית כאן?! וגם אם לא היינו צועקים עליו, אלא בודאי שהיינו מעירים לו: מה אתה שואל מי כאן הלל, וכי אינך יודע, הרי היית כאן לפני זמן קצר?! כך היתה הגישה שלנו אם היה אצלנו מקרה כזה.

לא כן הלל, בכלל לא ניגש בצורה כזו, אלא כאילו לא קרה כלום, כאילו זו פעם הראשונה שבא. נתעטף ויצא לקראתו, ואמר לו: ''בני, מה אתה מבקש?'' שוב משתמש בלשון חיבה ''בני''.

אמר לו: ''יש לי שאלה''. אמר לו: ''שאל בני שאל''. גם כאן הזכיר ''בני''.

הוא שאל: ''מפני מה עיניהן של תרמודיים טרוטות?'' פרש''י: רכות. ועוד פירוש: עיניים עגולות, הכונה על בית מושב שלהם.
הלל עונה: ''בני, שאלה גדולה שאלת. מפני שדרים בין החולות''. ומפרש''י: ''שדרים בין החולות - והרוח נושבת ונכנס בתוך עיניהם, וזו הסיבה שעיניהם רכות'' וזאת בהתייחס לפירוש הראשון. ולפירוש השני: ''כדי שלא יכנס להם חול בעיניהם, ה' ברא להם עיניים עגולות, ולא יהיה סדק עיניהם הארוך כשלנו ויוכל להיכנס החול''. המקניט קיבל את התשובה והלך.
אחר שעה חזר, ושוב פעם שאל: ''מי כאן הלל?'' כמו בפעמיים הקודמות, והלל לא הקפיד אלא כאילו זו פעם הראשונה נשאל ונתעטף ויוצא לקראתו. ואמר לו: ''בני, מה אתה מבקש?'' אף שכבר הוחזק בשלוש פעמים, ובכל זאת הלל קורא לו בלשון חיבה ''בני''.
אמר לו: ''שאלה יש לי לשאול'', אמר לו: ''שאל בני שאל''. ''מפני מה רגליהם של אפריקאים רחבות?''
אמר לו הלל: ''בני שאלה גדולה שאלת, מפני שדרים בין בצעי המים''. ומפרש''י: ה' ברא להם רגלים רחבות, כדי שלא יטבעו בבצעי המים. ועוד פירוש בשם רבותינו: שדרים בין בצעי המים והולכין יחפין ומתפשטין רגליהם היות ואינם נועלים נעלים, היות שהמנעל דוחק הרגל ומעמידו על דפוס שלו, לכן רגליהם מתרחבות.
כשסיים את ג' השאלות וקיבל תשובות, אמר להלל: ''שאלות רבות יש לי לשאול, ומתיירא אני שמא תכעס''. נתעטף וישב לפניו ואמר לו: ''כל שאלות שיש לך לשאול שאל''. אמר לו: ''אתה הוא הלל שקורין אותך נשיא ישראל?!'' נתבונן גם בשאלה משונה זו, אחרי שכבר שלוש פעמים שאל מי כאן הלל? והלל יצא לקראתו, למרות גדולתו. אם כן מה הוא שואל שוב: ''אתה הוא הלל שקורין אותך נשיא ישראל?'' הלל עונה: ''כן'', הלל לא ענה לו ''וכי אינך יודע''?!
אמר לו: ''אם אתה הוא, לא ירבו כמותך בישראל''! הקנטרן הזה, לא די לו במה שהתנהג עד כה בצורה חוצפנית, כשהיה בחוץ אמר מי כאן הלל, זה היה שלא בפניו, אבל כעת הוא נמצא איתו פנים בפנים, ואומר לו: ''אתה הוא הלל שקורין אותך נשיא ישראל?'' לא אמר לו שום תואר כבוד, כמו ''כבודו'', או ''כבוד הרב הוא נשיא ישראל''?! אלא אמר ''אתה'' ועוד ממשיך להעיז פנים ולומר: ''אל ירבו כמותך בישראל''!
ועם כל זאת גם אחרי כל זה, הלל לא כעס במה שאמר לו: ''אל ירבו כמותך בישראל''. כאן היה לו מקום לכעוס והיה אומר לו: ''מה עשיתי לך שאתה אומר אל ירבו כמותי. ?''

אדם אחר במקום הלל היה עונה לו: "וכן למר שאל ירבו כמותך בישראל". אבל הלל לא כעס ולא ענה לו שום מילה קשה, ולא ביזהו. רק הלל שאל אותו: "בני, מפני מה. ?" גם אחרי כל ההתנהגות החוצפנית עדיין קורא לו "בני", מפני
מה? ענה לו: "מפני שבגללך הפסדתי ארבע מאות זוז".
כאן כבר נתגלה מה הסוד, ומה מטרתו במשך כל התנהגותו ושאלותיו המוזרות. שכל מטרתו היתה להביא את הלל למצב של כעס, ועל ידי זה היה מרויח ארבע מאות זוז וכעת הפסיד ארבע מאות זוז, והיות שכך היה לו להלל לכעוס, כי עד עכשיו מרוב ענותנותו לא חשד בו שהשאלות נועדו כדי להקניט. וכמו שהסביר המהרש"א, אך ברגע שפיו ענה ואמר שבגללך הפסדתי ארבע מאות זוז, אם כן מתברר למפרע שכל מטרת בואו היתה אך ורק להכעיס ולקנטר. בטבע העולם אם אחד פוגע ומרגיז את חברו, יש מקרים שהנפגע לא כועס אלא מתאפק, אך כשיודע שכל מטרתו אך ורק לקנטר ולהכעיס, זה קשה מאוד שלא לכעוס, ובכל זאת כאן הלל לא כעס ולא ביזהו, ולא השתמש בשום מילת גנאי. אלא הוכיח אותו בנחת והראה לו את הדרך הנכונה ואמר לו: "הוי זהיר ברוחך! כדאי הוא הלל [ראוי לכך. רש"י] שתאבד על ידו ארבע מאות זוז, והלל לא יקפיד". עד כאן המעשה הזה.
ומובאות שם בהמשך עוד ג' מעשיות עם שלושה גויים שרצו להתגייר בצורה משונה [עיי"ש בגמרא], והלל הסכים לגיירם כפי רצונם, ולבסוף העמידם על טעותם שלא שייך גיור כמו שהם רוצים. לימים נפגשו אלו ג' הגרים ואמרו: "ענותנותו של הלל קרבתנו תחת כנפי השכינה". עד כאן הגמרא.
קל לכתוב ולספר מעשיות, אבל העיקר הוא לבצע הלכה למעשה, וזה דבר מאוד קשה. אך נתבונן, אם חז"ל כתבו "לעולם יהא אדם ענותן כהלל", למי הם כתבו את זה? לכל האנשים ובכל הדורות, וראינו שהרמב"ם פסק את זה בהלכות דעות [פרק ב' ג'], אמנם לא בלשון הזאת, אך בכל זאת פסק את זה. משמע שהדבר ניתן לביצוע ושייך לקיים הלכה למעשה. ואיך מגיעים לזה? צריכים לשאול מי שכבר זכה להגיע. אבל מה שפשוט הוא שבלי לעבוד על זה ובלי ללמוד הרבה מוסר על זה ודאי שאי אפשר להגיע לזה, וכך חובתנו למי שרוצה לטפל במידה זו, עליו לעסוק במוסר בצורה רצינית ובמסירות נפש. ועל הכל להפציר בתפילה לזכות להתרחק מהגאוה ולהידבק במידת הענוה. ולזכות לקיים למעשה את כל מה שיודעים.

ענותם של גדולים

גדולי הדורות גאוני ישראל נשתבחו במידת הענוה שלהם. צא ולמד במעשה שמסופר בספר חוט המשולש [עמוד ע], על רבנו עקיבא איגר והחתם סופר, שהגאון רבי דניאל פרוסטיץ [חבר בית דינו של הגאון רבי משה סופר, בעל החתם סופר], הציע שידוך בזיוג שני את בתו של הגאון רבי עקיבא איגר להגאון רבי משה סופר. החתם סופר שלא הכיר בחשיבותה של המדוברת, שלח לשאול את הגאון רבי עקיבא איגר להודיע לו מה טיבה, והגאון השיב לו במכתבו דברי שבח ותהילה, שהיא יראת שמים בתכלית, כלה נאה וחסודה, אילת אהבים ויעלת חן, אך סיים מכתבו בהערה זו: אולם הרי כבוד תורתו חשקה נפשו הטהורה לקיים כל דברי חז"ל, ולמלאת אחר מה שאמרו בפסחים [דף מט.]: "לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם, ואני בעונותיי הרבים לא הגעתי להיקרא תלמיד חכם".

על מכתב זה השיב רבי משה סופר: דברי כבוד גאונו בנוגע למעלת בתו נאמנים עלי כמה עדים". ברם לבי נוקפי ממה שאמרו חז"ל [שם]: "לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו, וישיא בתו לתלמיד חכם", ואני מסופק אם הגעתי לכלל תלמיד חכם, ואם אני ראוי להיות חתנו. סוף דבר הגאון רבי דניאל פרוסטיץ הצליח לשכנע את שני הגאונים ולהשיא בת תלמיד חכם לתלמיד חכם, כזה ראה וקדש.

מאד מאד הוי שפל רוח

כשביקר רבי מרדכי מצ'רנוביל בכמה ערים חלקו לו כבוד גדול, והמונים רבים הלכו אחרי מרכבתו. הוא אמר למקורביו: "כדי שלא תזוח דעתי עלי דימיתי לנפשי שאני מוטל מת, וכל אלה באו ללותני למקום מנוחתי". ורבי חיים מצאנז כשביקר בעיר טרנוב קדמוהו אנשי טרנוב בכבוד מלכים. ישב רבי חיים במרכבה כשהוא מוקף המונים המריעים לכבודו, ופניו זועפים ומתוחים. פנה לבנו רבי יחזקאל, ואמר: "יודע אתה בני, מצבי עתה דומה לגנרל שסרח, העמידוהו למשפט, ופסקו דינו לשלול ממנו את כל דרגותיו, והוא מעכשיו חייל טוראי פשוט.

יצא הגנרל מבית המשפט והחיילים בחוץ שלא ידעו עדיין מפסק הדין מאומה, הזדקפו ביראת כבוד והצדיעו לפניו כיאות לגנרל. מה כאבה לו הצדעה זו?"

מצטער מן הכבוד

שמו של הגאון רבי מנחם מנדל מליובאויטש, הלך לפניו שהוא גאון גדול בש"ס ובפוסקים, ואז הוזמן על ידי פרנסי קהלת וילנא [המתנגדים] לבא לעיר וילנא למסור שם שיעורים בהלכה. כשהגיע לשם נחל כבוד רב על ידי שיעוריו הנפלאים. בנו שליוה אותו כתב במכתב לאמו הרבנית: "אבא נוחל כבוד רב אף בעיר של מתנגדים, ואני נהנה מאד".

כאשר שב הגאון לביתו נתקל במכתב של בנו. קרא את בנו והתחיל נוזף בו, שאלה הרבנית: "מה חטאו ומה פשעו שאתה נוזף בו כה קשות? ענה רבי מנחם מנדל, דמי נשפך כמים על כבוד שלא מגיע לי, והוא עוד נהנה מזה?"

ענותנותו של רבי עקיבא

פעם נסע הגאון רבי עקיבא איגר לבקר את אימו, ובדרך הילוכו עבר בעיר ניקלשבורג, ושם ביקר את המרא דאתרא הגאון רבי מרדכי בנעט, והשתעשעו בדברי תורה. המהר"ם העיר לבני ביתו, ואמר: "אינני מבין מה הרעש אשר מרעישים בפולין וברוסיה על הגאון רבי עקיבא איגר, כי בדברי עמו לא מצאתי בו סימני גדלות".

ובאמת שהגאון רבי עקיבא איגר הסתיר את ידיעותיו, ולא רצה להראות את כוחו בלימודו. אולם הגאון רבי מרדכי בנעט ביקש מהאורח שידרוש ביום שבת קודש בבית הכנסת, והגאון רבי עקיבא איגר נעתר לבקשתו. באמצע דרשתו של רעק"א, הקשה רבי מרדכי בנעט קושיא אחת אשר בה נסתרה כל דרשתו של רעק"א, ואז הפסיק הגרע"א את דרשתו, ונראה לרבים שהגאון מרא דאתרא ניצח את רעק"א.

אחר התפילה כשביקר רעק"א בביתו של המהר"ם המרא דאתרא, הביע רבי מרדכי חרטה על שהפסיק בקושיא את הדרשה של רעק"א. רעק"א הוכיח לו שדבריו חיים וקיימים ואין בהם נפתל ועיקש, והקושיא לא קשיא מידי. השתומם על כך רבי מרדכי, ואמר לרעק"א: "אם כן מדוע לא השיב לי כת"ר מיד לקיים דבריו, שנראים נכונים?" והשיב לו רעק"א בענות צדקתו: "הלא מר מרא דאתרא הוא וחייבים לכבדו לפני צאן מרעיתו, ואילו אני כאורח נוטה ללון, היום אני כאן, ומחר אני נוסע לדרכי, נוח לי יותר להראות כמנוצח, משאהיה מנצח את כבוד המרא דאתרא". אבל הגאון רבי מרדכי אסף מיד את כל העם של בית הכנסת, וסיפר להם את כל העניין ואת צדקת הגרע"א וסיים: "עתה אני רואה כי צדקו אלה שמפליאים את גודל תורתו של הגרע"א, וגם עתה נוכחתי

ברוב צדקתו וקדושתו. וברור לי שבכונה מיוחדת לא רצה להראות כוחו בתורה כשבא אלי לבקרני".

ענותנו של רבי יצחק בלאזר

כיוצא בזה היה מעשה במסיבה אחת של תלמידי חכמים, ובתוכם הגאון רבי יצחק בלאזר [בעל פרי יצחק] ונזדמן שם הגאון מבריסק רבי יוסף בר סולובייצ'יק. רבי יוסף בר הקשה שם קושיא עצומה, והמסובים התחילו מפלפלים בקושייתו, זה מתרץ, וזה דוחה, וכל אחד מראה את כוחו בחריפות ובקיאות, ורבי יצחק יושב ושותק. אחר כך תירץ רבי יוסף בר את קושייתו בחכמה רבה כיד ה' הטובה עליו, ושוב התחילו כל המסובים להתפלפל בתירוצו של רבי יוסף בר, ורבי יצחק בלאזר יושב ושותק, וכאילם לא יפתח פיו.

תמה רבי יוסף בר בליבו ואמר: זהו שאומרים עליו שהוא אדם גדול בתורה?! כשחזר רבי יוסף בר לביתו ביקש להביא לפניו את הספר פרי יצחק, כדי לתהות על קנקנו של המחבר, והנה אך פתח אותו מצא שם את קושייתו ואת תירוצו בטוב טעם ודעת.

התפעל רבי יוסף בר ואמר: "צאו וראו כמה גדולה היא מדת ענותנותו של הגאון רבי יצחק בלאזר".

למדנות מופלאה

הגאון מליסא בעל החות דעת היה אומר: "עד שאני בא לפתח ביתו של הגאון רבי עקיבא איגר, אני חושב את עצמי ללמדן. אבל כשאני בא אליו, ורואה אני גודל מעלתו, ואני בטל כנגדו בבקיאותו בש"ס ופוסקים".

ונפשי כעפר לכל תהיה

מעשה ברבי יהונתן אייבשיץ, שאחר שנבחר לרבה של קהילת אלטונה והמחוז, וילך למסעיו להגיע למחנה קדשו, ויקר מקרהו שהגיע בערב יום הכיפורים לעיירה אחת הסמוכה לקהילת קודש אלטונה, והחליט לשבות שם ביום הכיפורים. בערב יום הכיפורים לקח את המחזור בידו והלך לבית הכנסת של העיירה, להתפלל מנחה, ונזדמן לו שעמד בתפלה אצל ישיש אחד שהיה מתפלל קצת בקול רם. וכשהגיע בסוף התפלה "על חטא" היה מתרגם כל פיסקא בלשון גרמנית, ואומר הכל בבכיות ובדמעות שליש. ולבסוף הגיע ל"אלוקי עד שלא נוצרתי איני כדאי, עפר אני בחיי קל וחומר במיתתי, הרי אני לפניך ככלי מלא בושה וכלימה", ואז געה בבכייה, והוריד כנחל דמעה.

רבנו יהונתן התרגש מהתפלה הזאת שנאמרה בהתרגשות רבה. כשסיים את תפלת המנחה, שאל השמש את רבנו יהונתן: איפה רצונו לשבת בבית הכנסת ביום הכיפורים? השיב לו: בבקשה להושיבני על יד הזקן הישיש הזה, שאולי אבנה גם אנכי ממנו להתפלל בהתרגשות.

כך היה בתפלת ערבית ושחרית של יום הכיפורים, המשיך הישיש להתפלל בדמעות שליש, בהתלהבות והתרגשות רבה.

בעת קריאת התורה שחרית, העלה הגבאי של בית הכנסת ארבעה אנשים, ונגש לזקן הישיש הזה להזמינו לעליית חמישי. הלה נעלב מאד שלא ניתנה לו עליית שלישי או רביעי, שהן עליות מכובדות יותר, עמד על רגליו והסתכל בגבאי, ומדד אותו בעיניו, מכף רגלו ועד קודקודו, ופער פיו עליו לאמור: "הדיוט וטיפש! לפלוני נתת עליית "שלישי", ולאלמוני עליית "רביעי", ואלו לא הגיעו לקרסולי בחכמה ובמניין, ולי אתה נותן עליית "חמישי"?!, מי שמך לגבאי עלינו?! הכבד ושב בביתך!" וכהנה צוחות צוח על הגבאי.

רבנו יהונתן השתומם למראה עיניו ולמשמע אוזניו. האם זהו שאמר עתה: "עפר אני בחיי קל וחומר במיתתי והרי אני לפניך ככלי מלא בושה וכלימה"?!

הגבאי הזמין איש אחר לעליית חמישי, והמשיכו את קריאת התורה. כשסיימו את תפילת מוסף, הוכרזה הפסקה בין מוסף למנחה. ורבנו יהונתן ניצל את ההזדמנות של ההפסקה, ופנה בתמיהה לישיש היושב לצידו: מדוע החרדת עלינו את החרדה הזאת, ופערת פיך על הגבאי?! ואיה איפה פיך האומר "הריני לפניך ככלי מלא בושה וכלימה"?! אמנם רבים אומרים כן, ללא שימת לב על מה שמוציאים מפיהם ומבטאים בלשונם, אבל אתה שתרגמת כל קטע מן התפלה בגרמנית, ובהתרגשות רבה, ובדמעות שליש, עליך לא שייך לומר כן!

ויען אותו הישיש לאמור: תמהני על שאלת כבודו. הלא כשדיברתי בתפלה, עם הקדוש ברוך הוא דיברתי, שכן הנוסח מתחיל: אלוקי! עד שלא נוצרתי איני כדאי וכו', ובעמדי לפני השם יתברך מלך מלכי המלכים, מה אני ומה חיי?! ולפני הקדוש ברוך הוא עפר אני בחיי קל וחומר במיתתי, והריני ככלי מלא בושה וכלימה, לא כן לפני הגבאי ההדיוט הזה שלא הגיע לקרסולי בחכמה ובמניין, שלא היה לו לתת לי רק עליית חמישי?!

ואז אמר רבנו יהונתן: עתה הבנתי מה שאמרו חז"ל [בחולין פט.]: גדול מה שנאמר במשה רבנו יותר ממה שנאמר באברהם אבינו, שאברהם אמר [בראשית יח, כז]: "ואנכי עפר ואפר", אבל יש בו ממש על כל פנים, ואילו משה רבנו אמר [שמות טז, ז]: "ונחנו מה", דהוי כי חירגא דיומא, שאין בו ממש, [פירוש חירגא דיומא - כשיש

ארובה באמצע החדר, והשמש זורחת דרך הארובה, נראה בבית כעין עמוד שרוחשים שם כפסולת הנסרים, ואך כשבאים למשש אותם בידיים, נוכחים שאין בהם ממש כלל. [ועיין יומא כ: ונדרים ח:]. ולכאורה מה ההבדל בין עפר ואפר לחירגא דיומא, שניהם אינם שוים כלום? אלא ההבדל הוא, שאברהם אבינו דיבר אז לפני הקדוש ברוך הוא, ובודאי שלפניו כל העולם אינו אלא עפר ואפר, אבל משה רבנו אמר לצאן מרעיתו ותלמידיו "ונחנו מה", שהשפיל עצמו לפני תלמידיו, זוהי רבותא יותר. [לא שחלילה אצל אברהם היה כמו שנהג הזקן הישיש הזה, אלא מה שנאמר במקרא, "הנה נא הואלתי לדבר אל ה'" [בראשית יח, כז], היה לפני הקדוש ברוך הוא, ואילו משה רבנו ענה כן למתלוננים אשר היו תלמידיו].

הכנעה - יסוד התשובה

הכנעה היא מידה טובה מאוד וחשובה שאפילו אדם עובר על המצוות ונכנע מתחשבים בו, כמו שכתוב [מלכים א, כט]. "הראית כי נכנע אחאב מלפני, יען כי נכנע מלפני לא אביא הרעה בימיו" ונקרא צדיק גמור בדבר זה [הרמב"ן שער הגמול פרק א'].

רואים מכאן את החשיבות של ההכנעה. והשאלה מדוע כל כך התחשבו באחאב, שלא נאמר שהוא חוזר בתשובה ולא שב לעשות את העבירות שעשה, ובכל זאת צדיק בדבר הזה.

נראה להסביר שאם אדם שב בתשובה ומשנה את מלבושיו ואפילו את מעשיו אך אינו נכנע לפני ה' כאילו לא עשה כלום. ולעומת זאת אדם שנכנע לפני ה' אז הוא מכשיר את עצמו להתקרבות לה'.

כמו שמשלו בעלי המוסר: מעשה באייל שהיה לעיתים קרובות מסתבך בעצי היער עם קרניו, יום אחד החליט לגזום את כל עצי היער כדי לפתור את הבעיה, כשסיים את המלאכה ביער אחד עבר ליער השני ובינתיים צמחו העצים ביער הראשון, האייל התייאש וחיפש פיתרון. השועל שהביט מהצד צחק ואמר לו למה אתה נאבק ומנסה לגזום יערות שלמים כשאתה יכול לפתור את הבעיה בפתרון פשוט ולהוריד את קרניך, וכך אין סיכוי שבעולם שיפריעו לך עצי היער? שמע האייל לעצה ונפתרה הבעיה.

הנמשל פשוט מאוד במקום ללכת נגד כל העולם ולנסות לשנותו הכי פשוט להוריד את הקרניים שלנו כלומר להוריד את הראש ולא לנסות לכופף את כל העולם אליו.

הגאוה מובילה לכל המידות הרעות

"בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחו, באבירם בכורו יסדה ובשגוב צעירו הציב דלתיה" [מלכים א, טז].

הביאור הוא שיהושע קילל את מי שיבנה את יריחו, וחיאל החליט לבנותה. כשהציב את היסודות נפטר בנו אבירם. הגמרא [סנהדרין קיג.] דורשת שמזה שאמר הפסוק "אבירם בכורו" איני יודע ש"שגוב צעירו"? מלמד שהיה מקבר והולך וכך המשיך לבנות ומת בנו השני ועל הדרך השלישי גם מת וכו' ועד שבנה את יריחו מתו לו ששה בנים, ורצה להציב את הדלתות והציב ומת בנו הקטן - שגוב בנו השביעי.

וראה אחי כמה גנותה של מידת הגאוה, שאפילו בניו מתים לו אחד אחרי השני לא עשה תשובה, ולמה? בגלל מידת הגאוה, שלא יגידו אנשים: "בנה ולא המשיך". וגאותו המיתה לו כל בניו וזהו שורש כל המידות הרעות, ראינו בהמשך שכל המידות הקשות התגלו בו עקב מידת הגאוה.

ועוד ראינו שהקדוש ברוך הוא אמר לאליהו הנביא שילך וינחם את חיאל בית האלי שאדם חשוב הוא, ואמר אליהו לקדוש ברוך הוא: הרי גלוי וידוע לפניך שאני קנאי, ואני יודע שהם ירגיזו אותי. אם אתה נותן לי רשות שמה שאני ארצה יתקיים - אני הולך, ואם לא - אז לא אלך. נתן לו הקדוש ברוך הוא רשות והלך, ראה שם אליהו את אחאב מלך ישראל שעשה הרע בעיני ה', והמדרש מספר שאחאב אמר לאליהו: "מי יותר גדול יהושע או משה"? וענה לו אליהו: "משה יותר גדול, שהרב גדול יותר מהתלמיד". ענה לו אחאב: "וכי קללת משה שהוא הרב לא נתקיימה וקללת יהושע כן תתקיים? שמשה בתורה אמר: "וסרתם ועבדתם אלהים אחרים... ולא יהיה מטר"... ואני מעמיד על כל תלם ותלם עבודה זרה ויש מטר ויש גשם, אז היכן קללתו של משה"? אליהו התרגז וקפץ ונשבע "חי ה' וכו' אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי" [מלכים - א יז, א] ורואים את הגאוה גם אצל אחאב שלא היה מוכן להראות הכנעה גם לפני אליהו, כי אם להתוכח איתו, וזוהי גנות מידת הגאוה.

באמת נשאלת השאלה מה עם קללת משה?

שמעתי הסבר שהגמרא בתענית אומרת שאם יש צדיק אחד בארץ, בשבילו כל הגשם כדי לזונו ולפרנסו ולכן לא נעצר הגשם, אך קללתו של יהושע נתקיימה כיון שהיתה על אדם יחיד. ועוד מתרצים שיהושע קילל ולכן נתקיימה קללתו, אבל משה לא קילל, רק אמר אם העתיד להיות, שאם "וסרתם: " אז יעצרו השמים וכו'.

ובזכות אליהו בא הגשם, ולכן קפץ אליהו ואמר ולא יהיה מטר כי אם לפי דברי, כי כל הגשם בשבילי בא.

ונמשיך ונראה שהקדוש ברוך הוא מצוה לאליהו להראות אל אחאב "ואתנה מטר על פני האדמה" [מלכים - א יח, א] ועובדיה יצא עם אחאב לחפש עשבים לאכול, וזו ממש בושה

לאחאב שהיה מלך בכל העולם. אחאב הלך לצד אחד ועובדיה לצד שני, אליהו פגש את עובדיה וייפול על פניו: "ויאמר לו אני לך אמור לאדוניך [אחאב] הנה אליהו" [שם, ח], "ויהי כראות אחאב את אליהו ויאמר אליו האתה זה עוכר ישראל"? [שם, יז] וגם מפה רואים שורש הגאוה אצל אחאב, ראית ששלוש שנים אין גשם, ורעב בכל העולם וכולם כמעט מתים ברעב והכל בגלל צדיק אחד אליהו, וכשאתה רואה אותו במקום ליפול על פניו ולהגיד "חטאתי"! אומר לו: "עוכר ישראל"?!

ועוד רואים אחרי כן דבר מפליא, אליהו מכנס את כל עובדי הבעל אל הר הכרמל ומוכיחם: "עד מתי אתם פוסחים על שני הסעיפים, אם ה' הוא האלהים לכו אחריו ואם הבעל הוא האלהים לכו אחריו" [שב, כא] וידוע הסיפור שלקח שני פרים אחד לבעל ואחד לה' והם בנו מזבח וחפרו בו תעלה ושמו שם אדם שידליק את האש ברגע שיצעקו: "הבעל עננו", מי הוא אותו אדם שהיה אמור להדליק את האש? חיאל בת האלי!!

יש פה שאלה שכל אחד צריך לשאול: הרי אתה חיאל מתו לך שבעה בנים, ראית את קיללתו של יהושע מתקיימת ואתה עוד הולך נגד הקדוש ברוך הוא, להדליק אש לנביאי הבעל, להראות שח"ו אין אמת?! הרי ראית את האמונה! אלא ראה מכאן בני, שורש מידת הגאוה שקשה לצאת ממנה ותתרחק ממנה כמו מאש כל עוד נפשך בך שמידה זו מביאה לכפור בקדוש ברוך הוא ותורתו, וראה המאמר שאמר החכם מכל אדם שלמה המלך ע"ה במשלי [ח, יג]: "יראת ה' שנאת רע, גאה וגאון ודרך רע", הזכיר שלמה בשם החכמה כי מי שיש בו יראת ה' ישנא איש רע וגאה, זכור אחי מה מאמר התנא באבות יהושע: "עקביה בן מהללאל אומר: הסתכל בשלושה דברים ואין אתה בא לידי עבירה דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון. מאין באת? מטיפה סרוחה? ולאן אתה הולך? למקום עפר רימה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון? לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא", והתבונן שעל מי יש להתגאות, שהרי הגאוה היא רק של הקדוש ברוך הוא שנאמר: "ה' מלך גאות לבש" [תהילים, צג, א].